

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ КУЛЬТУРЫ І МАСТАЦТВАЎ

Кафедра беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Курс лекцый
ТЫЧКО Г. К.
(электронны варыянт)

Мінск 2007

Змест

1. Праграма (у сааўтарстве з В.С. Варапаевай)
2. Уладыслаў Сыракомля
3. Францішак Савіч
4. В.Дунін-Марцінкевіч
5. Э.Ажэшка
6. Нашаніўскі перыяд
7. Янка Купала
8. Беларуская літаратура другой паловы 50-ых—першай паловы 80-ых гг XX ст.
Проза: агульня характарыстыка
9. Максім Танк
10. Беларуская літаратура другой паловы 50-ых—першай паловы 80-ых гг XX ст.
Паэзія: агульня характарыстыка
11. Пімен Панчанка
12. Янка Брыль
13. Васіль Быкаў
14. Беларуская літаратура другой паловы 50-ых—першай паловы 80-ых гг XX ст.
Драматургія: агульня характарыстыка
15. Васіль Гігевіч
16. Юры Станкевіч
17. Хрысціна Лялько
18. Ірына Жарнасек
19. Сучасны літаратурны працэс

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Праграма курса для студэнтаў БДУ культуры і мастацтваў

Тлумачальная запіска

Вучэбная праграма “Гісторыя беларускай літаратуры” разлічана на студэнтаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў і распрацавана ў адпаведнасці з агульным адукацыйным стандартам па гісторыі беларускай літаратуры.

Першаступеннае значэнне ў працэсе выкладання гісторыі беларускай літаратуры мае яе прафілізацыя на адпаведных патоках, гэта знімае максімальнае набліжэнне да асаблівасцяў спецыялізацыі. Так, калі курс гісторыі літаратуры чытаецца для студэнтаў спецыяльнасці народных рамёстваў, рэжысуры і святаў ці іншых блізкіх да іх спецыяльнасцяў, то важнейшым аспектам курса мусіць стаць праблема літаратурна-фальклорнага ўзаемадзеяння як тыпалагічная рыса зараджэння, развіцця і захавання нашай духоўнай культуры, як надзейнае апірышча, яе гістарычныя вытокі і перспектывы. Курс гісторыі літаратуры ў сістэме падрыхтоўкі работніка культуры носіць комплексны характар, пашыраючы яго агульнагуманітарныя веды і паглыбляючы прафесійную творчую падрыхтаванасць будучага спецыяліста. Гісторыка–літаратурны кантэкст вывучэння айчынай літаратуры дазваляе пашырыць эстэтычныя арыентацыі студэнтаў, актывізаваць іх прафесійныя навыкі, падрыхтаваць кваліфікаваных спецыялістаў у галіне нацыянальнай культуры. Галоўная мэта вучэбнага курса – адлюстраваць нацыянальную самабытнасць літаратурнага працэсу на Беларусі ў гісторыка–храналагічным разрэзе, пачынаючы ад старажытнасці да XXI стагоддзя ўключна, даць уяўленне пра мастацка–светапоглядныя сістэмы і эвалюцыю метадаў і стыляў, прааналізаваць месца і ролю найбольш значных пісьменнікаў у гісторыі беларускай літаратуры, змест некаторых твораў. Праграма складаецца з манаграфічных і аглядных раздзелаў. Аглядныя тэмы характарызуюць найбольш значныя гістарычныя этапы развіцця беларускай літаратуры, акрэсліваюць сутнасць эстэтычна-стылёвых тэндэцый вызначальных перыядаў. Манаграфічныя тэмы прысвечаны творчасці класікаў і найбольш значных пісьменнікаў сучаснасці, што дае магчымасць пашырыць успрыняцце агульналітаратурнага кантэксту. Праграма прадугледжвае разнастайныя формы навукова–даследчай працы, у тым ліку індывідуальныя заданні па літаратурным крэатыўстве. У праграме пададзены спіс мастацкіх твораў для чытання і спіс навуковай літаратуры, разлічаны на самападрыхтоўку

студэнтаў і на самастойнае выкарыстанне падчас напісання курсавых і дыпломных работ. Размеркаванне тэм ажыццяўляецца паводле базавай праграмы з улікам спецыфікі профільнай падрыхтоўкі: Старабеларуская літаратура. Літаратура эпохі Адраджэння, палемічная літаратура, ананімная літаратура і фальклор у перыяд заняпаду старабеларускага пісьменства. Літаратура XIX ст.: польскамоўная літаратура першай паловы стагоддзя і беларускамоўная творчасць другой. Літаратура XX ст. Нашаніўскі перыяд. Станаўленне творчых індывідуальнасцей Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча. Жанрава-стыльовае ўзбагачэнне літаратуры і ўключэнне яе ў агульнаеўрапейскі кантэкст. Мастацкія плыні: рамантызм і неаромантызм, сімвалізм і футурызм, імпрэсіянізм, рэалізм і іх узаемадзеянне (М. Гарэцкі, В. Ластоўскі, А. Гарун). Развіццё літаратурнага працэсу ў 20-ыя гг. Станаўленне метаду сацыялістычнага рэалізму. Заходнебеларуская літаратура. Гуманістычны пафас літаратуры перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Абнаўленне рэалізму ў 60-ыя гг. Ваенна-вясковае школа ў прозе 70-80-ых гг. Літаратурны рух канца XX – пачатку XXI стст.

У галіне беларускай літаратуры студэнт павінен:

ведаць:

- месца і ролю мастацкай літаратуры ў культуралагічным кантэксце;
- спецыфіку мастацкай літаратуры як формы спасціжэння свету;
- сувязі і ўзаемаўплывы літаратуры з іншымі відамі мастацтва;
- творчасць яркіх прадстаўнікоў кожнай з мастацкіх эпох;
- літаратуру для дзяцей і юнацтва;

умець:

- характарызаваць літаратурную эпоху і асноўныя этапы яе развіцця;
- вызначаць спецыфіку нацыянальнага літаратурнага працэсу;
- успрымаць літаратурны твор ва ўзаемасувязі гісторыі і сучаснасці;
- самастойна аналізаваць мастацкі твор і творчасць пісьменніка;
- выкарыстоўваць набытыя веды ў прафесійнай практыцы.

ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

Назвы раздзелаў і тэм	Колькасць гадзін			
	усяго	лекц.	семін. зан.	сам. раб.
Раздзел IV. Літаратура XX ст.				
Тэма 15. Вацлаў Ластоўскі (1883–1938)		2		
Тэма 16. Алесь Гарун (Аляксандр Прушынскі, 1887–1920)		1	2	
Тэма 17. Янка Купала (Іван Луцэвіч, 1882 – 1942)		2	4	2
Тэма 18. Якуб Колас (Канстанцін Міцкевіч, 1882–1956)		2	4	2
Тэма 19. Літаратура 30-х гадоў. Сацыяльна-гістарычныя ўмовы развіцця		2		2
Тэма 20. Змітрок Бядуля (Самуіл Плаўнік, 1886–1941)		1	2	
Тэма 21. Максім Гарэцкі (1893–1938)		2	2	2
Тэма 22. Літаратура Заходняй Беларусі		2		
Тэма 23. Міхась Зарэцкі (Міхась Касянкевіч, 1901–1937)		2	2	1
Тэма 24. Кандрат Крапіва (Кандрат Атраховіч, 1886 – 1991)		2		1
Тэма 25. Кузьма Чорны (Мікалай Раманоўскі, 1900 – 1994)		2	2	1
Тэма 26. Максім Танк (Яўген Скурко, 1912– 1995)		2	2	
Тэма 27. Літаратура перыяду Вялікай Айчыннай вайны і першага пасляваеннага дзесяцігоддзя (1941–1956)		2		
Тэма 28. Аркадзь Куляшоў (1914 – 1978)		2		1
Тэма 29. Пімен Панчанка (1917 – 1995)		2		1
Тэма 30. Іван Мележ (1921 – 1976)		2	2	
Тэма 31. Янка Брыль (1917 – 2006)		2	2	
Тэма 32. Васіль Быкаў (1924 – 2003)		2	2	2
Тэма 33. Іван Шамякін (1921 – 2004)		2	2	2
Тэма 34. Андрэй Макаёнак (1920 – 1983)		2	2	
Тэма 35. Уладзімір Караткевіч (1930 –1994)		2	2	4
Тэма 36. Асноўныя тэндэнцыі развіцця літаратуры другой паловы 50-х – першай паловы 80-х гадоў		2	2	2
Тэма 37. Беларуская “ваенна-вясковая” школа ў прозе. Іван Навуменка (1925–2006)		4	6	4
Тэма 38. Паэзія		2	6	4

<i>Тэма 39.</i> Драматургія		2	2	2
Раздзел V. Сучасная беларуская літаратура				
<i>Тэма 40.</i> Беларуская літаратура на сучас- ным этапе		2	2	2
<i>Тэма 41.</i> Паэзія		2	4	
<i>Тэма 42.</i> Проза		2	2	2
<i>Тэма 43.</i> Драматургія		2		2
Усяго ...	157	60	58	39

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Змест курса

Раздзел I. Старажытная літаратура

Тэма 1. Уводзіны. Перыядызацыя і характарыстыка асноўных літаратурных эпох і этапаў развіцця беларускай літаратуры.

Тэма 2. Літаратура XI—XIII стст.

Літаратура Беларусі XI – першай паловы XIII стст. Роля Кірылы і Мяфодзія ў яе станаўленні і развіцці. Зараджэнне асноўных перакладных і арыгінальных жанраў пісьмовай літаратуры.

Тэма 3. Літаратура XIV – пачатку XVII ст. Узнікненне беларускага летапісу, яго асаблівасці. Выкарыстанне летапісных сюжэтаў у літаратуры XIX – XX стст. (А. Міцкевіч, Ю. Нямцэвіч, Я. Купала, Ул. Караткевіч, А. Дудараў, В. Іпатава, А. Петрашкевіч і інш.). Дзейнасць **Ефрасінні Полацкай, Кірылы Тураўскага** і яе сучаснае асэнсаванне. “Слова пра паход Ігаравы” і яго арыгінальнасць. Спецыфіка Рэнэсанса ў Беларусі. **Ян Вісліцкі (каля 1485–пасля 1520)** і яго літаратурная спадчына. **Мікола Гусоўскі (1480(?) – пасля 1533)**, “Песня пра зубра” – маштабнасць і агульначалавечая значнасць твора, нацыянальна-беларускі каларыт. **Францыск Скарына (каля 1480–х – каля 1551–х гг.)**. Старонкі жыцця і дзейнасці. Гісторыка-культурнае значэнне постаці Ф. Скарыны. Вобраз Скарыны ў мастацтве, музыцы, літаратуры.

Тэма 4. Рэфармацыя і яе роля ў развіцці пісьменства. Скарынінскія традыцыі ў культурна-асветніцкай дзейнасці **Сымона Буднага (каля 1530 – 1593 гг.)** і **Васіля Цяпінскага (каля 1540 – каля 1603 гг.)**. Зараджэнне і развіццё рэлігійна-палемічнай літаратуры на Беларусі пасля Люблінскай і Берасцейскай уній. Роля палемічнай літаратуры ў зараджэнні новых жанравых форм старажытнай беларускай прозы (“Прамова Мялешкі”, “Ліст да Абуховіча”, “Лісты Ф. Кміты–Чарнабыльскага”, “Дзённік Ф. Еўлашэўскага” і інш.).

Зараджэнне беларускай сілабічнай паэзіі. Дзейнасць А. Рымшы (каля 1550 – каля 1599) і С. Полацкага (1629 – 1680). Перакладная старабеларуская проза Гістарычныя хронікі. Літаратура эпохі заняпаду старабеларускага пісьменства (2–я пал. XVIIст.– XVIII ст.). Ананімны характар мастацкай творчасці. Інтэрмедыі і беларуская батлейка.

Раздзел II. Літаратура XIX–пачатку XX ст.

Тэма 5. Агульная характарыстыка беларускай літаратуры XIX ст.

Асаблівасці зараджэння новай беларускай літаратуры ў кантэксце развіцця тагачасных славянскіх літаратур. Ананімная літаратура і яе значэнне

Тэма 6. Польшка–беларускія пісьменнікі. Гістарычная абумоўленасць літаратурнага двухмоў’я. Роля філамацкага руху, польскай рамантычнай паэзіі і паўстанняў 1830 , 1863 гг. у станаўленні новай беларускай літаратуры. **Ян Чачот (1796–1847)** – асоба і творца. Гуманістычны пафас, дэмакратычная накіраванасць і культурна–асветніцкае значэнне яго творчай дзейнасці. (“Да мілых мужычкоў”, “На прыезд Адама Міцкевіча”, балады “Свізязь”, “Наваградскі замак”). Творчасць **А. Рыпінскага (1811–1890)**. Вершы, балада “Нячысік”. Прадмова да зборніка “Беларусь”. Эвалюцыя светапогляду пасля 1860 г. “Альбом” А. Варыгі–Дарэўскага (1813–1884) і яго сааўтары. **Адам Міцкевіч (1798–1855)**. Выкарыстанне беларускага фальклору ў зборніку “Балады і рамансы” (балады “Свізязь”, “Рыбка” і інш.). Прывабны вобраз рамантычнага героя–змагара за шчасце і свабоду Літвы–Беларусі (“Ода да маладосці”, “Паэма філарэтаў”, паэма “Мешка, князь Наваградка”. Певязі з Расіяй і рускай паэзіяй. Пераклады балад “Ваявода”, “Будрыс і яго сыны” А.С. Пушкіна. Паэмы “Гражына”, “Конрад Валенрод”, “Дзяды”. Санеты. Паэзія перыяду эміграцыі. “Пан Тадэвуш” як нацыянальная эпопея. Пераклады твораў А. Міцкевіча на беларускую мову. **Творчасць Яна Баршчэўскага (1792(94) – 1851)**. Вершы на беларускай мове: “Дзеванька”, “Гарэліца”, “Бунт хлопаў”. Апрацоўка беларускіх легенд і паданняў (балады “Русалка–спакусніца”, “Дзве бярозы”, “ “Зарослае возера” і інш.). Тэма роднага краю, паказ трагічных чалавечых лёсаў (паэма “Жыццё сіраты”, аповесць “Драўляны дзядок і кабета Інсента”). ”Шляхціц Завальня або Беларусь у фантастычных апавяданнях”. Шляхта і мужыкі. Плачка, Сын Буры, Пакутны Дух як праваднікі нацыянальнай ідэі.

Тэма 7. Вінцэнт Дунін–Марцінкевіч (1807–1884). Вытокі творчасці. Удзел у паўстаннях 1830 і 1863 гг. Гуманістычны пафас ранніх твораў В. Дуніна–Марцінкевіча. “Сялянка”. Вершаваныя аповесці “Вечарніцы”, “Купала”, “Гапон”. Праблематыка, жанр, вобразная структура, сувязь з фальклорам. Рамантычны этнаграфізм як аснова творчага метаду В. Дуніна–Марцінкевіча. Паглыбленне крытычных элементаў у баладзе “Травіца брат–сястрыца” і вершаваных аповесцях. “Быліцы, расказы Навума” і “Халімон на каранацы”. Драматургічная спадчына В. Дуніна–Марцінкевіча. Сатырычна–выкрывальны пафас “Пінскай шляхты” і “Залётаў”. Актуальнасць ідэйнай праблематыкі, сацыяльна–гістарычны каларыт персанажаў, жанравых сцэн, сюжэтных калізій. Кручкоў і Пісулькін як увасабленне чыноўнага самавольства пасля паўстання 1863 г. Ліра–эпічныя творы В. Дуніна–Марцінкевіча на польскай мове (“Славяне

ў XIX стагоддзі”, “Люцынка, альбо шведы на Літве”, “Літаратурныя клопаты”), іх гісторыка–мастацкае значэнне. Ідэя яднання славянскіх народаў, матывы дружбы і салідарнасці.

Тэма 8. Зараджэнне рэалістычнай плыні. Верш П. Багрыма (1813–1890) “Зайграй, зайграй, хлопча малы”. Драматызм жыццёвага лёсу **Францішка Савіча (1815–1845)**. “Дзе тое шчасце падзелася” і “Сповідзь” патрыятычны пафас і гуманістычны змест. Грамадска–палітычная атмасфера ў Беларусі канца 50–пачатку 60–х г.г. Кансалідацыя перадавых сіл вакол “Мужыцкай праўды” **К. Каліноўскага (1838–1864)**. Публіцыстыка “Мужыцкай праўды” і рост нацыянальна–патрыятычнай самасвядомасці. Літаратурна–публіцыстычная спадчына К. Каліноўскага (“Пісьмо з–пад шыбеніцы”). Мастацкія асаблівасці верша “Марыська, чарнабровая галубка мая...”.

Тэма 9. Францішак Багушэвіч (1840–1900). Уплыў паўстання 1863 г. на фармаванне светапогляду, ідэйна–эстэтычных поглядаў Ф. Багушэвіча. Грамадска–публіцыстычная дзейнасць пісьменніка ў Вільні. Сяброўства з Э. Ажэшка і Я. Карловічам. Зборнік “Дудка беларуская”. Патрыятычная накіраванасць “Прадмовы”. Праблема мастака і народа (“Мая дудка”). Матывы сацыяльнага пратэсту (“Дурны мужык як варона”, “Бог не роўна дзеле”, “Думка” і інш.). Выкрыццё царскага суда і чыноўніцтва (“У астрозе”, “У судзе”, “Як праўды шукаюць”). Жанр балады (“Быў у чысцы”, “Балада”) і вершаванага апавядання і аповесці (“Хрэсьбіны Мацюка”, “Кепска будзе”). Асаблівасці рэалізму Ф. Багушэвіча. Адносіны да фальклору, народнай фантастыкі. Зборнік “Смык беларускі”. Паглыбленне крытычнага пафасу (“Панская ласка”, “Ахвяра”, “Скацінная апека”). Маральна–этычны і філасофскі змест цыкла “Песні”, своеасаблівасць яго паэтычнай будовы. Байкі Ф. Багушэвіча (“Воўк і авечка”, “Свіння і жалуды”). Ф. Багушэвіч як адзін з заснавальнікаў беларускай прозы (“Сведка”, “Палясоўшчык”, “Дзядзіна”, “Тралялёначка”).

Тэма 10. Сучаснікі і паслядоўнікі Ф. Багушэвіча. Паэтычная творчасць **Я. Лучыны (1851–1897)**. Дэмакратычная накіраванасць і патрыятычны пафас (“Родная старонка”, “Што думае Янка, вязучы дровы ў горад”, “Сівер”, “Вясна”, “Паляўнічыя акварэлькі з Палесся”). Мемуарная спадчына Я. Лучыны (“З крываваых дзён”). Перакладчыцкая дзейнасць. Паэтычная творчасць **А. Гурыновіча (1869–1894)**, яе дэмакратычная накіраванасць і патрыятычны змест (“Дзякуй табе, браце, Бурачок Мацею”, “Перш душылі паны...”, “Бор” і інш.). Пераклады з А. Пушкіна, А. Міцкевіча, Л. Талстога, І. Франко,

М. Някрасава, Я. Касперовіча, І. Крылова. Літаратурная творчасць **Ф. Тапчэўскага, А. Абуховіча, А. Ельскага, М. Косіч і інш.**

Раздзел III. Новая беларуская літаратура

Тэма 11. Літаратура пачатку XX ст. Грамадска-палітычныя і сацыяльна-гістарычныя ўмовы развіцця беларускай літаратуры пачатку XX ст. Удзел пісьменнікаў (Цётка, Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, А. Гарун, В. Ластоўскі, М. Гарэцкі, З. Бядуля, Ядвігін Ш. і інш) у грамадска-культурным руху пачатку XX ст. Газеты “Наша доля” і “Наша Ніва”, кансалідацыя творчых сіл на платформе “нашаніўства”. “Паскоранасць” літаратурнага працэсу. Развіццё лірычнай паэзіі, зараджэнне нацыянальнага ліра-эпасу, станаўленне прозы і драматургіі, крытыкі і публіцыстыкі, перакладчыцкай справы. Жанрава-стылявое ўзбагачэнне літаратуры. Творчасць Ядвігіна Ш. (Антон Лявіцкі, 1869–1922), Цёткі (Алаіза Пашкевіч, 1876–1916), М. Багдановіча (1891–1917), Сяргея Палуяна (1890–1910), Янкі Купалы (1882–1944), Якуба Коласа (1882–1956), Алеся Гаруна (1887–1920), Вацлава Ластоўскага (1883–1938), Антона Навіны (Антон Луцкевіч, 1884–1946?) і інш. Культурна-асветніцкая праца Б. Эпімах-Шыпілы (1859–1934). Навуковая дзейнасць акадэміка Я. Карскага (1861–1931), значэнне яго працы “Беларусы” ў асэнсаванні культурных аспектаў жыцця беларускага народа. Арганізацыя бібліятэк, гурткоў мастацкай самадзейнасці, тэатральных калектываў (І. Буйніцкі, Ф. Ждановіч, У. Галубок і інш.).

Сацыяльна-палітычныя абставіны на Беларусі ў 1917–1920 гг. Гістарычнае значэнне абвяшчэння БНР. Грамадзянская вайна. Рыжская мірная дамова (1921). Палітыка беларусізацыі і яе складаны шлях. Заснаванне Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1922), Інстытута беларускай культуры (Інбелкульт) (1922.), Акадэміі Навук БССР (1929), адкрыццё БДТ – 1 і БДТ – 2 (тэатры Я Купалы і Я Коласа, 1920), Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі (1924) і інш. Значэнне гэтых падзей для развіцця беларускай літаратуры і культуры.

Тэма 12. Цётка (Алаіза Пашкевіч, 1876–1916). Грамадскія і ідэйна-эстэтычныя вытокі творчасці Цёткі. Наватарства паэтычных вобразаў і ідэй у творах перыяду першай рускай рэвалюцыі (“Хрэст на свабоду”, “Мора”, “Вера беларуса”, “Суседзям у няволі” і інш.). Цётка як заснавальніца публіцыстычных жанраў у беларускай паэзіі пач. XX ст. (маштабнасць вобразаў, экспрэсіўнасць). Гуманістычная скіраванасць і псіхалагізм прозы і публіцыстыкі Цёткі (“Прысяга над крывавымі разорами”, “Асеннія лісты”, “Міхаська”, “Зваротлівы” і інш.).

Цётка і развіццё народнай асветы і культуры. Адносіны да фальклору і

прынцыпы вывучэння народнай спадчыны. Вобраз Цёткі ў музыцы, літаратуры і мастацтве.

Тэма 13. Ядвігін Ш. (Антон Лявіцкі, 1869–1922). Праца ў “Нашай ніве” (1906–1914 гг.). “Лісты з дарогі” як узор ранняй нашаніўскай публіцыстыкі. Сацыяльна–філасофская праблематыка зборнікаў “Бярозка” і “Васількі”. Раман “Золата” – прыярытэт духоўных каштоўнасцяў у творы. Вастрыня маральна–псіхалагічных канфліктаў, бытавы каларыт, дынамізм сюжэта. Роля Ядвігіна Ш. у гісторыка – культурным працэсе пачатку ХХ ст.

Тэма 14. Максім Багдановіч (1891–1917). Роля сям’і ў фармаванні светапогляду і творчых зацікаўленняў. Эстэтычныя погляды М. Багдановіча (“Музыка”, “Апокрыф”, “Песняру”, “Псалтыр”). Зборнік “Вянок”. Структура кнігі, праблематыка, шырыня ахопу жыццёвых з’яў. Міфалагічныя і народнапесенныя тэмы і матывы. Праблема гістарычнай памяці народа, гуманістычны і патрыятычны пафас лірыкі паэта (“Пагоня”, “Беларусь, твой народ дачакаецца”, “Дось ужо чужынцам служылі”, “Як Базыль у паходзе канаў”). Героіка–рамантычныя паэмы “Максім і Магдалена” і “Страцім–лебедзь”. Праблематыка, сістэма паэтычнай вобразнасці, народна–песенная стылістыка. М. Багдановіч як стылізатар беларускага верша (“Вершы беларускага складу”, цыкл “На ціхім Дунаі”). Абгрунтаванне перспектыўнасці творчай канцэпцыі паэта (арт. “Забыты шлях”, Перакладчыцкая дзейнасць. М. Багдановіч як крытык і гісторык літаратуры. Актуальнасць поглядаў і ацэнак (арт. “Глыбы і слаі”, “За тры гады”, “Краса і сіла”). Вобраз М. Багдановіча ў беларускім мастацтве, музыцы, кіно.

Раздзел IV. Літаратура ХХ ст.

Тэма 15. Вацлаў Ластоўскі (1883–1938). Шматгранасць творчай асобы В. Ластоўскага. Грамадска–палітычная, рэдактарска–выдавецкая дзейнасць. Ідэйна–творчыя ўстаноўкі В. Ластоўскага. Клопат пра высокі мастацкі ўзровень нацыянальнай літаратуры (артыкулы: “Па сваім шляху”, “Сплачвайце доўг”). Празаічныя творы Влада, іх жанравая разнастайнасць (легенды, імпрэсіі, абразкі, апавяданні, аповесці). Тэма гістарычнага мінулага ў прозе (“Князеўна Рагнеда”, “Бітва каля Магільны”. Аповесць “Лабірынты”—шматстайнасць вобразна–выяўленчай палітры. Рэальнае і фантастычнае ў творы. Сімволіка і варыянты яе тлумачэння Сувязь твора з эстэтычнымі пошукамі еўрапейскага мастацтва. Адраджэнскія матывы ў апавяданнях “Прывід”, “Лебядзіная песня”. Інтэлектуалізм і філасафічнасць –вызначальныя рысы прозаічных і паэтычных твораў пісьменніка. “О, Крыўская зямля”, “Пад час аблогі” і інш.). В. Ластоўскі –

пачынальнік новых мастацкіх плыняў і тэм у беларускай літаратуры. Уклад В. Ластоўскага ў развіццё беларускай навукі і культуры (часопіс “Крывіч”, “Расійска–крыўскі (беларускі) слоўнік”, “Кароткая гісторыя Беларусі”, “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі” і інш.

Тэма 16. Алесь Гарун (Аляксандр Прушынскі, 1887–1920). Творчыя арыентацыі. Ацэнка М. Багдановічам вершаў А. Гаруна. Зборнік “Матчын дар”. Адраджэнне Беларусі– лейтматыў паэзіі А. Гаруна. Вобраз выгнанца–рэвалюцыянера і Радзіма ў творах, прыродаапісальная, інтымная лірыка паэта (“Мая любя”, “Дзяўчаці”, “Навокал”, “Упрыпар”, “Восень”, “Вясна”, “Завіруха” і іншыя вершы). Філасофская лірыка, развагі пра сэнс жыцця, месца чалавека ў Сусвеце, яго прызначэнне (“Як ліст вярбінкі маладой”, “Ідуць гады”, “Навука”, “Адбітак”, “Думкі–дыяменты”). Паэтычнае майстэрства А. Гаруна. Творчае засваенне і выкарыстанне фальклору: казак, легендаў, жартаў (“Канец Паўлючонка”, “Шчасце Мацяя”, “Вяселле”, “Габруська”). Проза А. Гаруна. Аповяданні “Першы снег”, “Маладое”, “Пан Шабуневіч”, “Свята” і інш. Структура, ідэйна–мастацкі змест, вобразы. Праблема нацыянальнага адраджэння ў творах “Жывыя казкі”, іх жанрава–стылявая своеасаблівасць. Сацыяльна–палітычныя погляды А. Гаруна і іх выяўленне ў публіцыстычных творах (“Одгукі”, “Увагі да нацыянальнага руху” і іншыя артыкулы).

Тэма 17. Янка Купала (Іван Луцэвіч, 1882–1942). Ранні перыяд творчасці. Зборнікі: “Жалейка”, “Гусляр”. Літаратурна–творчая і грамадская дзейнасць Я. Купалы ў гады грамадзянскай вайны і акупацыі Беларусі (1917–1920). Сацыяльна–філасофская, нацыянальна–патрыятычная, інтымная, пейзажная лірыка Я. Купалы. Тэма Бацькаўшчыны ў паэме “Безназоўнае” (1924). Сцвярджэнне новых эстэтычных ідэалаў у лірыцы канца 20 – пач. 30 гг. (“Сыходзіш, вёска, з яснай явы”, “Дзе крыўда адвечная спела” і інш.) як адмаўленне старога ўкладу жыцця, як пошук Я. Купалам новых, больш гуманных і справядлівых маральных прынцыпаў вясковага жыцця. Паэмы Я. Купалы (“Адвечнае”, “Зімою”, “На куццю”, “Адплата каханьня”, “Нікому”, “Яна і я”, “Тарасова доля”). Драматургія Я. Купалы. “Прымакі”, “Паўлінка”, “Раскіданае гняздо”, п’еса “Тутэйшыя”. Антыфашысцкая тэма ў паэзіі Я. Купалы ваеннага часу, яе вострая палітычная накіраванасць і патрыятычны пафас (“Беларускім партызанам”, “Зноў будзем шчасце мець і волю” і інш.). Публіцыстыка Я. Купалы першых ваенных гадоў, яе патрыятычны змест, шырокі грамадска–палітычны рэзананс. Перакладчыцкая дзейнасць Я. Купалы. Значэнне і актуальнасць нацыянальна–патрыятычных матываў Я. Купалы ў

сённяшнім грамадстве. Роля Я. Купалы–прарока нацыі ў гісторыі беларускай літаратуры, развіцці нацыянальнай духоўнай культуры, музыкі, тэатра, мастацтва. Спадчына Купалы ў асвятленні сучаснай крытыкі, літаратуразнаўства і культуралогіі.

Тэма 18. Якуб Колас (Канстанцін Міцкевіч, 1882–1956). Зборнік “Песні жальбы”. Асэнсаванне Я. Коласам падзей вайны і рэвалюцыі. Зборнік “Казкі жыцця”, яго маральна–этычная і філасофская накіраванасць, сувязь з гістарычным лёсам беларускага народа (“Проціў вады”, “Крыніца”, “Гусі” і інш.). Паглыбленне грамадзянскіх матываў у зб. “Водгулле”, Праблематыка ранніх апавяданняў пачатку 20–х гадоў (“Сяргей Карага”, “Крывавы вір”, “Дачакаўся”), іх навізна і актуальнасць, прыёмы псіхалагічнага раскрыцця вобразаў. Творчая праца Я. Коласа над паэмамі “Новая зямля” і “Сымон–музыка”, адлюстраванне ў іх характэрных гістарычных працэсаў другога беларускага Адраджэння пач. ХХ стагоддзя. “Новая зямля” – энцыклапедыя народнага жыцця. Біяграфічныя элементы ў паэме і іх роля ў разгортванні лірычнай плыні твора. Характар канфліктаў, прыёмы псіхалагічнага раскрыцця вобразаў. Роля сатыры і гумару, арыгінальнасць рытміка–інтанацыйнай структуры. Трылогія “На ростанях” (“У палескай глушы”, “У глыбіні Палесся”, “На ростанях”). Біяграфічная падаснова рамана і яе ўплыў на вобразную структуру і канцэпцыю твора. Інтэлігенцыя і народ ў рамане. Вобраз Андрэя Лабановіча як прадстаўніка новай генерацыі беларускіх адраджэнцаў, вобразы яго сяброў–аднадумцаў і сялян–праўдашукальнікаў. Рэгіянальны сацыяльна–псіхалагічны і этнаграфічна–бытавы каларыт у рамане. Патрыятычная лірыка Я. Коласа перыяду Айчыннай вайны. Літаратурна–грамадская і навуковая дзейнасць пісьменніка ў пасляваенны перыяд.

Тэма 19. Літаратура 30–х гадоў. Сацыяльна–гістарычныя ўмовы развіцця. Звужэнне ў сярэдзіне 30–х гадоў праблемна–эстэтычных пошукаў, схематычнае супастаўленне мінулага і сучаснасці. Разгром беларускай пісьменніцкай арганізацыі, рэпрэсіі ў дачыненні да найбольш таленавітых творцаў. **Галавач Платон (1903–1937).** Матывы творчасці. Кнігі “Спалох на загонах”, “Праз гады”, “Носьбіты нянавісці”, “Яны не пройдуць”. **Галубок Уладзіслаў (1882–1937).** П’есы “Ганка”, “Пан Сурынта”, “Душагубы”, “Суд”, “Пісаравы імяніны” і інш. Праблематыка. Вобразна–выяўленчыя сродкі. **Дубоўка Уладзімір (1900–1976).** Паэтычныя зборнікі “Строма”, “Credo”, “Наля”, “Палеская рапсодыя”. Тэматыка, вобразнасць. Паэмы “Там, дзе кіпарысы”, “І пурпуровых ветразей узвівы». Высокая паэтычная культура, гуманістычны пафас. **Жылка Уладзімір**

(1900–1933). Зборнікі “Вершы”, “Пожні”. Ідэйна–эстэтычныя пошукі, своеасаблівасць выяўленчай палітры. **Калюга Лукаш (1909–1937)**. Аповесці “Ні госць, ні гаспадар”, “Нядоля Заблоцкіх”, незавершаны раман “Пустадомкі”. Жанрава–стылёвыя асаблівасці і вобразна–выяўленчыя сродкі прозы. **Андрэй Мрый (Андрэй Шашалевіч, 1893–1943)**. Сатырычны раман “Запіскі Самсона Самасуя”. Праблематыка. Стылёва–жанравыя асаблівасці. Асаблівасці мовы. Месца твора ў гісторыі беларускай літаратуры.

Тэма 20. Змітрок Бядуля (Самуіл Плаўнік, 1886–1941). Біяграфічныя звесткі. Літаратурны дэбют у газеце “Наша Ніва” (лірычны абразок “Пяюць начлежнікі»). Зборнікі “Абразкі”, “На зачараваных гонях”. Багатая падзейная аснова твораў, паглыблены псіхалагізм, мяккі гумар як адметныя рысы Бядулі–апавядальніка (“Летапісцы”, “Умарыўся”, “Сон Анупрэя”, “Злодзеі” і інш.). Тэма мастака і мастацтва ў творчасці Змітрака Бядулі (апавяданні “Велікодныя яйкі”, “Бондар”, вершы “На горне душы першы верш я каваў...”, “Гусляр”, “Мары паэта”, аповесць “Салавей”). Творчасць Бядулі перыяду рэвалюцыі і грамадзянскай вайны (зборнікі “Пад родным небам”, “Буралом”). Гісторыя напісання рамана “Язэп Крушынскі”. Аўтабіяграфічныя творы (“Набліжэнне”, “У дрымучых лясках”). З. Бядуля – публіцыст, літаратурны і тэатральны крытык, дзіцячы пісьменнік.

Тэма 21. Максім Гарэцкі (1893–1938). Трагізм жыццёвага лёсу. Творчасць Гарэцкага – адметная старонка беларускай літаратуры. Характарыстыка асноўных этапаў творчага развіцця пісьменніка. М. Гарэцкі як прадстаўнік інтэлектуальна–філасофскай прозы. Праблематыка першага зборніка “Рунь”. Пашырэнне тэматычных і жанрава–стылявых даляглядаў беларускай літаратуры ў прозе М. Гарэцкага. Заглыбленне ў сутнасць нацыянальнага менталітэту, пошукі “патаёмнага” як спроба нацыянальнай самаідэнтыфікацыі. Тэма інтэлігенцыі і народа ў ранніх творах “Роднае карэнне”, “У лазні”, “Што яно?”. Распрацоўка гістарычнай тэматыкі: апавяданні “Лірныя спевы”. Драматызаваная аповесць “Антон”. Жанравая адметнасць і маральна–філасофскі змест твора. Наватарства Гарэцкага ў выкарыстанне дакументалізму, спалучэнні структурных і стылявых пачаткаў эпасу і драмы. Ідэйная сутнасць сцэны “У славянскай кафейні”. Палемічная звостранасць вобразаў твора. Перыяд вайны і рэвалюцыі (1914–1918 гг). “Літоўскі хутарок”, “Генерал” і інш. – гуманістычны пафас і паглыбленне аб’ектывізаваў манеры пісьма. Уключанасць твораў М. Гарэцкага ў сусветную плынь літаратуры страчанага пакалення (Э.М. Рэмарк, Э. Хэмінгуэй, А. Барбюс і інш). Дакументальна–мастацкія запіскі “На

імперыялістычнай вайне”. Сінтэз агульначалавечага і нацыянальнага ў творы. Аповесць “Дзве душы” – віленскі перыяд творчасці празаіка. Шматузроўненасць твора, яго жанравая спецыфіка: спалучэнне рэалізму і элементаў дэтэктыву, публіцыстычнасці і дакументалізму. Аповесці “Меланхолія”, “Ціхая плынь” – праўдзівасць, мастацкая дасканаласць. Творчая гісторыя рамана–хронікі “Віленскія камунары”. Маштабнасць задумы эпопеі пра лёс сялянства ў XIX і XX ст. у аповесці “Камароўская хроніка”.

Тэма 22. Літаратура Заходняй Беларусі. Падзел Беларусі Рыжскай дамовай 1921 г. Заходнебеларускі друк і яго роля ў развіцці літаратурнага працэсу (“Беларускія ведмасці”, “Беларускае жыццё”, “Звон”, “Калоссе”, “Нёман” і інш). Значэнне культурніцкай дзейнасці Ф. Аяляхновіча, М. Краўцова, М. Гарэцкага. Дзейнасць Грамады, ТБШ і іншых беларускіх нацыянальных арганізацый. Тэатральнае мастацтва як адзін са сродкаў прапаганды нацыянальнай ідэі. Тэма ўз’яднання народа ў творчасці заходнебеларускіх пісьменнікаў. Літаратурна–філасофскае эсэ І. Канчэўскага (І. Абдзіраловіча) “Адвечным шляхам”. Паэма Л. Родзевіча “Беларусь”. Феномен “самадзейнай” паэзіі. Зборнікі паэзіі У. Дубоўкі, У. Жылкі, Н. Арсенневай, М. Машары, М. Васілька, выдадзеныя ў Заходняй Беларусі. Роля паэзіі М. Танка ў развіцці літаратуры 30–ых гг. Разнастайнасць мастацка–эстэтычных плыняў у заходнебеларускай літаратуры (творчасць К. Сваяка, П. Пестрака, В. Таўлая і інш). Публіцыстыка А. Луцкевіча, Б. Тарашкевіча, А. Смоліча, М. Гарэцкага, А. Цвікевіча і інш.). Роля заходнебеларускай літаратуры ў культурным жыцці Беларусі.

Тэма 23. Міхась Зарэцкі (Міхась Касянкеў, 1901–1937). Трагічны лёс пісьменніка. Аналіз апавяданняў з ранніх зборнікаў (“У віры жыцця”, “Пела вясна”, “Пад сонцам” і інш). Майстэрства драматычнага канфлікту, уменне будаваць цікавы сюжэт. Вобразы жанчын ў творчасці М. Зарэцкага (“Дзіўная”, “Кветка пажоўкляя”, “Бель”). Майстэрства Зарэцкага–раманіста. Значэнне раманаў “Вязьмо”, “Сцежкі–дарожкі” ў выпрацоўцы нацыянальных эпічных традыцый. П’есы М. Зарэцкага “Віхор на балоце”, “Белыя ружы”, нарыс “Падарожжа на новую зямлю” і кніга “Лісты ад знаёмага”. Асаблівасці мовы і мастацкуага стылю пісьменніка.

Тэма 24. Кандрат Крапіва (Кандрат Атраховіч, 1896–1991). Удзел у літаратурных арганізацыях “Маладняк”, “Узвышша”. Тэматычны дыяпазон сатырычна–гумарыстычных вершаў і баек ранняга перыяду творчасці (грамадзянская вайна, класавая барацьба, мірнае будаўніцтва, пераўтварэнне вёскі, новая мараль і інш.). К. Крапіва – празаік. Зборнік апавяданняў “Людзі–

суседзі”, “жывыя праявы”. Раман “Мядзведзічы”. Гуманістычна–сатырычная аснова прозы К. Крапівы Першая п’еса “Канец дружбы”. Псіхалагізм твора, схематызм канфлікта. Камедыя “Хто смяецца апошнім?” у тэатральнай культуры Беларусі. Творчасць К. Крапівы ў гады Вялікай Айчыннай вайны і пасляваенны перыяд. Праблематыка п’есы “Мілы чалавек” як працяг выкрыцця адмоўнага ў жыцці, распачаты ў п’есе “Хто смяецца апошнім”. Сацыяльна–філасофская драма “Брама неўміручасці”. Ідэйны змест і жанравыя асаблівасці. Сцэнічны поспех камедыі. Роля К. Крапівы ў развіцці нацыянальнай драматургіі.

Тэма 25. Кузьма Чорны (Мікалай Раманоўскі, 1900–1944). Асноўныя этапы творчай біяграфіі. Характарыстыка апавяданняў са зборнікаў “Апавяданні”, “Срэбра жыцця”, “Па дарозе”, “Хвоі гавораць”, “Пачуцці”, “Вераснёвыя ночы”. Філасофска–эстэтычныя пошукі і мастацкая дасканаласць твораў (“На беразе”, “Дзень”, “На пыльнай дарозе”, “Хвоі гавораць” і інш.). К. Чорны – раманіст. Раман “Зямля”. Праблема інтэлігенцыі і народа ў рамане “Сястра”. Гуманістычны пафас твора. Тэма калектывізацыі ў апавесцях “Лявон Бушмар”, “Вясна” ў раманах “Ідзі, ідзі” і “Трэцяе пакаленне”. Сацыяльна–гістарычная аснова рамана “Бацькаўшчына”, шматграннасць праблематыкі. Эпічныя творы К. Чорнага ваеннага часу – раманы “Пошукі будучыні”, “Млечны шлях”, “Вялікі дзень” і апавесць “Скіп’еўскі лес”. Традыцыі сацыяльна–філасофскай прозы К. Чорнага ў развіцці сучаснай беларускай літаратуры.

Тэма 26. Максім Танк (Яўген Скурко, 1912–1995). Жыццёвы і творчы шлях паэта. Удзел у нацыянальна–вызваленчай барацьбе Заходняй Беларусі. Першы зборнік паэзіі “На этапах” і яго мастацкія асаблівасці. Пашырэнне ідэйна–тэматычнага дыяпазону паэта ў зборніках “Журавінавы цвет”, “Пад мачтай”. Эстэтычныя пошукі ў давераснёўскай творчасці М. Танка. Патрыятычная тэма (паэмы “Кастусь Каліноўскі”, “Нарач”) і фальклорныя матывы (“Сказ пра Вяля”, “Казка пра музыку”). Паэзія М. Танка перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Характарыстыка пасляваенных зборнікаў “Каб ведалі”, “На камні, жалезе і золаце”, “У дарозе”. Паэма “Люцыян Таполя”. Праблема народнасці мастацтва. Паглыбленне гуманістычных тэндэнцый і філасафічнасці ў зборніках “След бліскавіцы”, “Мой хлеб надзённы”, “Глыток вады”, “Перапіска з зямлёй”, “Хай будзе святло”, “Дарога, закалыханая жытам”, “Нарачанскія сосны”. Лірычнае і публіцыстычнае ў паэзіі М. Танка 80–90–ых гг. XX стагоддзя (зборнікі “Лірыка”, “Мой каўчэг”, “Errata”. Майстэрства М. Танка–перакладчыка.

Тэма 27. Літаратура перыяду Вялікай Айчыннай вайны і першага пасляваеннага дзесяцігоддзя (1941–1956 гг.). Беларускія пісьменнікі на

фронце, іх удзел у партызанскім і падпольным руху на тэрыторыі Беларусі. Роля друку ў гады вайны. Асноўная праблематыка і жанравая спецыфіка літаратуры гэтага часу. Гераіка–патрыятычныя творы Я. Купалы, Я. Коласа, К. Крапівы, П. Броўкі, А. Куляшова, М. Танка, П. Панчанкі, П. Глебкі, М. Лужаніна, А. Бялёвіча. Партызанскі зборнік А. Астрэйкі “Слуцкі пояс”. Элементы павярхоўнага падыходу і аднабаковага адлюстравання падзей вайны ў творах гэтага перыяду. Публіцыстыка, нарыс і апавяданні ваеннага часу М. Лынькова, Я. Коласа, К. Чорнага, А. Якімовіча, М. Лупсякова, Хв. Шынклера і інш. Драма К. Крапівы “Проба агнём”. Асаблівасці беларускай літаратуры першага пасляваеннага дзесяцігоддзя. Адлюстраванне гістарычнага значэння перамогі над фашысцкай Германіяй. Адмоўныя з’явы ў грамадскай атмасферы і іх уплыў на літаратурны працэс. “Тэорыя бесканфліктнасці”, лакіроўка жыцця, яе сутнасць і вытокі. Пачатак істотных перамен у грамадскім жыцці ў канцы першага пасляваеннага дзесяцігоддзя. Гуманістычны пафас, паэтызацыя гераізму і мірнай працы людзей у вершах і паэмах пасляваеннага дзесяцігоддзя (творы Я. Коласа, А. Куляшова, М. Танка, П. Панчанкі, М. Лужаніна, П. Броўкі, А. Бачылы). Вартасці і недахопы праявітых твораў – (“Векапомныя дні” М. Лынькова, “Глыбокая плынь” І. Шамякіна, “Расстаемся ненадоўга” А. Кулакоўскага, “Сустрэнемся на барыкадах” П. Пестрака і інш). Пашырэнне маральна–этычнай праблематыкі ў творах Я. Брыля, А. Кулакоўскага, І. Мележа. Нарысава–публіцыстычныя элементы ў “вясковых” апавесцях А. Стаховіча, І. Дуброўскага, Т. Хадкевіча. Выкрывальная сіла сатырычнай камедыі К. Крапівы “Мілы чалавек”. Месца ў гісторыі беларускай драматургіі п’ес “Канстанцін Заслонаў” А. Маўзона, “Брэсцкая крэпасць” К. Губарэвіча. Недахопы тагачаснай драматургіі. Уплыў твораў дакументальна–мемуарнай літаратуры на мастацкую прозу (творы Я. Коласа, Я. Брыля, П. Пестрака, А. Чарнышэвіча, Б. Мікуліча).

Тэма 28. Аркадзь Куляшоў (1914–1978). Першыя зборнікі “Росквіт зямлі”, “Медзі дождж”, “Па песню, па сонца”. Цыклы вершаў “Сонечнае заўтра” і “Юнацкі свет”. Паэмы А. Куляшова даваеннага часу (1931–1940 гг.) – “Крыўда”, “Гарбун” (“Антон Шандабыла”), “У зялёнай дуброве”, “Хлопцы апошняй вайны” і інш. Іх грамадзянска–патрыятычная накіраванасць. Вершы і баллады перыяду вайны. Паэмы “Сцяг брыгады”, “Прыгоды цымбал”, “Дом № 24”, “Простыя людзі” і інш. Пашырэнне гуманістычнага пафасу ў філасофскай лірыцы А. Куляшова канца 50–х – 60–х гадоў (“Новая кніга”). Традыцыйны характар цыкла вершаў “Маналог”. Паглыбленне філасофскіх і інтэлектуальных

пачаткаў у паэмах “Цунамі” і “Далёка да акіяна”. Лірыка–маналагічны стыль паэмы “Варшаўскі шлях”. Тэматычная і жанравая навізна драматычнай паэмы “Хамуціус”. Вобраз Кастуся Каліноўскага. Роля і значэнне паэзіі А. Куляшова ў беларускай літаратуры.

Тэма 29. Пімен Панчанка (1917–1995). Матывы ранняй лірыкі (зборнік “Упэўненасць”). Паэзія П.Панчанкі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Патрыятычны пафас і мастацкая дасканаласць. Вобраз лірычнага героя. Аўтабіяграфізм твораў П. Панчанкі. Гісторыя напісання цыкла вершаў “Іранскі дзённік”. Гуманістычная напоўненасць і патрыятычны пафас цыкла. Творчасць П. Панчанкі першага пасляваеннага дзесяцігоддзя. Паглыбленне эстэтычных і сацыяльна–філасофскіх асноў лірыкі паэта, увага да маральна–этычных праблем часу (зборнік “Кніга вандраванняў і любові”). Публіцыстычна–сатырычная скіраванасць творчасці паэта ў другой палове 50–ых—60–ыя гг. Зборнік “Пры святле маланак” – этапная кніга П. Панчанкі. Шырокі ахоп з’яў рэчаіснасці, глыбокі філасофскі роздум і жанравая разнастайнасць лірыкі паэта (зборнікі “Крык сойкі”, “Дзе начуе жаўранак”, “Неспакой”, “Мы з тых беларусаў”, “Выбранае”. Экспрэсіўнасць і эмацыянальнае выразнасць лірычнага выказвання паэта. Засяроджанасць паэзіі П.Панчанкі 80–х – 90–х гадоў на духоўных каштоўнасцях чалавечага жыцця, непрыманне негатывных, разбуральных тэндэнцый ў жыцці грамадства. Грамадзянская смеласць і маральная бескампраміснасць паэта. Гуманістычны пафас і спавядальныя матывы ў зборніку “І вера, і вернасць, і вечнасць...” Значэнне наватарскіх пошукаў П. Панчанкі ў галіне рытмікі і стылістыкі верша і яго жыццёвай пазіцыі ў гісторыі беларускай літаратуры.

Тэма 30. Іван Мележ (1921–1976). Першы зборнік прозы “У завіруху”. Аповесць “Тарачы жнівень” – страты і здабыткі. Атмасфера жыцця даваеннай беларускай вёскі. Раман “Мінскі напрамак” – паказ падпольнай і партызанскай барацьбы ў гады Айчыннай вайны. Пошукі новых тэм і герояў у першай палове 50–х гадоў. Праблемы маралі, духоўнасці чалавека (аповяданні “Дом пад сонцам”, “Спатканне за горадам”, “У гарах дажджы” і інш). П’есы “Пакуль маладыя”, “Дні нараджэння”. “Палеская хроніка” І. Мележа – раманы “Людзі на балоце”, “Подых навалніцы”, “Завеі, снежань”. Тэматыка і праблематыка. Шматплановае эпічнае адлюстраванне жыцця беларускай вёскі 20–х гадоў, лёсу народа ў пераломны перыяд гісторыі, стварэнне яркіх індывідуальных характараў. Кніга артыкулаў і публіцыстычных выступленняў І. Мележа

“Жыццёвыя клопаты” Роля І. Мележа ў развіцці нацыянальнай духоўнай культуры.

Тэма 31. Янка Брыль (1917—2006). Адлюстраванне заходнебеларускай рэчаіснасці ў ранніх творах (“Марыля”, “Праведнікі і зладзеі”, “Сіročы хлеб” і інш). Майстэрства Брыля–апавядальніка. Маральна–этычная праблематыка апавяданняў “Галя”, “Адзін дзень”, “Казачок”. Аповесць “У Забалоцці днее” – набыткі і страты. Грамадзянская пазіцыя Я. Брыля ў адлюстраванні негатыўных з’яў у аповесці “На Быстранцы”. Аповесць “Апошняя сустрэча” – паглыбленне псіхалагізму і аналітычнасці. Раман Я. Брыля “Птушкі і гнёзды”. Гісторыя стварэння, аўтабіяграфічныя элементы. Тэма Бацькаўшчыны. Вобраз Алеся Руневіча. Навізна праблематыкі. Мастацка–выяўленчыя сродкі твора. Аналітычнасць, лірызм і філасафічнасць твора. Аповесць “Ніжнія Байдуны” – разнавіднасці смеху і іх адлюстраванне ў творы. Выяўленчае майстэрства пісьменніка ў аповесці “Золак, убачаны здалёк”. Жанр міні–прозы ў творчасці Я. Брыля, яго сувязь з дзённікавымі запісамі. Сродкі стварэння мастацкага вобраза ў “малой прозе”. Тэматычная разнастайнасць і эстэтычная арыгінальнасць мініяцюр з кніг “Жменя сонечных промняў”, “Вітраж”, “На сцежцы дзеці” і інш). Трагізм чалавечага лёсу ў аповесці “Муштук і папка”. Аўтабіяграфічная аснова твора. Я. Брыль у крытыцы і літаратуразнаўстве.

Тэма 32. Васіль Быкаў (1924–2003). Асуджэнне вайны ў ранніх апавяданнях “У той дзень”, “Смерць чалавека”, “Абознік”, “Загад”, “Незагойная рана”. Гістарычна праўдзiвае адлюстраванне падзей і духоўнага вобліку радавога ўдзельніка вайны ў аповесцях “Жураўліны крык”, “Здрада”, “Трэцяя ракета”. Паэтызацыя подзвігу ў аповесці “Альпійская балада”. Мастацкія пошукі В. Быкава ў другой палове 60–х гадоў. Аповесці “Мёртвым не баліць”, “Праклятая вышыня”, “Круглянскі мост”. Цікавасць В. Быкава да партызанскай і падпольнай барацьбы, “Сотнікаў”, “Абеліск”, “Воўчая зграя”, “Знак бяды”, “Кар’ер” і інш. Мастацка–філасафскае асэнсаванне разбурэння асноў народнага жыцця ў аповесцях “Аблава”, “Сцюжа”. Айчынная гісторыя ў апавяданнях “На чырвоных лядах”, “Перад канцом”, “Жоўты пясочак”, “Чырвоныя пятліцы”. Тэматычная навізна твораў ваеннай тэматыкі (“Пакахай мяне, салдацік”, “Балота”, апавяданні “Палкаводзец”, “Палітрук Каламіец”, “Кацюша”, “Пагорак” і інш. Адлюстраванне праблем сучаснасці (“Ваўчыная яма”, Прытчы і прыпавесці В. Быкава (“Ідэя”, “Труба”, “Камень”, “Свіст”, “Тры словы нямога”, “Кошка і мышка” і інш.). Кнігі апавяданняў “Сцяна”, успамінаў “Доўгая дарога дадому” і публіцыстыкі “Крыжовы шлях”. Традыцыі і наватарства ў творчасці

В. Быкава. Крытычныя і літаратурнаўчыя працы пра жыццё і творчасць пісьменніка. Экранізацыя яго твораў (“Жураўліны крык”, “Здрада”, “Трэцяя ракета”, “Пастка”, “Альпійская балада”, “Праклятая вышыня”, “Сотнікаў”, “Абеліск”, “Дажыць да світаньня”, “Воўчая зграя”, “Знак бяды”). Роля В. Быкава ў духоўна-маральным жыцці грамадства.

Тэма 33. Іван Шамякін (1921–2004). Раннія творы на тэму Вялікай Айчыннай вайны (аповяданне “У снежнай пустыні”, аповесць “Помста”). Раманы “Глыбокая плынь”, “У добры час”, “Крыніцы”, іх змест і праблематыка. Пенталогія “Трывожнае шчасце” – твор пра пакаленне равеснікаў пісьменніка. Раманы “Сэрца на далоні”, “Атланты і карыятыды”. Ідэйны змест і праблематыка. Тэматыка і мастацкія асаблівасці драматычных твораў “Не верце цішыні”, “Выгнанне блудніцы”, “Дзеці аднаго дома”, “І змоўклі птушкі”. Тэма Вялікай Айчыннай вайны ў творах “Шлюбная ноч”, “Гандлярка і паэт”. Маральна-этычная праблема ў раманых “Вазьму твой боль”, “Зеніт”. Гістарычныя раманы “Петраград – Брэст”, “Вялікая княгіня”. Кнігі “Злая зорка”, “Сатанінскі тур”, раман “Губернатар” – пра праблемы сучаснасці. Крытыка і літаратурнаўства пра творчасць пісьменніка.

Тэма 34. Андрэй Макаёнак (1920–1983). Раннія п’есы-аднаактоўкі “Перад сустрэчай”, “Жыццё патрабуе”, “Крымінальная справа”, драма “На досвітку”. Камедыя “Выбачайце, калі ласка!”. Гуманістычны пафас. Асуджэнне бюракратызму, ашуканства, кар’ерызму. Камедыі “Лявоніха на арбіце”, “Каб людзі не журыліся”. Пошукі новага жанру. Палітычная трагікамедыя “Зацюканы апостал”. Канфлікт, інтрыга і сюжэт камедыі. Майстэрства А. Макаёнка – камедыёграфа. Гратэск, шарж, пераўвасабленне як прыёмы тыпізацыі. Роля аўтарскага каментарыя ў п’есе. Элементы лубка і фарсу ў мастацкай структуры трагікамедыі “Трыбунал”. Паказ сацыяльна-псіхалагічных праблем жыцця ў камедыях “Таблетку пад язык”, “Святая прастата”, “Пагарэльцы”. Сцэнічная папулярнасць твораў А. Макаёнка.

Тэма 35. Уладзімір Караткевіч (1930–1994). Рознабаковасць таленту (паэзія, проза, драматургія, эсэістыка). Зборнікі паэзіі “Матчына душа”, “Вячэрнія ветразі”, “Мая Іліяда”, “Быў. Ёсць. Буду”. Адметнасць, рамантычная ўзнёсласць, грамадзянская страснасць, патрыятычнае гучанне У. Караткевіч – празаік. Аповесць “У снягах драмае вясна” — аўтабіяграфічная аснова твора. Гістарычнае мінулае і сучаснасць у раманых “Нельга забыць”, “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”, “Чорны замак Альшанскі”, аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха”. Разнастайнасць характараў, драматызм адносін, прыгодніцка-рамантычная

аснова ў творах. Раман “Каласы пад сярпом тваім” – шматпланавая палатно пра падрыхтоўку паўстання 1863 года на Беларусі. Выкрывальніцкі пафас аповесці “Зброя”. Паэма ў прозе “Чазенія”. Эстэтычна-ідэяная шматмернасць твора. Антываенны пафас аповесці “Лісце каштанаў”. Патрыятычны змест твора “Сівая легенда”. Філасофская праблематыка аповесці “Ладдзя распачы”. Майстэрства У. Караткевіча апавядальніка (Вока тайфуна”, “Кніганошы”, “Краіна цыганія” і інш). Патрыятычны пафас нарысаў-эсэ пісьменніка (“Зямля пад белымі крыламі”, “Белавежская пушча”). У. Караткевіч – драматург, (“Званы Віцебска”, “Маці Урагану”, “Кастусь Каліноўскі”, “Млын на Сініх Вірах”, “Калыска чатырох чараўніц”). Роля У. Караткевіча ў гісторыі беларускай літаратуры.

Тэма 36. Асноўныя тэндэнцыі развіцця літаратуры другой паловы 50-х – першай паловы 80-х гадоў. Асуджэнне культуры асобы на XX з’езде КПСС (1954 г.). Рэабілітацыя спадчыны рэпрэсаваных беларускіх пісьменнікаў. Прыход у літаратуру прадстаўнікоў “**філалагічнага**” пакалення (Ул. Караткевіч, Р. Барадулін, Н. Гілевіч, Г. Бураўкін, А. Вярцінскі, С. Гаўрусёў, Б. Сачанка, В. Адамчык, І. Пташнікаў, І. Чыгрынаў, А. Грачанікаў і інш.). Актывізацыя літаратуразнаўства і літаратурнай крытыкі (кнігі А. Адамовіча, Р. Бярозкіна, В. Каваленкі, Ул. Калесніка, А. Лойкі і інш.). **Сяргей Грахоўскі (1913–2002)**. Матывы лірыкі паэтычных зборнікаў “Чаканне”, “Памяць”, “Тры вымярэнні”, “Паэма дарог”, “Асеннія гнёзды”. Гуманістычны пафас паэм “Спаленыя масты” і “Ростань на світанні”. Кнігі лірычнай прозы “Які вялікі дзень”, “Сустрэча з самім сабою”. Лагерная паэзія і проза С. Грахоўскага: паэма “Балючая памяць”, вершы, трылогія “Зона маўчання”, аповесць “Два лёсы – дзве трагедыі”.

Тэма 37. Беларуская “ваенна-вясковая” школа ў прозе. Іван Навуменка (1925—2006). Трылогія “Сасна пры дарозе”, “Вецер у соснах”, “Сорак трэці”. Гераічнае і трагічнае, аўтабіяграфізм твораў. Маральна-этычная праблематыка аповесцяў “Інтэрнат на Нямізе”, “Дзяцінства”, “Юнацтва”, “Падлетак” і інш. Літаратуразнаўчая дзейнасць пісьменніка. **Вячаслаў Адамчык (1933—2001)**. Празаічная тэтралогія (“Чужая бацькаўшчына”, “Год нулявы”, “І скажа той, хто народзіцца”, “Голас крыві брата твайго”). Нацыянальнае і сацыяльнае, традыцыі і наватарства, жанрава-стылістычныя і вобразна-выяўленчыя асаблівасці прозы В. Адамчыка. **Віктар Казько (нар. у 1940)**. Аповесць “Суд у Слабадзе”, раманы “Неруш”, “Хроніка дзетдомаўскага саду”, аповесці “Выратуй і памілуй нас, Чорны бусел”, “Бунт незапатрабаванага праху” –праблематыка, жанрава-стылістычныя асаблівасці. Проза В. Казько і традыцыі еўрапейскай літаратуры.

Міхась Стральцоў (1937—1987). Разнапланваець творчых зацікаўленняў. Зборнікі прозы “Блакiтны вецер”, “Сена на асфальце”. Стылёвая адметнасць, імпрэсіяністычнасць творчай манеры. Паэтычныя кнігі “Ядлоўцавы куст”, “Цень ад вясла”, “Мой свеце ясны”. Традыцыі і наватарства ў творчасці пісьменніка.

Іван Чыгрынаў (1934—1996). І.Чыгрынаў—апавядальнік. Пенталогія (раманы “Плач перапёлкі”, “Апраўданне крыві”, “Свае і чужынцы”, “Вяртанне да віны”, “Не ўсе мы згінем). Праблематыка, вобразы твораў. Ідэйна—мастацкая і грамадзянская эвалюцыя светапогляду пісьменніка ў заключных раманах пенталогіі.

Анатоль Кудравец (нар. 1936). Аповесць “Раданіца”, раман “Сачыненне на вольную тэму” – псіхалагізм у паказе жыцця беларускай вёскі. Маральна—этычная праблематыка аповесцяў “Двое за нізкім столікам”, “Пахахуцікі”. Навізна праблематыкі апавяданняў 90-ых гг. (“Ігнат Сцяпанавіч Вапшчэткі”, “Баёк”, “Бацька” і інш.).

Віктар Карамазай (нар. у 1934). Жанрава—стылёвая адметнасць творчасці. Раман “Пушча”—праблема ўзаемаадносін чалавека і прыроды. Аўтабіяграфічная аснова рамана “Бежанцы”. Мастацка—біяграфічная аповесць “Крыж на зямлі і поўня ў небе”.

Іван Пташнікаў (нар. у 1932). Аповесці “Тартак”, “Найдорф”, раман “Алімпіяда”. Адметнасць стылістыкі і кампазіцыі твораў. Малюнкава—аналітычны прынцып адлюстравання рэчаіснасці, паяднанне вопыту нацыянальнай і сусветнай прозы.

Тэма 38. Паэзія. Тэматычная разнастайнасць, заглыбленнасць, філасафічнасць грамадзянскай лірыкі паэтаў старэйшага пакалення. П. Броўкі, М. Лужаніна, Ул. Дубоўкі, А. Вялюгіна, і інш. Багацце творчых індывідуальнасцяў ў лірыцы (60–90-ых гг.).

Аляксей Пысін (1920—1981). Кнігі паэзіі “Сонечная паводка”, “Мае мерыдыяны”, “Твае далоні”, “Ёсць на свеце мой алень”. Філасофскі роздум і пранікненне ў духоўны свет чалавека.

Ніл Гілевіч (нар. у 1931). Паэтычныя зборнікі: “Песня ў дарогу”, “Прадвесне ідзе па зямлі”, “Большак”, “Перазовы”, “Калі рана ўстанеш”, “Святлынь”, “Актавы”, “Жыта, сосны і валуны”, “Талісман”, “Ёсць зямля такая”. Грамадзянскі пафас, бескампраміснасць, мяккі лірызм, жанравая разнастайнасць твораў. Раман у вершах “Родныя дзеці”. Паэмы: “Сто вузлоў памяці”, “А дзе ж тая крынічанька”, “Заручыны”, “Лодачкі”, “Паланез” Агінскага і інш.

Рыгор Барадулін (Нар. у 1935). Зборнікі паэзіі: “Маладзік над стэпам”, “Рунець, красаваць, налівацца”, “Нагбом”, “Неруш”, “Лінія перамены дат”, “Рум”, “Свята пчалы”, “Вечалле”. “Евангелле ад мамы”, “Міласэрнасць плахі”, “Маўчанне перуна”, “Самота паломніцтва” і інш. Паэмы “Трыпціх” (“Бацьку”, “Куліна”, “Блакада”, “Вяртанне ў першы снег” і інш. Адметнасць барадулінскага метафарызму. Майстэрства Р. Барадуліна—

перакладчыка. **Васіль Зуёнак (Нар. у 1935)**. Зборнікі “Лета трывожных дажджоў”, “Чорная лесвіца”. Асноўныя матывы лірыкі. Адметнасць вобразна-выяўленчых сродкаў. Паэмы “Сяліба”, “Маўчанне травы”, “Падарожжа вакол двара”. Мастацкае даследаванне быцця і маралі народа. Касмізм і гуманістычная сутнасць мыслення. **Анатоль Вярцінскі (Нар. у 1931)**. Шматграннасць таленту. Гуманістычны пафас і грамадзянскае гучанне лірыкі. Зборнікі “Тры цішыні”, “Чалавечы знак”, “З’яўленне”, “Ветрана” і інш. Своеасаблівасць паэтычнай манеры. Паэмы “Дажынкi”, “Заазер’е”, “Колькі лет, колькі зім”. Праблематыка і асаблівасці вобразна-выяўленчай палітры. **Генадзь Бураўкін (Нар. у 1936)**. Зборнікі “Жніво”, “Пяшчота”, “Узмах крыла”. Асаблівасці паэтычнага выказвання. Грамадзянскасць і лірызм. Роздумна-спавядальныя матывы, гістарычная тэматыка, пейзажная лірыка. Жанрава-стылёвая адметнасць паэмы “Хатынскі снег”. **Янка Сіпакоў (Нар. у 1936)**. Кніга “Веча славянскіх балад” і яе значэнне ў гісторыі беларускай літаратуры. Паэма “Одзіум”: вобразна-выяўленчыя сродкі, праблематыка. Жанрава-стылёвая адметнасць прозы Я. Сіпакова. Кнігі “Жанчына сярод мужчын”, “Тыя, што ідуць” і інш. **Алесь Разанаў (Нар. у 1947)**. Станаўленне творчай індывідуальнасці. Зборнікі “Каардынаты быцця”, “Шлях –360”, “У горадзе валадарыць рагвалод”, “Рэчаіснасць” і інш. Інтэлектуальная насычанасць. Узбагачэнне беларускай паэзіі новымі жанравымі формамі (квантэмы, вершаказы, версэты). Паэзія як спосаб самапазнання, зашыфраванасць і метафарычнасць вобразаў. **Яўгенія Янішчыц (1948—1988)**. Адметнасць паэтычных зборнікаў “Снежныя грамніцы”, “Дзень вечаровы”, “Ясельда”, “На беразе пляча”, “Каліна зімы”. Асноўныя матывы творчасці. Асаблівасці інтымнай лірыкі: эмацыянальнасць, задушэўнасць.

Тэма 39. Драматургія. Сцэнічны поспех п’ес А. Макаёнка, К. Крапівы Надзённасць п’ес **М. Матукоўскага (1929—2001)** (“Амністыя”, “Апошняя інстанцыя), **І. Козела** (“Папараць-кветка”, “Над хвалямі Серабранкі”), **Алесь Петрашкевіч Нар. у 1930)**. Маральна-этычная праблематыка п’ес “Трывога”, “Соль”, “Злыдзень”, “Укралі кодэкс”. Зварот да гісторыі на пачатку 80–90-х гадоў ХХ ст. “Напісанае застаецца”, “Змова”, “Мой друг – Вялікі Чалавек”. Чарнобыльская тэматыка (“Дагарэла свечачка”, “Інтэрнацыянал па-беларуску”). **А. Дудараў (нар. у 1950)**. П’еса “Радавыя”—паказ вайны вачыма паваеннага пакалення. Беларуская міфалогія ў п’есах “Купала”, “Чорная пана ясвіжа”.

Раздзел V. Сучасная беларуская літаратура

Тэма 40. Беларуская літаратура на сучасным этапе. Агульная характарыстыка сацыяльна–грамадскіх абставін. Новыя ўмовы для развіцця літаратуры. Узнікненне літаратурных суполак “Тутэйшыя”, “ТВЛ”, “Бум–Бам–Літ”, “Шмэрцвэрк” і інш., новых літаратурна–філасофскіх выданняў “Крыніца”, “Зно”, “Дзеяслоў”, “Arche”, аднаўленне “Нашай нівы”.

Тэма 41. Паэзія. Праблема традыцый і наватарства. Эстэтычна–стылёвыя плыні: лірыка–апавядальная, рамантычная, публіцыстычная, філасофска–аналітычная, мастацка–сінкрэтычная, універсальна–інтэлектуальная.

(Л. Дранько–Майсюк, А. Бадак, Л. Рублеўская, А. Чобат, Э. Акулін, А. Хадановіч, Вальжына Морт і інш.). **Анатоль Сыс (1959 – 2005).** Кніга “Лён”, Змест, вобразна–выяўленчыя асаблівасці паэзіі. **Алесь Пісьмянкоў (1957 – 2004).** Кніга “Я не памру, пакуль люблю” – гуманістычны пафас.

Тэма 42. Проза. Філасофска–эстэтычная эвалюцыя прозы 90–х – пач. XXI ст. Тэматычныя і жанрава–стылёвыя кірункі. Трыдцыйныя гуманістычныя каштоўнасці ў творах Х. Лялько, Г. Багданавай, У. Ягоўдзіка і інш. Тэма гістарычнага мінулага ў творчасць Л. Дайнекі, У. Арлова, В. Іпатавай, К. Тарасава, В. Чаропкі. Пашырэнне жанравых форм, жанравая інтэграцыя. Тэндэнцыі постмадэрнізму і іх выяўленне ў творчасці Ю. Станкевіча (“Любіць ноч – права пацую”, “Бесапатам”), В. Гігевіча “Пабакі”, “Карабель”, “Прыгоды Базыля Беларуса” А. Федарэнкі (“Нічые”, “Рэвізія”), А. Наварыча (“Прыгоды Рабунькі”, “Літоўскі воўк”). Фармальна–стылёвыя пошукі і эксперыменты ў прозе ў А. Асташонка, А. Глобуса, П. Васючэнкі, У. Сцяпана, Б. Пятровіча. Прыход у літаратуру новага пакалення творцаў. Своеасаблівасць творчай манеры А. Бахарэвіча (кніга “Ніякай літасці Валянціне Г.”), С. Балахонава “Імя грушы”, Югасі Каляды “Галоўная памлыка Афанасія”).

Тэма 43. Драматургія. Прыход маладых творцаў у драматургію. Пошук новых жанравых форм, арыентацыя на творчы эксперымент. Шляхі абнаўлення паэтыкі ў драматургіі “новай хвалі”. Творы У. Бутрамеева, А. Асташонка, І. Сідарука, У. Сауліча, М. Адамчыка, Ю. Станкевіча і інш. Герменеўтычная драматургія С. Кавалёва (п’есы “Стомлены д’ябал”, “Тарас на Парнасе”).

ЛІТАРАТУРА

Старажытны перыяд

Асноўная

Анталогія даўняй беларускай літаратуры / пад рэд. В. Чамярыцкага. – Мн., 2003. – 1015 с.

Беларуская літаратура. Хрэстаматыя. – Мн., 2004. – 1004 с.

Гісторыя беларускай літаратуры XIX – пач. XXст. – Мн., 1988. – 445 с.

Гісторыя беларускай літаратуры. Старажытны перыяд. – Мн., 1997. – 338 с.

Дадатковая

Калеснік, У. А. Тварэнне легенды. – Мн., 1987. – 431 с.

Лойка, А.А. Старабеларуская літаратура. – Мн.: Выш. шк., 2001. – 311 с.

Мальдзіс, А.І. Таямніцы старажытных сховішчаў. – Мн., 1974. – 176 с.

Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці. – Мн., 1975. – 246 с.

Саверчанка, І.В. Старажытная паэзія Беларусі. Мн., 1992. – 254 с.

Саверчанка, І.В. Сымон Будны. гуманіст і рэфарматар. Мн., 1993. – 233 с.

Францыск Скарына. Зборнік дакументаў і матэрыялаў. – Мн., 1988. – 349 с.

Чамярыцкі, В.А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. – Мн., 1969. – 161 с.

Чамярыцкі, В.А. Неўміручая песня старажытнай Русі. – Мн. 1986. – 138 с.

Яскевіч, А. Творы Ф. Скарыны. – Мн., 1995. – 144 с.

XIX стагоддзе

Асноўная

Баршчэўскі, Л, Васючэнка, П., Тычына, М. Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён. – Мн., 2006. – 379 с.

Беларуская літаратура XIX – пач. XXст. Хрэстаматыя. – Мн., 1975. – 475 с.

Беларуская літаратура XIX ст. Хрэстаматыя. – Мн., 1988. – 487 с.

Лойка, А.А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд: у дзвюх частках. – Мн., 1988–1989. – ч. I – 299с., ч. II – 437 с.

Дадатковая

Александровіч, С.Х. Пуцявіны роднага слова. – Мн., 1971. – 246 с.

Кісялёў, Г. Ад Чачота да Багушэвіча 2-ое выд. – Мн., 2003. – 426 с.

Кісялёў, Г. Пошукі імя: Да пытання аўтарства “Энеіды навыварат” і “Тарас на Парнасе” – Мн., 1978. – 288 с.

Кісялёў, Г. Сейбіты вечнага. – Мн., 1963. – 303 с.

Мальдзіс, А.І. Падарожжа ў XIX ст. – Мн., 1969. – 206 с.

Мархель, У.І. Лірнік вясковы: Сыракомля ў беларуска-польскім літаратурным узаемадзеянні. – Мн., 1983. – 192 с.

Навуменка, І. Я. Вінцэнт Дунін–Марцінкевіч. – Мн., 1992. – 216 с.

Пачынальнікі. 3 гісторыка–літаратурных матэрыялаў XIX ст. – Мн., 1977. – 543 с.

Семашкевіч, Р.М. Беларускі літаратурна–грамадскі рух у Пецярбургу (канец XIX – пач. XX ст.). – Мн., 1971. – 134 с.

Содаль, У. Сцежкамі Мацея Бурачка. – Мн., 1991. – 196 с.

Хаустовіч, М. На парозе забытае святыні. Творчасць Яна Баршчэўскага. – Мн., 2002. – 151 с.

Цвірка, К. А. Камяні тых сядзібаў: Шляхі паэтаў XIX стагоддзя. – Мн., 2004. – 300 с.

Янушкевіч, Я.Я. Беларускі Дудар: Праблемы славянскіх традыцый і ўплываў у творчасці В.Дуніна–Марцінкевіча. – Мн., 1991. – 143 с.

XX стагоддзе і да сучаснасці

Асноўная

Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. Т. 1–4. – Мн., 1999 – 2003. – 583 с.

Хрэстаматыя па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі ў 2–х тамах. – Мн., 1975. – т.1 – 344с., т.2 – 381 с.

Дадатковая

Адамовіч, А. Брамму скарбаў тваіх адчыняю. – Мн., 1992. – 233 с.

Андраюк, С.А. Чалавек на зямлі. Нарыс творчасці І. Пташнікава. – Мн., 1988. – 254 с.

Арабей, А. Стану песняй... (Творчасць Цёткі). – Мн., 1977. – 303 с.

Арочка, М. Саюз часу і майстэрства. – Мн., 1981. – 269 с.

Багдановіч, І. Янка Купала і рамантызм. – Мн., 1989. – 220 с.

Бельскі, А. І. Сучасная літаратура Беларусі. – Мн., 2000. – 127 с.

Бечык, В. Выбранае. Літаратурна–крытычныя артыкулы. – Мн., 1989. – 478 с.

Бугаёў, Дз. Вернасць прызначэнню. Іван Мележ. – Мн., 1977. – 239 с.

Бугаёў, Дз. Максім Гарэцкі. – Мн., 1968. – 163 с.

Бязрозкін, Р. Аркадзь Куляшоў. Нарыс жыцця і творчасці. – Мн., 1978. – 192 с.

Бязрозкін, Р. Свет Купалы. Звенні: Літ. крытыка. Выбранае. – Мн., 1981. – 573 с.

Васючэнка, П.В. Драматургічная спадчына Янкі Купалы. – Мн., 1994. – 173 с.

Васючэнка, П.В. Драматургія і час. – Мн., 1991. – 143 с.

Верабей, А. Уладзімір Караткевіч: Жыццё і творчасць. – Мн., 2005. – 271 с.

Гарэлік, Л. Зямля бацькоў дала мне права. Творчасць Р.Барадуліна. – Мн., 1983. – 128 с.

Гніламёдаў, У. В. Янка Купала: новы погляд. – Мн., 1995. – 176 с.

Гніламёдаў, У. В. Сучасная беларуская паэзія: Творчая індывідуальнасць і літаратурны працэс. – Мн., 1983. – 304 с.

Грамадчанка, Т.К. Жывая памяць народа. Нарыс творчасці І.Чыгрынава. – Мн., 1984. – 112 с.

Грынчык, М. Максім Багдановіч і народная паэзія. – Мн., 1963. – 211 с.

Жураўлёў, В.П. Якуб Колас і паэтыка беларускага рамана. – Мн., 1991. – 206 с.

Каваленка, В.А. Вытокі, уплывы, паскоранасць. – Мн., 1975. – 335 с.

Каваленка, В.А. Прага духоўнасці. – Мн., 1975. – 254 с.

Казбярук, У.М. Рамантычны пошук. Назіранні над беларускім рамантызмам пач. XX ст. – Мн., 1983. – 184 с.

Калеснік, У. Максім Танк. Нарыс жыцця і творчасці. – Мн., 1981. – 189 с.

- Калеснік, У. Тварэнне легенды. Літаратурныя партрэты і нарысы. – Мн., 1987. – 431 с.
- Калеснік, У. Янка Брыль. Нарыс жыцця і творчасці. – Мн., 1990. – 254 с.
- Козіч, В. І. Чалавек і прырода ў сучаснай беларускай прозе. – Мн., 1998. – 96 с.
- Колас, Г. Карані міфаў: Жыццё і творчасць Янкі Купалы. – Мн., 1998. – 346 с.
- Конан, У. М. Святло паэзіі і цені жыцця: Лірыка Максіма Багдановіча. – Мн., 1991. – 207 с.
- Корань, Л. Цукровы пеўнік. – Мн., 1996. – 286 с.
- Лаўшук, С. С. Кандрат Крапіва і беларуская драматургія. – Мн., 1986. – 239 с.
- Лойка, А. А. Беларуская паэзія пач. ХХ ст. – Мн., 1972. – 240 с.
- Лойка, А. А. Максім Багдановіч. – Мн., 1966. – 335 с.
- Мушынскі, М. І. Якуб Колас: Летапіс жыцця і творчасці. – Мн., 1982. – 543 с.
- Мушынскі, М. І. Няскораны талент: Праўдзівая гісторыя жыцця і творчасці Міхася Зарэцкага. – Мн., 1991. – 292 с.
- Навуменка, І. Я. Змітрок Бядуля. – Мн., 1995. – 144 с.
- Навуменка, І. Я. Якуб Колас: духоўны воблік героя. – Мн., 1981. – 239 с.
- Навуменка, І. Я. Янка Купала: духоўны воблік героя. – Мн., 1968. – 220 с.
- Савік, Л. С. Пакліканья. Літаратура беларускага замежжа. – Мн., 2001. – 479 с.
- Семяновіч, А. А. Ад вытокаў да сталасці. Беларуская драматургія. – Мн., 1978. – 160 с.
- Сінькова, (Корань) Л. Дз. Беларуская проза ХХ стагоддзя: Дынаміка жанравых структур. – Мн., 1996. – 201 с.
- Стральцоў, М. Загадка Багдановіча. – Мн., 1969. – 120 с.
- Тычко, Г. К. Творчасць Янкі Купалы і традыцыі духоўнай рэгіянальнасці ў польскай літаратуры ХІХ – пачатку ХХ стагоддзяў. – Мн., 2001. – 144 с.
- Тычына, М. А. Карані і крона: Фальклор і літаратура. – Мн., 1991. – 206 с.
- Тычына, М. А. Кузьма Чорны. – Мн., 1973. – 192 с.
- Чыгрын, І. П. Паміж былым і будучым. Проза М. Гарэцкага. – Мн., 2003. – 166 с.
- Штэйнер, І. Ф. Беларуская балада. – Мн., 1989. – 143 с.
- Янка Купала. Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1986. – 727 с.
- Ярош, М. Р. Янка Купала і беларуская паэзія. – Мн., 1971. – 255 с.

УЛАДЫСЛАЎ СЫРАКОМЛЯ

1823-1962

Змест лекцыі:

1. Біяграфічныя звесткі
2. Беларуская рэчаіснасць XIX ст. у творчасці У. Сыракомлі (“Паштальён”, “Ілюмінацыя”, “Хадыка”)
3. Уладыслаў Сыракомля і Янка Купала
4. Значэнне творчасці У. Сыракомлі для беларускай літаратуры

Біяграфія: Людвік Францішак Уладыслаў Кандратовіч (Сыракомля) нарадзіўся 17/30 верасня 1823 года ў вёсцы Смольгава (Любанскі раён Мінскай вобл.) і выхоўваўся ў сціпрых умовах арандатарскай сядзібы, усёй істотай урастаючы ў жыццё “божага люду”, як называў ён у сваіх творах беларускіх сялян. Ён паходзіў з асяроддзя дробнай чыншавай шляхты, якая, арандуючы панскія фальваркі, пераязджала з месца на месца па ўсёй Беларусі.

Такім чынам, яшчэ у дзяцінстве і юнацтве ён зведаў розныя мясціны Міншчыны, спазнаючы гісторыю і культуру роднай зямлі. Вынікам гэтага сталі краязнаўчыя нарысы”, Мінск, Дарога з Вільні ў Ашмяну, Нёман ад вытокаў дві вусця і інш. Самы цікавы з іх “Вандроўкі па маіх былых ваколіцах”, (1853) дзе Сыракомля падае гісторыю Міра і Нясвіжа

Паэтычны дэбют Сыракомлі знамянальны. Быў ім верш “Паштальён” (1844). Твор напісаны ў жанры гутаркі з героем-апавядальнікам у цэнтры, ён мае цікавую гісторыю напісання. Адночы ў мястэчку Мір Кандратовіч пачуў у карчме драматычную споведзь былога фурмана, які служыў паштальёнам. У зімовую завіруху гэты чалавек дастаўляў тэрміновы пакет і не адгукнуўся на крык аб дапамозе, а, вяртаючыся назад знайшоў у полі пры дарозе замерзлы труп сваёй каханай. Гэтая гісторыя ўзрушыла паэта і ён напісаў верш, а неўзабаве твор Сыракомлі ў перакладзе рускага паэта Л.Трэфалева загучаў па ўсёй вялікай Расіі як папулярная песня “Когда я на почте служил ямщиком”.

Улюбеным паэтычным жанрам Сыракомлі была гавэнда –гэта польскае слова перадаецца па-рознаму (гутарка, быліца і інш). Жанр гавэнды мае свае выразныя стылёвыя асаблівасці. У творы абавязкова прысутнічае герой-апавядальнік, які расказвае важную гісторыю са свайго жыцця альбо з жыцця нейкага іншага героя. У.Сыракомля імкнецца пакласці ў аснову свайго твора

нейкую ужо апрабаваную стагоддзямі маральную народную норму, якая адкрыта падаецца чытачу то ў канцы твора, то на яго пачатку. Так напісаны адзін з найбольш значных твораў Сыракомлі гутарка пад назвай "Ілюмінацыя". З гісторыі Нясвіжа паэт узяў эпізод балявання Радзівіла з нагоды сваіх імянінаў. Апаведальніца-жанчына расказвае пра святочную ілюмінацыю, якую наладзіў у горадзе князь Караль, загадаўшы кожнаму жыхару нясвіжскага дома падтрымліваць цэлую ноч агонь на спецыяльна укапаным слупе каля сваёй хаты. Але гераіня засталася дома адна, з хворым на воспу дзіцем. Панскі прыганяты змусіў яе стаяць каля агню, а ў гэты час без апекі памерла яе дзіця. У творы адназначна выкрываюцца магнацкая жорсткасць, разбэшчанасць і пыха, з-за якіх гіне дзіця. Але свой аповяд старая жанчына заканчае маральнай хрысціянскай высновай даравання зла.

Гэтак суджана... Дзе ўжо шукаць вінаватых,

Хай пан Бог мяне крые.

Але ж гучна па замках спраўляліся святы

У часіны былыя.

Да ліку выдатных твораў У.Сыракомлі належыць і гутарка "Хадыка". Гэта найбольш вялікі па аб'ёму твор. У аснову яго пакладзена гісторыя палясоўшчыка Хадыкі. Хадыка не выканаў задання лоўчага асачыць у пушчы мядзведзя для палявання, на якое прыедзе гетман Сапега. За няўдачу на паляванні лоўчы збіў Хадыка да паўсмерці, Хадыка ж, баронячы сябе, забіў лоўчага. І такім чынам, сам стаў злачынцам-забойцам. Каб пазбегнуць пакарання Хадыка ўцякае ў пушчу і трыццаць гадоў жыве там адзін сам-насам з прыродай. Ён знаходзіць сабе занятак, каб выжыць: стварае пасеку з дзікіх пчол і думае, што яна стане яго падарункам людзям. Але пакуты сумлення не пакідаюць яго. І ўжо напрыканцы жыцця ён вяртаецца да людзей, і просіць у іх справядлівага пакарання.

Маральна-этычны пафас вызначае і змест гутаркі "Засценак Падкова", дзе тут гаворка ідзе пра высяленне цэлае вёскі

Гэтая палітыка ўключала цэлы комплекс мерапрыемстваў, пачынаючы з разгрому польскіх войск, закрыцця Віленскага універсітэта, ліквідацыі ў 1839 г. уніі, спынення дзейнасці ў 1840 г. "Літоўскага Статуту" і замены яго агульна-расійскімі законамі. Не апошняе месца сярод гэтых мерапрыемстваў займала і знішчэнне шляхецкага саслоўя, якое справядліва асацыявалася з найбольш свядомай, вольналюбівай і прагрэсіўнай часткай грамадства. Пасля паражэння паўстання 1831 г. царскім указам ад 19 кастрычніка 1831 г. частка шляхты, якая

не магла абгрунтаваць паперамі сваё шляхецкае паходжанне, пераводзіла ў разрад аднадворцаў і грамадзян заходніх губерняў.

Усвядоміць тое велізарнае значэнне, якое надавалася на той час шляхецкаму паходжанню, можна і з сатырычна-з'едлівых сцэн "Пінскай шляхты" В.Дуніна-Марцінкевіча, і з не менш іранічнай гутаркі У.Сыракомлі "Дакументы". Але тыя трагікамічныя ахвяры, на якія ідуць Цюхаі-Ліпскія ды Пратасавіцкія, каб даказаць сваё шляхецтва, робяцца больш зразумелымі ў святле выказванняў Э.Ажэшкі, зробленых ёй у краязнаўчых нарысах "Людзі і кветкі з-над Нёмана" ў 1888 годзе.

Апісваючы сялянскую сядзібу, яна заўважае: "Галечы тут не відаць, наадварот, пануе нават пэўная заможнасць, але першабытнасць патрэб і густаў яшчэ непарушная. Поўная супроцьлегласць з шляхецкаю хатай, якая не раз нават значна бяднейшая, заўсёды захоўвае нейкія аздобы і выгоды: якуюсьці старасвецкую канапку, крэселка хатняй работы, нейкую карціну на сцяне, кветкі на падаконніку, кніжку на сталі..." (686). Больш высокі ўзровень духоўнай культуры, які панаваў у самых збяднелых шляхецкіх сем'ях, яна адзначае неаднойчы, падкрэсліваючы, што тут "усе мужчыны ўмеюць чытаць і пісаць, а жанчыны, прынамсі, чытаюць"... (20, 688).

У.Сыракомля ўсё сваё жыццё пражыў на Беларусі, за выключэннем кароткачасовых паездак у Польшчу. Як творца і асоба ён быў сфармаваны беларускай сацыяльна-гістарычнай рэчаіснасцю і беларускімі культурнымі традыцыямі. У сваіх творах ён не выходзіў за межы гэтага кантэксту, але выяўляў гэты кантэкст у сваёй творчасці па-польску.

Храналагічна яго творчасць упісвалася ў рамкі рамантызму, але істотна адрознівалася ад твораў вялікіх рамантычных папярэднікаў. Сыракомля не дае міфалагізацыі і ігераізацыі быцця, яго героі нібыта знарок прыземленыя, занятыя звычайнымі чалавечымі клопатамі.

На пачатку свайго творчага шляху паэт не можа пазбегнуць магутнага ўплыву А.Міцкевіча, які скіроўвае ягоную творчасць у рэчышча рамантычнай зацікаўленасці фальклорам. Тэмы для сваіх твораў У.Сыракомля бярэ з народных легенд, паданняў і павер'яў, у адрозненне ад А.Міцкевіча не выкрасціліваючы з іх маральных загадаў і норм, а цалкам арганічна застаючыся не над сферай светапоглядных і духоўных арыентацый народа, а ў цэнтры гэтае сферы. Калі Міцкевіч –гэта настаўнік, прарок і правадыр люду, то

У.Сыракомля –толькі адзін з яго прадстаўнікоў, які ў адрозненне ад іншых у стане выказаць памкненні і пажаданні, спрадвечныя мары і беды гэтага люду.

У XIX пачатку XX стагоддзя ніводзін пісьменнік на Беларусі не быў настолькі папулярным, як Сыракомля, хоць пра цяжкую долю беларускага народа пісалі і Ажэшка, і Канапніцкая, і Крашэўскі. Але сярод усіх знакамітых сваіх сучаснікаў У.Сыракомля вылучаўся найбольш яскрава выяўленай і неаднаразова падкрэсленай у шматлікіх творах, свядомай устаноўкай на духоўны рэгіяналізм. Творы яго, папулярныя на тэрыторыі ўсёй Польшчы і Расіі, адлюстроўвалі побыт, традыцыі, вераванні і менталітэт насельнікаў беларускага рэгіёну.

Шырокія духоўныя і тэматычныя гарызонты, найперш кніжнага паходжання, якія імкнуліся ахапіць вялікія папярэднікі на чале з Адамам Міцкевічам, У.Сыракомля свядома звужыў, палемічна канкрэтызаваў і прыземліў.

Чым быў родны край для выгнанца Мікевіча і яго шматлікіх паслядоўнікаў і эпігонаў? Славутай зямлёй абетаванай, прыцемненай смугой далечы і часу, якая вабіла да сябе спрадвечным інстынктам вяртання да свайго пачатку. Славутая старажытная Літва з магутнай прагай волі, з прыгожай і легендарнай гісторыяй рамантычна і ўзвышана пераўвасаблялася ў шляхецкі двор пад Навагрудкам, дзе гераізм і дабрачыннасць, самаахвярны патрыятызм і братэрская еднасць усіх пластоў паняволенага народу рабіліся асноўным пунктам мастацкага ўспрымання роднага краю. Паняцце Айчыны для А.Міцкевіча высокае і ўзнёслае, і разам з тым трохі абстрактна адцягненае.

Радзіма Літва! Як здароўе, так ты дарагая;
Як шмат цябе трэба цаніць, толькі той і спазнае,
Хто страціў цябе. Усю красу тваю бачу дзіўную
І апісую сёння, бо так па табе я сумую.

Паненка, што Ясну бароніш Гару Чанстаховы
І свеціш у Вострай браме, што горад замковы
Бароніш Наваградзкі з верным ягоным жа людам!

(9, 3)

Міцкевіч згадвае бруістыя воды сіняга Нёмана, палі, пазалочаныя пшаніцай, ціхія грушы-дзічкі на зялёных межах –карацей, родныя сэрцу кожнага беларуса ад Сыракомлі да У.Караткевіча краявіды.

Але змяняюцца часы, і для У.Сыракомлі такога рамантычна-ўзнёслага ўспрымання аказваецца замала. Паняцце Айчыны робіцца шырэйшым за агульна вядомыя сімвалы і знакі яе адметнасці, яно насуперак рамантычнай узвышанай духоўнасці кантрасна зніжаецца, прыземлена матэрыялізуецца:

Што такое Айчына? Гэта тваёй хаты сцены.

Гэта твой стары дах, саломай пакрыты,

Гэта загон жыта, што корміць цябе, як галодны.

(Падрадковы пераклад мой Г.Т.)

(14, 155)

Высокім патрыятычным пачуццям і бурным жарсцям шырокіх шляхецкіх натур сапліцоўскага двору ў "Пане Тадэвушы" У.Сыракомля супроцьпастаўляе край убогіх халуп і цёмных здзічэлых людзей:

Святая Літва мая, краю мой родны,

Пустэчай пяскоў, дзірванамі ты плодны!

.....

З адных груглякоў твае злеплены хаты,

І мох зелянее на стрэхах гарбатых,

А люд пад страхою тут просты зазвычай,

Што многім здаецца: да трох ён не злічыць.

(12, 105)

Героем шматлікіх ягоных паэм, гутарак і проста вершаў робіцца звычайны беларускі селянін, здольны здзівіць глыбінёй і разнастайнасцю свайго душэўнага, эмацыянальнага жыцця ад змрочна-чорнага парыву жорсткасці і пакутлівага разладу ў душы ("Хадыка") да шчырага высакародства і патрыятычнай самааданасці ("Улас").

Выбар такога героя –не выпадковасць, а свядомая накіраванасць, палемічнае і палкае адмаўленне існуючай на той час у літаратуры традыцыі ўзвелічэння і гераізацыі вышэйшых пластоў грамадства. А гэта патрабавала вялікай грамадзянскай мужнасці і самаахвярнасці. У артыкуле, надрукаваным у 1846 г. у "Тыгодніку Пэтэрсбургскім" (№ 6) пад назвай "Некалькі штрыхоў з вясковага жыцця", У.Сыракомля пісаў: "Абмінаць сэрца толькі за тое, што яно б'ецца пад аўчынным кажухом, абмінаць прадзедаўскую пачцівасць, наіўную веру і іншыя добрыя якасці вяскоўцаў, а клапатліва вышукваць хатнія сметнікі, брудныя чапцы і граматычныя памылкі –вось што па-сучаснаму рабіць партрэт вясковае шляхты" (14, 43).

Польскі даследчык Мечыслаў Інглят, аналізуючы творчасць У.Сыракомлі і яго сучаснікаў, падтрымлівае выснову даволі шырока распаўсюджаную ў асяроддзі польскіх літаратуразнаўцаў аб тым, што "адмаўленне ад шырокіх пазнавальных гарызонтаў літаратуры польскай эміграцыі вырасла ў польскай літаратуры літоўска-рускіх зямель да рангу творчага пастулату" (15, 49).

Гэтаму факту спрыялі палітычныя і эканамічныя варункі на тагачасных беларускіх землях, дзе быў больш жорсткі ўціск самадзяржаўя, рэжым праследванняў і тэрору, ва ўмовах якога пісьменнік павінен быў шукаць іншых стасункаў сваёй музы з народамі. Рамантычны пясняр Галбан з міцкевічаўскага "Конрада Валенрода" са сваёй "Песняю Вайдэлоты" не мог адпавядаць запатрабаванням гэтага народа найперш сваёй рамантычнай узвышанасцю і занадта высокімі маральна-духоўнымі запатрабаваннямі, разлічанымі на выключных байранаўскага кшталту асоб.

Народжаны беларускай гістарычнай рэчаіснасцю, Галбан А. Міцкевіча гэтай жа рэчаіснасцю быў сцягнуты з паднебных вышынь на пакутную і грэшную зямлю дзеля таго, каб ягоны гераізм выяўляўся ў больш цяжкіх, хоць і больш праявістых, пакутлівых умовах – умовах штодзённай і цяжкай працы.

Маральны змест і сэнс гутарак і вершаў У.Сыракомлі адпавядалі самым шырокім чытацкім колам таму, што "гуманістычны сэнс іх ішоў цалкам па лініі іх перакананняў" (14, XXXV).

Не я пяю – народ Божы
Даў мне ў песні лад прыгожы,
Бо на сэрцы маю путы
І з народамі імі скуты.
(12, 22).

Так вызначыў сутнасць і месца сваёй паэзіі дваццацігадовы вясковы лірнік.

Нацыянальныя беларускія абрады, вясковы побыт, маральна-этычныя нормы таго часу ў цэнтры гутаркі "Дабрародны Ян Дэнбораг", падзеі вайны 1812 г. і ўдзел у ёй на баку Напалеона беларусаў – "Капрал Тэрэфера і капітан Шэрпетына", "Улас", вынішчэнне шляхецкага саслоўя на Беларусі – "Засценак Падкова" і "Дакументы". Усё, пра што б ні пісаў Сыракомля, успрымаецца ім праз прызму жыцця беларускага краю, усё працуе на выяўленне нацыянальнай беларускай свядомасці ў яе найбольш дэмакратычным варыянце.

Янка Купала называе У.Сыракомлю самым любімым сваім . пісьменікам, і падкрэслівае . нацыянальную беларускую аснову твораў У.Сыракомлі, якая, "дзякуючы запанаваўшай у нас чужой культуры", рэалізавалася на чужой, польскай, мове. (ў артыкуле "Чаму плача песня наша?", датаваным 1913 г. і падпісаным псеўданімам "Адзін з парнаснікаў", аўтарства якога, хоць і спрэчнае, прыпісваецца Купалу)

У 1912 г., калі адзначаліся 50-я ўгодкі з дня смерці У.Сыракомлі, Купала з групаю польскіх і беларускіх пісьменнікаў наведаў вёску Барэйкаўшчына, колішнюю сядзібу паэта. Вынікам гэтай паездкі стаў верш "Лірнік вясковы", названы паводле праграмнага твора Сыракомлі, у якім Купала ўспрымае творчасць польскага паэта "з пазіцый удзячнага паслядоўніка, і робіць тут акцэнт на істотным для кожнага творцы пытанні ўзаемаадносін паэта і народа, пацвярджаючы ідылічныя прадбачанні Сыракомлі пра шырокую папулярнасць ягонай творчасці ў народзе:

Песні гэтай знаём і палац мураваны,
Што ў хмяліных бялее павоях,
На пачэсным кутку засядае жаданай —
Мілай госцяй у багатых пакоях.

І ў засценку шляхоцкім, што з вёскаю блізкай
Тую ж долю-нядолю гадуе,
Гэта песня плыве над ліповай калыскай, —
Гэтак маці над дзіцем бядуе.

.....
А калі ты, гаротнік, туляч беззямельны,
Будзеш доляй закінут у горад, —
Ты пачуеш і там голас той непаддзельны,
Што спаткаці, пачуць быў даўно рад.

(4, 90).

Сцвярджэнні гэтыя не былі перабольшаннем ці проста паэтычнай метафарай. Яны адлюстроўвалі сітуацыю, якая склалася на Беларусі яшчэ пры жыцці Сыракомлі і захавалася да пачатку XX стагоддзя. Пра гэта, апрача ўсяго іншага, сведчаць і згадкі сучаснікаў. Так у 1903 г. наша славуная зямлячка Э.Ажэшка ў лісце да вядомага польскага літаратуразнаўцы Аўрэлія Драгашэўскага (1863—1943) пісала: "Найбольшае ўражанне тут на Літве рабіла

паэзія Сыракомлі. Памятаю адзін верш. Напісаны з нагоды нейкіх ваганняў камітэту ў Віленскай губерні, кожная страфа якога заканчвалася словамі: "Сорамна мне, што я літвін, што маю герб у пячатцы..." Гэтая паэзія пераходзіла з рук у рукі ў мностве рукапісаў, яе дэкламавалі на імянінах і іншых сходах моладзі" (19).

Гаворка тут ідзе пра сатырычна-з'едлівы верш Сыракомлі "Вызваленне сялян", напісаны недзе каля 1859 года, у якім закранаецца балючая для Сыракомлі тэма маральнага абавязку вышэйшых пластоў грамадства, шляхты, перад сваім, беларускім, народам, зведзеным прыгонным правам да ўзроўню жывёлы:

З сівое Ліды, са старой Ашмяны,
З Трок Кейстутowych ды з Вілейкі, з Дзісны —
Цвет нашай шляхты адуюць сабраны
Для люду вырак падпісаць карысны.
Айцы паветаў, іх жа наша пільнасць
Абрала з лепшых на сваіх загонах,
Няўжо яны дадуць зняславіць Вільню,
Вянец з чала сарваўшы ў Палемона?!
Аднак жа сталася... Мой край няшчасны!
Карону годнасці ў цябе сарвалі,
Твае айцы сваёй рукою ўласнай
Кайданы люду самі ўмацавалі.

Гэта быў публіцыстычны водгук Сыракомлі на рашэнне з'езда беларускай і літоўскай шляхты ў 1858 годзе адхіліць праект замены паншчыны чыншам

Сыракомля выдаў каля трыццаці кніг паэзіі і драматургіі. Перакладаў з лацінскай мовы, займаўся гісторыяй польскай літаратуры, літаратурнай крытыкай. У прыватнасці ён пісаў артыкулы пра творчасць В.Дуніна_Марцінкевіча. З беларускамоўных твораў захаваліся толькі два яго вершы.

За сваю грамадскую дзейнасць Сыракомля двойчы арыштоўваўся і адбываў пакаранне ў турме. Памёр і пахаваны ў Вільні.

ФРАНЦІШАК САВІЧ

1815—1845

Змест лекцыі.

1. Біяграфічныя звесткі
2. Мемуары Ф. Савіча “Сповідзь пакутніка” і верш “Там блізка Пінска”

Францішак Савіч нарадзіўся ў 1815 годзе ў вёсцы Вяляцічы, што непадалёк ад Пінска, у сям’і ўніяцкага святара. Бацька яго памёр рана, маці засталася без сродкаў да існавання, і хлопчыка ўсынавіў наглядчык Пінскага павятовага вучылішча Франц Махцінскі. Восенню 1833 года Ф. Савіч стаў студэнтам Віленскай Медыка-хірургічнай акадэміі, што ўзнікла на базе зачыненага царскім урадам славутага Віленскага ўніверсітэта. Гісторыя гэтай навучальнай установы цесна звязана з гісторыяй нацыянальна-вызваленчай барацьбы беларускага і польскага народаў.

Як вядома беларускія землі пасля Люблінскай уніі 1569 года ўваходзілі ў склад адзінай так званай польска-літоўскай дзяржавы-- Рэчы Паспалітай. У 1772, 1793 і 1795 гадах адбываюцца тры падзелы Рэчы Паспалітай паміж Расіяй, Прусіяй і Аўстрыяй. У выніку гэтых падзелаў беларускія землі робяцца часткай тэрыторыі Расіі. Аднак насельнікі былога ВКЛ не могуць змірыцца з такой доляй. І распачынаецца доўгая і няроўная барацьба за нацыянальнае вызваленне, якое напачатку XIX ст. многія ўспрымаюць як вяртанне ў склад ранейшай адзінай беларуска (літоўска)- польскай дзяржавы.

У 1817-1823 гадах у Вільні ўзнікаюць і дзейнічаюць нелегальныя студэнцкія таварыствы філаматаў і філарэтаў, якія галоўнай сваёй мэтай ставяць змаганне за свабоду свайго народа. Лёс удзельнікаў гэтых таварыстваў склаўся трагічна: Я. Чачота, Т. Зана, Ф. Малеўскага і інш. выслалі ў Сібір, не пазбегшы высылкі з роднага краю і славы А. Міцкевіч.

Не засталіся ўбаку ад барацьбы студэнты Віленскага ўніверсітэта і падчас агульнага паўстання былых шматэтнічных насельнікаў Рэчы Паспалітай у 1830-1831 гадах. 417 чалавек пакінулі аўдыторыі і далучыліся да паўстанцаў.

Праз пяць гадоў, у 1836 годзе, менавіта Францішак Савіч вырашыў узнавіць нітку перарванай рэпрэсіямі царскіх улад адраджэнца-духоўнай

пераемнасці. Ён стаў ініцыятарам заснавання чарговага нелегальнага таварыства, якое пазней атрымала назву “Дэмакратычнае таварыства”. Гэтая арганізацыя праіснавала да лета 1838 года, калі яго сябры былі арыштаваныя. Паводле прысуду адзін з кіраўнікоў нацыянальна-вызваленчага руху выдатны польскі рэвалюцыянер Шыман Канарскі быў пакараны смерцю, а Францішак Савіч разам са сваімі таварышамі Загорскім і Рапчынскім быў прыгавораны да ссылкі на Каўказ у салдаты без выслугі, як меркавалася на смерць, пад кулі горцаў.

Аднак мужны юнак не скарыўся са сваёй доляй. Двойчы ён спрабуе ўцячы. Першыя ўцёкі з Тыфлісу не ўдаліся, Савіча злавілі і адправілі на перадавую. У другі раз ён уцякае з Кізляру. І гэтыя свае ўцёкі ён апісаў ў сваіх няскончаных “Успамінах”. Аднак і на гэты раз яго шлях да волі быў цяжкім і пакутлівым: як чалавек невядомага паходжання Савіч быў арыштаваны і паўтара года прасядзеў у Тыраспальскай турме, потым зноў быў адпраўлены на службу ў Чарнігаўскі гарнізон без вызначэння тэрміну. Тут з дапамогай вайсковага фельчара, забяспечаны надзейнымі дакументамі і грашыма, Савіч спрабуе вярнуцца на радзіму ў трэці раз. Вясной 1844 года ён дабіраецца да Кіева, дзе наладжвае сувязь з мясцовымі студэнтамі, якія забяспечылі яго патрэбнымі дакументамі і падтрымалі матэрыяльна.

Здавалася, што жаданая мэта ўжо блізка... Аднак здарылася неспадзяванае. Непадалёк ад мястэчка Янішполь, што на Украіне, Савіч вывіхнуў нагу і мусіў затрымацца. Тут напаткала яго эпідэмія халеры, дапамагаючы мясцовым жыхарам ратавацца ад бяды, Францішак Савіч захварэў сам. Памёр напрыканцы 1845 года. Пахавалі яго на мясцовых могілках у Астрожку, за грошы, якія ён збіраў, каб вярнуцца на радзіму, зрабілі помнік.

Літаратурная дзейнасць Ф. Савіча, пра якую вядома сёння няшмат, мела ў свой час вялікі розгалас. У следчых матэрыялах па справе “Дэмакратычнага таварыства” захаваліся ягоны адзіны верш “Там блізка Пінска”, але паводле некаторых сведчанняў вершы Савіча распаўсюджваліся ў рукапісах, рабіліся народнымі песнямі. У 1876 годзе ў Польшчы ўпершыню былі апублікаваны “Сповідзь пакутніка” – успаміны Ф. Савіча, якія ўяўляюць сабой значную літаратурную каштоўнасць.

ВІНЦЭНТ ДУНІН-МАРЦІНКЕВІЧ

1808—1884

ПОЛЬСКАМОЎНАЯ ПАЭМА «СЛАВЯНЕ Ў XIX СТАГОДДЗІ»

Змест лекцыі:

1. Гісторыя задумы і стварэння паэмы «Славяне ў XIX стагоддзі»
2. Рэальныя асобы і постаці ў творы
3. Значэнне польскамоўнай творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча

У спадчыне Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, як вядома, акрамя беларускамоўных ёсць шмат твораў напісаных на польскай мове. Да ліку іх адносіцца і паэма «Славяне ў XIX стагоддзі» –вялікае эпічнае палатно, якое сам аўтар назваў гістарычным апавяданнем ў 2-х песнях, а паводле сённяшніх жанравых вызначэнняў можна назваць яго ліра-эпічнай паэмай. Твор гэты ўпершыню быў надрукаваны ў кнізе „Ciekawys?—Przeczytaj: Trzy powiastki i wierszyk ulotny”, выдадзенай у 1856 годзе ў Мінску. Тут адлюстраваныя падзеі, якія адбываліся на пачатку XIX стагоддзя і былі звязаныя з нацыянальна-вызваленчай барацьбой паўднёвых славян супраць турэцкага прыгнёту. У творы задзейнічаны рэальныя гістарычныя асобы: эрцгерцаг Мілош I Абрэновіч (1780-1860)–з 1817 года князь незалежнай Сербіі і заснавальнік дынастыі Абрэновічаў, а таксама кіраўнік так званага Валашкага паўстання 1821 года Тудор Уладзімірэску (1780-1821). Аднак гістарычная аснова паэмы гэтымі постацямі, бадай што, і вычэрпваецца. Нацыянальна-вызваленчая барацьба паўднёвых славян у творы адлюстроўваецца на фоне рамантычнага кахання прыгажуні Сары Міхаэлі і смелага воіна Кізралі. У першай песні, якая носіць назву паводле імя галоўнай гераіні „Сара Міхаэля”, дзяўчына, прызначаная ў жонкі турэцкаму вяльможу Абдалу, ўцякае са сваім каханым Кізралі і хаваецца ад бацькоўскага гневу ў замку Тудора. Мехмет, бацька Сары Міхаэлі, разбурае замак Тудора, і Кізралі, які з перамогай вяртаецца да сваёй каханай, думае, што яна загінула. Другая частка твора –песня „Чорны Пілігрым” распавядае пра подзвігі таямнічага сумнага рыцара –Чорнага Пілігрыма, у вобліку якога Кізралі змагаецца з ненавіснымі прыгнятальнікамі. Паэма заканчаецца шчасліва: здабыта перамога над туркамі, і смелага воіна вітае хлебам-саллю сам кіраўнік паўстання Тудор, побач з якім стаіць каханая жонка Кізралі Сара Міхаэля з ягоным сынам на руках.

Несумненна, што задума гістарычнай аповесці „Славяне ў XIX стагоддзі” ўзнікла пад уплывам творчасці Адама Міцкевіча. У прыватнасці яго паэмы „Пан Тадэвуш», над перакладам якой на беларускую мову В. Дунін-Марцінкевіч працаваў прыкладна ў гэты час. (Як вядома, у 1859 годзе ў Вільні быў падрыхтаваны ў друк набор 2 кніг гэтага перакладу, але ён быў канфіскаваны і загінуў). Відаць таму, воблік Чорнага Пілігрыма асацыятыўна суадносіцца з міцкевічаўскім ксяндзом Чарвяком, які пад чорнымі шатамі таксама хавае сваю тугу па страчаным каханні і ўсяго сябе, як і Чорны Пілігрым В. Дуніна-Марцінкевіча, аддае змаганню з прыгнятальнікамі.

Але непасрэдным штуршком для напісання гістарычнай аповесці «Славяне ў XIX стагоддзі», відаць, стала паэма Адама Міцкевіча «Конрад Валенрод», апублікаваная ў 1828 г. у Пецярбургу. Складаныя праблемы ўзаемаадносін палітыкі і маралі, маралі і патрыятызму сталі асновай гэтага твора. Якія шляхі барацьбы з тыраніяй могуць быць выніковымі і ці існуюць такія шляхі ўвогуле? Ці існуе нейкая мяжа маральнасці для патрыёта такога народа, якую ён не мае права пераступіць нават у імя вышэйшых мэт уратавання сваёй Айчыны? На гэтыя пытанні, выказаныя ў алегарычнай форме спрабаваў адказаць Адам Міцкевіч у «Конрадзе Валенродзе». Паводле рамантычнай традыцыі ён звярнуўся да далёкай мінуўшчыны гістарычнай Літвы, выкарыстаўшы некаторыя сюжэты з хронікі М. Стрыйкоўскага і іншых гістарычных крыніц. Гэта перш за ўсё аповесць пра рыцара Вальтэра фон Стадыона, які выкраў дзевятнаццацігадовую дачку Вялікага князя Кейстута, а таксама гісторыя маладога ліцвіна Альфа, узятага крыжакамі ў палон і выхаванага пры крыжацкім двары і, канешне, таямнічае паражэнне пад Вільняй сапраўднага крыжацкага магістра Конрада Валенрода, якое гісторыкі не могуць лагічна растлумачыць да сённяшняга дня. Аднак гістарычныя факты паэт выкарыстаў своеасабліва, ён звязаў у адно цэлае згаданыя рэальныя эпізоды, дапоўніў іх сваёй аўтарскай фантазіяй і стварыў на іх аснове драматычную, псіхалагічна-напружаную гісторыю лёсу таямнічага крыжацкага магістра Конрада Валенрода, яго кахання да прыгажуні-князьёўны Альдоны і яго любові да роднага краю.

Можна заўважыць, што В. Дунін-Марцінкевіч у аснову сваёй паэмы «Славяне ў XIX стагоддзі» таксама кладзе падобны сюжэтна-кампазіцыйны прынцып. Як і яго вялікі папярэднік Міцкевіч, ён уводзіць у тканіну мастацкага твора рэальныя персанажы, прыгадвае факты гістарычнай барацьбы паўднёвых славян супраць турэцкіх прыгнятальнікаў але ўсё ж, выглядае, прыдумляе сюжэт твора –рамантычную гісторыю кахання воіна Кізралі і Сары Міхаэлі. Існуюць у

паэме В. Дуніна-Марцінкевіча і іншыя, заўважныя нават на першы погляд, тэматычна-сюжэтныя перагукванні з творам знакамітага земляка. У паэме «Конрад Валенрод» А. Міцкевіча крыжацкія рыцары, загубіўшы сям'ю і разбурыўшы дом Вальтэра Альфа, прывезлі яго ў палон і выхавалі на сваім двары як крыжацкага рыцара. Ды горды ліцвін не забыўся пра сваё паходжанне, уцёкшы ў Літву, Вальтэр Альф жэніцца з дачкой Вялікага князя Кейстута Альдонай і мае быць спадчыннікам літоўскага трона.

У нечым падобная біяграфія і ў марцінкевічаўскага Кізралі, які, як і Вальтэр Альф, таксама чужаніца ў турэцкім войску Мехмета:

Герб мусульманскі гняце яму сэрца,
Хоць пры Мехмету нядрэнна жывецца,
Хоць яго лічаць двара ўлюбёнцам,—
Толькі свабоды ён прагне бясконца,
Каб на руінах турэцкай няволі
Сцяг вызвалення ўзняўся, сцяг волі (1, с.249).

У Конрада Валенрода (Вальтэра Альфа) ёсць верны таварыш песняр-вайдэлога Галбан, які падтрымлівае яго ў цяжкія хвіліны і нагадвае пра патрыятычныя абавязкі служэння Айчыне. Кізралі таксама мае свайго вернага паплечніка ў войску Мехмета:

Правай рукой ў яго – Міхайлак,
Храбры і верны ў здарэнні ўсякім,
Думкай жыве аб славянскім народзе,
Марыць аб веры яго і свабодзе;
Клятвай вялікай абодва скаваны:
Помсціць да смерці турэцкім тыранам (1, с. 249).

Думаецца, што супадзенні гэтыя не былі выпадковасцю. В. Дунін-Марцінкевіч, як і кожны адукаваны чалавек на тэрыторыі тагачаснай Беларусі быў пад магічным уплывам твора А. Міцкевіча. Тым больш, што прыкладна ў гэты час быў зроблены і першы пераклад «Конрада Валенрода» на беларускую мову. Працу гэтую выканаў блізкі сябра В. Дуніна-Марцінкевіча, вядомы тагачасны беларуска-польскі пісьменнік Арцём Вярыга-Дарэўскі. На жаль, пераклад твора да нашага часу не захаваўся.

Гаворачы пра ўплыў А. Міцкевіча на паэму «Славяне ў XIX стагоддзі», варта падкрэсліць цалкам самастойную, у нечым нават палемічную ў дачыненні да «Конрада Валенрода» ідэйную дамінанту твора В. Дуніна-Марцінкевіча. Найперш у трактоўцы кахання, сямейнага шчасця. Міцкевічаўскі герой вырашыў адмовіцца сям'і, у імя вышэйшых патрыятычных мэтаў. Калі ён дасягнуў гэтых мэт – знішчыў магутнасць крыжацкага ордэна, свядома прайграўшы бітву пад

Вільняй, аказалася, што, здабыўшы права на асабістае шчасце, ён гэтага шчасця не мае. Каханая Альдона адмаўляецца ўцякаць з ім у родную Літву, бо вярнуць мінулае немагчыма. Маральная драма Конрада Валенрода ў тым, што ён павінен выбіраць паміж каханнем, сямейным шчасцем і служэннем Айчыне, што ён ахвяруе сабой у імя вышэйшых мэт. Пакутуе ён ад таго, што змушаны жыць падвойным жыццём, удалечыні ад роднага краю, разлучаны з каханай Альдонай, а яшчэ ад таго, што сваю перамогу ён вымушаны купіць цаной здрады. Метад змагання, які выбраў Конрад, вымушае яго заваяваць давер крыжакаў, сярод якіх ён жыве і з якімі спалучаны цеснымі повязямі рыцарскага братэрства, каб потым у самы адказны момант загубіць іх.

Марцінкевічаўскі Кізралі – характар больш прасты і адназначны. У яго няма такой складанай дылемы, як у Конрада Валенрода: каханне да Сары Міхаэлі і любоў да Айчыны суіснуюць у арганічным адзінстве. Больш таго, можа быць, дзякуючы свайму каханню Кізралі якраз і становіцца нацыянальным героем. Сямейнае шчасце не з'яўляецца перашкодай у служэнні Айчыне, а наадварот – дапамагае герою, натхняе яго на подзвігі. Не выпадкова напрыканцы паэмы Сара Міхаэля, падаючы дзіця бацьку гаворыць наступныя словы:

...«Воін смелы,

Гэта кроў твая, сын твой, мой любы Кізралі,

Ён адкрые ў жыцці нам святлістыя далі!» (1, с. 256).

Заканчваючы свае развагі пра паэму В. Дуніна-Марцінкевіча «Славяне ў XIX стагоддзі», хацелася б адзначыць, што на мой погляд падобная трактоўка сям'і, сямейнага шчасця, сямейных узаемаадносін, тлумачыцца, відаць, у нечым і біяграфіяй, асабістым жыццём пісьменніка. Прыгадаю факт яго рамантычнага шлюбу з Юзэфай Бараноўскай, якая не атрымаўшы згоды бацькоў уцякла з Дуніным-Марцінкевічам з роднага дому. А гісторыю ўдзелу іхняй дачкі Камілы ў паўстанні 1863 года таксама можна прыводзіць у якасці прыкладу ідэйнай пераемнасці бацькоў і дзяцей.

ЛІТАРАТУРА

1. В. Дунін-Марцінкевіч. Творы.—Мінск, «Мастацкая літаратура», 1984.
2. Беларускія пісьменнікі. Біябібліяграфічны слоўнік.—Мінск. БелСЭ, 1993.—Т.2.

ЭЛІЗА АЖЭШКА

1841-1910

Змест лекцыі:

1. Звесткі з біяграфіі
2. Паўстанне 1863 года і яго ўплыў на творчасць Э.Ажэшкі.
3. Аповесці Э.Ажэшкі пра Беларусь
4. Эліза Ажэшка і Францішак Багушэвіч: творчае пабрацімства

Сучаснікі называлі Элізу Ажэшку “жывой мудрасцю і чуйным сэрцам цэлай эпохі”¹. Амаль усё жыццё пражыла яна ў правінцыйным Гродне, дзе і напісала большасць сваіх праявістых твораў, перакладзеных сёння на шматлікія мовы народаў свету. Літаратурная спадчына пісьменніцы расказвае людзям праўду пра прыроду, звычаі і побыт насельнікаў яе роднай зямлі, колішніх тутэйшых, якіх сёння называюць беларусамі, і якія могуць у творах сваёй знакамітай зямлячкі прачытаць сапраўдную гісторыю роднага краю.

Шлях да сусветнай славы, якую прынесла Э.Ажэшка не толькі яе літаратурная творчасць, але і грамадская, асветніцкая дзейнасць, быў няпростым і нялёгкім.

Будучая пісьменніца нарадзілася 6 чэрвеня 1841 года ў маёнтку Мількаўшчына, які разам з навакольнымі вёскамі на працягу многіх пакаленняў належаў яе сям’і –роду багатых і адукаваных землеўладальнікаў Паўлоўскіх¹. Бацька яе, Бенедыкт Паўлоўскі, памёр, калі дзяўчынцы было ўсяго тры гады. Маці выйшла ў другі раз замуж, і Эліза пасля смерці старэйшай сястры апынулася ў самотнай адчужанасці. У 1852 годзе вырашана было адправіць адзінаццацігадовую дзяўчынку ў Варшаву ў закрыты вучэбны пансіён сясцёр-сакрамэнтак. Гэта была адна з лепшых жаночых школ Польшчы. Тут яна пражыла пяць гадоў, і гэты час не быў страчаны надарэмна. З пансіёна, апрача ведаў, якія ёй так спатрэбіцца пазней, Эліза вынесла яшчэ і глыбокае, шчырае сяброўства, што захавалася на ўсё жыццё. Лёс ад самага пачатку спрыяў будучай пісьменніцы, пасылаючы на яе жыццёвыя шляхі неардынарныя, таленавітыя постаці. У пансіёне такой асобай стала Марыя Васілоўская, (будучая знакамітая

¹ В.Гапава ў прадмове да «Выбраных твораў» памылкова падае датай нараджэння Э. Ажэшкі 6 траўня. „Litertura Polska-Przewodnik encyklopedyczny” Т. II –6 чэрвеня.

польская пісьменніца –Марыя Канапніцкая), што вучылася ў адначасе з Элізай і, адчуўшы родную душу, стала самай блізкай яе сяброўкай.

Амаль адразу пасля заканчэння вучобы ў 1858 годзе семнаццацігадовая Эліза выходзіць замуж. Абраннікам яе стаў багаты палескі абшарнік Пётра Ажэшка, які быў на той час амаль удвая старэйшы за яе. Неўзабаве пасля вяселля ў 1859 годзе Эліза пераязджае ў маёнтка мужа --Людвінава, што ляжаў непадалёк ад Кобрына. Тут яна пражыве чатыры гады, і гэты перыяд стане вызначальным у фарміраванні светапогляду будучай пісьменніцы.

У гэтыя часы на Беларусі неспакойна--ідзе актыўная падрыхтоўка да паўстання. Летам 1862 года ў Вільні ствараецца Літоўскі правінцыйны камітэт—цэнтр падрыхтоўкі і кіраўніцтва будучым паўстаннем, старшынёй якога з кастрычніка таго ж года стаў Кастусь Каліноўскі. Актыўныя збройныя выступленні паўстанцаў распачынаюцца ўжо вясной 1863. Баі ідуць на тэрыторыі Кобрынскага павета, непадалёк ад маёнтка Ажэшкаў. Кобрынскі паўстанцкі атрад на чале з Рамуальдам Траўгутам тройчы сутыкаецца з царскімі войскамі непадалёк ад вёскі Горкі. У маі-чэрвені гэтага ж года атрад Р.Траўгута разам з Брэсцкім паўстанцкім атрадам, які ўзначальваў Ян Ваньковіч, праходзіць рэйдам з Падляшша на Піншчыну.

Эліза, нягледзячы на забароны і незадаволенасць мужа, прымае актыўны ўдзел у нацыянальна-вызваленчым руху, яна дапамагае паўстанцам харчаваннем, медыкаментамі, стварае “жаночы легіён”, які выпякаў хлеб, мыў бялізну. Калі паўстанне было задушана, Э. Ажэшка хавае Р. Траўгута ў сваім доме, а потым, рызыкуючы ўласным жыццём, дапамагае яму ўцячы, перавозіць да межаў Польскага каралеўства, дзе ён спадзяваўся працягнуць барацьбу. На жаль, спадзяванням яго не суджана было збыцца: у Варшаве чакала яго не змаганне, а смерць.

Напрыканцы жыцця Э. Ажэшка ў лісце да М.Дубецкага, згадваючы тыя часы, пісала: “Гэты момант запаліў ўва мне жаданне прынесці хоць маленькую цаглінку да таго выратавальнага маста над безданню, праз які павінен быў прайсці народ (...) Усе гэта зрабіў са мной і ўва мне год 1863. Калі б не яго молат і разец, мой лёс быў бы іншы і, відаць, я не стала б пісьменніцай”.²

Рэпрэсіі, што абрынуліся на ўдзельнікаў паўстання пасля яго паражэння, не абмінулі і сям’і Ажэшкаў. У 1865 годзе за дапамогу паўстанцам маёнтка іх канфіскуецца,самога гаспадара і яго братаў, Фларыяна і паралізаванага

Браніслава, высылаюць у ссылку ў Пермскую губернію. Эліза, цудам пазбегнуўшы арышту, вяртаецца ў родную Мількаўшчыну. З мужам на гэты час яна даўно ўжо знаходзіцца ў фактычным разводзе, таму і не едзе ўслед за ім у ссылку, як зрабіла гэта большасць жонак паўстанцаў. Тагачаснае шляхецкае асяроддзе адмоўна паставілася да гэтага ўчынку Э.Ажэшкі, і, яна апынаецца ў пэўнай ізаляцыі, аддадзеная на волю ўласнага лёсу і сваіх дум.

Мажліва, акурат гэтая самота і адасобленасць не ў малой ступені паспрыялі яе літаратурнаму дэбюту. Першым друкаваным творам Э. Ажэшкі стала апавяданне пад вымоўнаю назвай “Малюнак з галодных гадоў”, апублікаванае ў 1866 годзе ў варшаўскім літаратурным часопісе “Tygodnik ilustrowany”. Тэмаю твора было бяdotнае жыццё беларускага сялянства.

У 1969 годзе Эліза атрымлівае нарэшце афіцыйны развод з мужам і пераязджае ў Гродна, горад, у якім пражыве да апошніх дзён свайго жыцця, і які яна падрабязна з розных пунктаў гледжання апіша ў сваіх творах, назваўшы яго Анградам. Пасля няўдалай спробы выйсці замуж за мясцовага лекара Зыгмунта Свянціцкага, маладая жанчына вырашыла цалкам пасвяціць сябе самаадукацыі і пошуку ўласнай жыццёвай дарогі. На гэтае рашэнне паўплывалі не толькі маральныя, але і матэрыяльныя прычыны. Пасля паражэння паўстання царскі ўрад накладвае на мясцовых землеўладальнікаў велізарныя падаткі, якія Эліза Ажэшка, як і многія іншыя, не ў стане выплаціць. Яна змушана прадаць родны маёнтак. І гэты факт пісьменніца перажывае надзвычай балюча. Да жалю па страчанай роднай сядзібе далучаецца адчуванне віны перад заняволенай Айчынай, бо існуе дэкрэт царскага ўрада, паводле якога палякам (а, значыць, і ўсім тутэйшым жыхарам) забаронена набываць зямлю.

Пасля разводу з мужам і продажу бацькоўскага маёнтка Эліза Ажэшка апынулася самотнай жанчынай, якая павінна была сама зарабляць сабе на пражыццё і сама шукаць дарогу ў гэтым складаным свеце. Пісьменніцкая праца робіцца для яе не толькі патрэбай душы, але і сродкам матэрыяльнага існавання.

У 1872 годзе Э. Ажэшка апублікавала аповесць “Пан Граба”, і з гэтага часу варшаўская літаратурная крытыка загаварыла пра маладую пісьменніцу. Твор атрымаў станоўчыя водгукі, у тым ліку і знакамітага ўжо на тыя часы Г. Сенкевіча.

Складаныя жыццёвыя абставіны, якія змушалі Э. Ажэшку ўступіць у змаганне з існуючым кансерватыўна-мяшчанскім поглядам на свет яе

правінцыйнага асяроддзя, абумовілі цэнтральны матыў як зганага, так і будучых твораў пісьменніцы—ім стала самарэалізацыя чалавека, нягледзячы на ўсе тыя перашкоды, якія ствараюць яму сацыяльна-грамадскія ўмовы. Менавіта яны ператвараюць жанчыну з паўнацэннай асобы ў забаўку для мужчын, з яўрэя робяць закладніка гэта, з селяніна – ахвяру цямоты.

Становішча жанчыны ў тагачасным грамадстве робіцца адной з цэнтральных тэм творчасці Э. Ажэшкі. У 1873 годзе яна публікуе аповесць “Марта”, якая прынесла ёй не толькі літаратурнае прызнанне, але і высунула пісьменніцу ў лідэры польскага руху фэменістак. Эліза Ажэшка робіцца папулярнай не толькі ў Польшчы, але і за яе межамі. Галоўная думка гэтага твора – змяніць становішча жанчыны ў грамадстве, адукаваць яе, надаць ёй грамадзянскія правы, падрыхтаваць да працы.

Пазітывісцкія задачы ставіла перад сабой маладая пісьменніца і ў іншых творах, напісаных у прамежку паміж 1874 і 1877 гадамі. Аповесці “Элі Маковер”, “Сям’я Брохвічаў” і інш. мелі на мэце выпрацаваць для суродзічаў і землякоў Э. Ажэшкі невялікую практычную праграму вырашэння маральных праблем, з якімі людзі сутыкаюцца штодзённа.

Жыццё ў ціхім правінцыйным Гродне, самотныя шпацыры па горадзе і яго ваколіцах давалі пісьменніцы выдатную мажлівасць бліжэй пазнаёміцца з яго насельнікамі. Адначасова Э. Ажэшка настойліва працуе над сваёй самаадукацыяй. Яна вывучае старажытнасць, звяртаецца да прыродазнаўчых навук, настойліва штудыюе працы тагачасных еўрапейскіх філосафаў, найперш пазітывістаў – Фогта, Конта, Міля. Багатую хатнюю бібліятэку, якая засталася ў спадчыну ад бацькі, Эліза рэгулярна папаўняе новымі кнігамі, перыядычнымі выданнямі на польскай, рускай, французскай мовах. У выніку яна змагла настолькі пашырыць свае духоўныя далягляды, што з часам стала адной з самых адукаваных інтэлектуалак свайго часу. У гродзенскі домік Э. Ажэшкі ідуць лісты з розных бакоў свету. Ёй пішуць стваральнікі вядомага расійскага часопіса “Русская мысль” У. Лаўроў і В. Гольцаў, знакаміты ўкраінскі пісьменнік І. Франко, рэдактар варшаўскага часопіса “Вісла” вучоны Ян Карловіч, вядомы тагачасны польскі крытык і літаратуразнаўца Аўрэлі Драгашэўскі і інш. З Э. Ажэшкай сустракаюцца і падтрымліваюць сяброўскія кантакты Марыя Канапніцкая, Уладыслаў Рэймант, прафесар Варшаўскага універсітэта Генрык Нусбаўм, тэатральны крытык Юзаф Катарбінскі і інш. Неаднаразова быў госцем

яе гродзенскага дому і Францішак Багушэвіч. Менавіта Э. Ажэшцы, прызнанай і вядомай польскай пісьменніцы, чытаў ён свае беларускамоўныя творы. І што вельмі істотна менавіта яна заахвочвала пісьменніка пісаць на роднай мове. “Быў у мяне нядаўна пан Багушэвіч, --пісала Э. Ажэшка Я. Карловічу,--і чытаў мне казку –доўгую, поўную фантазіі, цудоўную, якую напісаў па-беларуску. Гэта прыгожы талент. Польскія вершы яго слабыя, але беларускія, на мой погляд выдатныя. Трэба было б усімі сіламі заклікаць яго да працы ў гэтым напрамку”(Ліст ад 22 лютага 1888 года).3.

Дэмакратычныя погляды Э. Ажэшкі выяўляліся ў яе стаўленні не толькі да беларускага народа, але і да ўсіх пагарджаных і пераследаваных народаў свету. І найперш яўрэяў. Сур'ёзныя заняткі гісторыяй яўрэйства, яго тагачасным становішчам у Еўропе, якія Э. Ажэшка праводзіла пад кіраўніцтвам сяброў – эрудытаў, сталі падрыхтоўчым этапам для працы над аповесцю “Меір Эзафовіч” (1878), што прынесла пісьменніцы сусветную славу.

Дзякуючы “Марце” і “Меіру Эзафовічу”, Э. Ажэшка стала лідэрам маладой польскай літаратуры Змянілася і яе жыццёвае становішча, яна здабыла матэрыяльную незалежнасць, аўтарытэт і шырокае прызнанне як літаратарка і публіцыстка.

Падзяляючы погляды пазітывістаў, пісьменніца не толькі ў сваёй творчасці, але і ў рэальным жыцці імкнецца зрабіць нешта карыснае для свайго народа, змагаецца за нацыянальнае вызваленне не зброяй, а словам, учынкам. Адным з накірунаў такой стваральнай працы стала для Ажэшкі актыўнае супраціўленне гвалтоўнай русіфікацыі этнічна беларускіх тэрыторый, якая праводзілася пад сцягам барацьбы з польскім элементам. У 1879 годзе Э. Ажэшка арганізоўвае ў Вільні кніжнае выдавецтва, якое адыграла велізарную ролю ў супроцьдзеянні расійскай палітыцы. За два з паловай гады яго існавання тут было выдадзена 22 назвы кніг, два літоўскія календары і некалькі нумароў гумарыстычнага часопіса “Альфабэт”. Аднак неўзабаве пісьменніцу напаткала вялікае маральнае расчараванне. Улады даволі хутка разабраліся ў сутнасці яе выдавецкай дзейнасці. Выдавецтва было зачынена, а сама Ажэшка на тры гады інтэрнавана ў Гродна, пазней тэрмін быў павялічаны да пяці гадоў. Яна зразумела, што ў існуючых умовах немагчымая ні грамадская, ні культурная дзейнасць

Такім чынам, з 1882 па 1887 год Э. Ажэшка змушана не пакідаць Гродна, бо знаходзіцца пад наглядам паліцыі. Письменніца цалкам аддаецца творчай працы, яна бярэцца за ажыццяўленне сваёй даўняй задумы: напісаць цыкл твораў, прысвечаных сучаснасці, так званую групу “Зданяў”. Гэта былі аповесці “Здань” (1880), “Сільвек Магільшчык” (1881), “Зыгмунт Лавіч і ягоныя таварышы” (1882) і інш. У гэтых творах письменніца аналізуе тыя складаныя грамадскія працэсы, якія лічыць найбольш небяспечнымі для родных мясцін. Да ліку іх яна цалкам слухна адносіць сацыялізм, рускае народніцтва і амаральнасць.

Аднак найвялікшую славу і поспех прыносяць ёй не гэтыя аповесці, а творы, прысвечаныя жыццю беларускай вёскі. Уласны жыццёвы вопыт, а яшчэ судовая практыка гродненскага адваката Станіслава Нагорскага, блізкага сябры письменніцы на працягу ўсяго яе жыцця ў Гродне, а пазней і мужа (шлюб Ажэшкі з Нагорскім адбыўся ў 1894 годзе) дапамагаюць ёй напісаць “Нізіны”(1884), “Дзюрдзі”(1885), а пазней ў 1899 годзе аповесць “Хам”. Гэтыя творы—адны з самых лепшых у літаратурным даробку письменніцы. Тут знайшлі адлюстраванне яе маральныя прынцыпы і дэмакратычныя погляды. У аповесці “Нізіны” яна паказвае тыя складаныя працэсы, што адбываюцца ў парэформеннай беларускай вёсцы, дзе захаваліся рэшткі прыгоннага права, а разам з тым усё мацней заяўляюць пра сябе капіталістычныя тэндэнцыі. Лёс парабчанкі-сіраты Хрысціны, галоўнай гераіні твора –гэта працяг балючай для Ажэшкі тэмы --- тэмы бяспраўнага становішча жанчыны ў грамадстве. Душэўнае хараство, ахвярнасць і моц характару беларускай сялянкі адлюстраваныя ў творы з асаблівай псіхалагічнай дакладнасцю. Дзеля выратавання сына ад службы ў царскім войску, дзе яго чакае немінучая гібель, Хрысціна ахвяруе ўсім: сваёй адзінай марай аб прыгожай смерці, будучыняй другога дзіцяці. Падманутая ў маладосці аканомам Стэфанам Бахрэвічам, які выгнаў яе з двума дзецьмі на вуліцу, калі надарылася магчымасць выгоднага шлюбу са шляхцянкай, Хрысціна і на гэты раз не знаходзіць сярод людзей спагады. Былы салдат Мікалай і ангодскі прайдзісвет Капроўскі забіраюць яе заробленыя крывавым мазалём грошы, а яе крывінку-Піліпку адпраўляюць паміраць у далёкі свет. Другі сыноч Антосік, дазнаўшыся, што згінула і ягоная доля грошай, з прыстойнага дзецюка ператвараецца ў п’яніцу і бандыта. Здавался б, аповесць сведчыць толькі пра адно: пра перамогу чорных сілаў у

гэтым свеце ... Аднак ёсць тут адзін істотны штырх. Пісьменніца пераканана, што на шляху пагоні за нажывай, засланым людскімі крыўдамі і зламанымі лёсамі, жыве прынцып Боскае справядлівасці, немінучага пакарання за грахі. Божая кара ўжо напаткала Стэфана Бахрэвіча. Капроўскі зганьбіў і кінуў яго родную дачку, так як некалі гэта зрабіў ён сам у дачыненні да Хрысціны. Прыйдзе час справядлівага пакарання і для іншых, для ўсіх, хто чыніць людзям крыўду.

У “Нізінах”, таксама як і ў іншых творах, прысвечаных беларускаму жыццю, Э.Ажэшка актыўна выкарыстоўвае беларускую лексіку, народны фальклор. Тут найбольш выразна адлюстравана культ роднай старонкі, якую ўслед за Адам Міцкевічам, ягоныя нашчадкі, у тым ліку і Эліза Ажэшка, называюць гістарычнай Літвой. Як некалі А.Міцкевіч у сваім славутым “Пане Тадэвушы”, Э. Ажэшка з замілаваннем апісвае беларускія краявіды, славіць простую стваральную працу звычайных людзей, іхняе жыццё на лоне прыроды.

“На захадзе сонца палі каля хаты Мікалая напоўніліся рыканнем кароў, бляяннем авечак, грукатам колаў і людскімі галасамі. Па дарогах, што пераразалі палеткі здалёк і зблізку, сунуліся статкі ў Грынькі, Вульку і ў фальварак Дзельскіх, які шарэў каля лесу. Наладаваныя сенам вазы, запрэжаныя двума коньмі, як быццам рухомыя зялёныя пагоркі, цягнуліся павольна, разліваючы моцны і прыемны пах. Над вёскай з аднаго боку і над фальваркам з другога ўзнімаліся ў залацістым паветры слупы ружовага дыму. Тут і там брахалі сабакі, адтуль і адгэтуль цягнуліся шнуры касцоў, свецячы здалёку белымі кашулямі і ззяючы ў апошніх сонечных промнях бляскам кос”, -- так паэтычна апісвае яна вясковы вечар у “Нізінах”.4.

Гэтую замілаванасць да роднай старонкі, гэтую шчырую адданасць роднаму краю заўважалі ў творчасці пісьменніцы яе сучаснікі і найперш землякі, тыя, хто, як і Э. Ажэшка, крэўнымі повязямі быў з’яднаны з беларускай зямлёй.

“Усёй душой палюбіла яна родную літоўска-наднёманскую прыроду, ва ўсіх яе вялікіх і малых праявах, яе неба і паветра, яе травы і кветкі, урэшце, яе людзей і іхнія цноты. Менавіта гэтая глыбіня пачуцця, гэтая містычная набожнасць думкі, гэтая здольнасць да ціхага прысвячэння, якая ў душах герояў Літвы, а асабліва ў душы Хама, найпрыгажэйшага з герояў Ажэшкі, зліліся ў сур’ёзную гармонію з таямнічасцю пушчаў іх роднай зямлі, якія сёння знікаюць, з разлівамі яе рэк, са смуткам яе непрыдатных для карыстання забалочаных

прастораў”⁵. Так пісаў пра творчасць Ажэшкі яшчэ адзін наш знакаміты зямляк –Мар’ян Здзяхоўскі. Польскі арыстакрат, які нарадзіўся непадалёк ад Мінска, М. Здзяхоўскі паяднаў у сваёй асобе, выказаную І. Абдзіраловічам ідэю “адвечнага шляху”, што злучае ў беларускай душы элементы ўсходняй і заходняй культуры, а на гэтым грунце стварае сваю адметную, беларускую. Не выпадкова, пры ўсёй сваёй польскай нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, ён увесь час падкрэсліваў яе рэгіянальную адметнасць, якую паводле гістарычных аналогій называў “літвінскай”. Вытлумачваючы сваё захапленне творчасцю Э. Ажэшкі, М. Здзяхоўскі пісаў :” Ува мне гаворыць зацікаўленасць літвіна, захопленнага глыбокім у гэтай літвінкі адчуваннем літоўскага пейзажу і тых вялікіх характараў, якія час ад часу нараджае літоўская зямля”⁶.

Такім вялікім характарам з поўным правам можна назваць Паўла Кабыцкага, галоўнага героя, бадай, самай знакамітай і папулярнай аповесці Ажэшкі “Хам”. Палемічнасць твора адчуваецца ўжо ў самой яго назве, хамам называюць чалавека надзеленага праніклівым розумам, працавітасцю, пачуццём уласнай годнасці і высокімі маральна-этычнымі якасцямі.

Да ліку лепшых у творчай спадчыне Э. Ажэшкі належыць і аповесць “Дзюрдзі”, названая паводле прозвішча герояў –беларускіх сялян, што ўчынілі страшнае злачынства: забілі кабету. Пісьменніца даследуе вытокі іхняга жорсткага ўчынку, псіхалагічна пераканаўча паказвае шлях кожнага з чатырох Дзюрдзяў да той нянавісці, што штурханула іх на гэты крок. Сярод шматлікіх чыннікаў псіхалагічна-асабістага характару галоўнае месца ўсё ж займае спрадвечная цямнота, якая змушае сялян бачыць у вобліку сімпатычнай гаспадарлівай кавалёвай жонкі Пятрусі прадстаўніцу містычных цёмных сіл— чараўніцу і ведзьму.

Шчырая, непаказная цікавасць да беларускага жыцця, побыту і звычаяў беларускага народа яскрава выявілася і ў кразнаўчым нарысе пісьменніцы, які яна друкавала на працягу некалькіх гадоў (з 1888 па 1892) у часопісе “Вісла”. Нарыс мае паэтычную назву “Людзі і кветкі над Нёманам”, якая цалкам адпавядае зместу. “Вельмі распаўсюджана меркаванне, што сяляне зусім абьякава ставяцца да навакольнай прыроды, яе прыгажосці, і з’яў, якія непасрэдна не ўплываюць на іхняе штодзённае жыццё проста не заўважаюць,-- піша Э. Ажэшка ў прадмове да сваёй працы.—Здзіўляе адно: як гэтае меркаванне можа суадносіцца з народнай песняй, дзе густа рассыпаны

надзвычай маляўнічыя і дакладныя вобразы прыроды. Пярэчыць гэтаму і рэальнае веданне народамі расліннага свету, настолькі дакладнае, што смела можна сцвярджаць: ад самага высокага дрэва да найдрабнейшай травінкі, якія растуць на той самай зямлі, што і ён, няма такой расліны, якая ў яго мове не мела б назвы, а ўжо ў саміх тых назвах выяўляецца назіральнасць, выказаная вобразна і паэтычна, часам грубавата, але затое дакладна”⁷.

Пісьменніца запісала ад мясцовых жанчын-знахарак і лекарак 228 назваў лекавых раслін і ў сваёй працы падае іх беларускія назвы, а таксама іх лацінскія і польскія адпаведнікі. Апісанне знешняга выгляду раслін, іх лекавых ці знахарскіх уласцівасцяў суправаджаецца часам цікавымі экскурсамі ў этымалогію паходжання іхніх назваў. “*Малачай* (назва гэтая даслоўна адпавядае польскай--*mleczaj*, але азначае тут іншую расліну). Малачай па-руску і ўкраінску азначае *Euphorbia*. Малачай пад Гроднам значыць *Leontodon autumnalis*. Сцябло гэтай расліны, калі разломіш, выпускае ў невялікай колькасці вадкасць, падобную да малака. Аднак не ўсе сялянкі назву расліны звязваюць з гэтай яе ўласцівасцю. Некаторыя з іх сцвярджаюць, што калі гэтая расліна густа расце на пашы, то каровы будуць даваць шмат малака “⁸.

Пісьменніца шырока выкарыстоўвае фальклор –паданні і легенды, песні і казкі, асобным раздзелам падае народныя прыказкі і прымаўкі. Расказваючы пра людзей, з якімі сутыкаецца падчас сваіх навукова-даследчых экспедыцый, яна малюе надзвычай цікавыя нацыянальныя постаці, з сімпатыяй і павагай адлюстроўвае побыт беларускіх сялян, іхнія маральныя прынцыпы, іхні светапогляд.

Зрэшты, дэмакратычныя прынцыпы Э. Ажэшкі выяўляліся не толькі ў яе творчасці. На працягу ўсяго свайго жыцця яна як магла імкнулася паспрыяць чужой бядзе, дапамагчы людзям, побач з якімі жыла. Паказальным фактам з’яўляюцца яе паводзіны падчас вялікай бяды—пажару 1885 года ў Гродне. Тады згарэў і дом самой пісьменніцы, аднак менавіта яна прыняла актыўны ўдзел у грамадзянскай акцыі дапамогі пагарэльцам.

І ўсё ж жыццёвыя клопаты і беды ніколі не засланылі для Э.Ажэшкі яе галоўнай мэты – творчай працы, працы над словам і са словам, у якім яна выказвала свой боль і сваё разуменне нацыянальна-вызваленчага руху, з якім звязвала будучыню роднага краю. У 1887 годзе пабачыў свет найбольш значны і дасканалы твор пісьменніцы—раман “Над Нёманам”, прысвечаны асэнсаванню

падзей паўстання 1863 года. Якраз тут яна змагла перадаць славамі непаўторную аўру свайго роднага беларускага краю: гродненскіх ваколіц, берагоў Нёмана. Ажэшка стварае міф пра першых пасяленцаў гэтых мясцін, які мае ў сваёй аснове пэўнае амерыканскае адценне. Нашчадкі тых першых пасяленцаў, што жывуць у сучасным свеце, носяць адно прозвішча—Багатыровічы. Яны з’яўляюцца гордымі носбітамі шляхецкіх тытулаў, якія даў ім калісьці сам кароль. Але зараз яны абяднелі, самі апрацоўваюць сваю зямлю і жывуць гэтаксама проста, як і колішнія першыя пасяленцы. Галоўная гераіня твора сірата Юстына, выхаванка суседняга багатага маёнтку, закахалася ў маладога Яна Багатыровіча і перад ёй паўстала дылема: пакінуць прывілеі свайго вышэйшага класа і выйсці замуж за Яна альбо, захаваўшы свой высокі сацыяльны статус, пакінуць каханага.

У сваім рамане Э. Ажэшка закранае тэму ўсё яшчэ актуальную і для сучаснай літаратуры: тэму знішчэння родных каранёў, пад якімі яна мае на ўвазе і карэнні гістарычных. Шлюб Юстыны з Янам—гэта вяртанне дзяўчыны да сваіх вытокаў, да роднай зямлі, у тое асяроддзе, якое шчыра і паслядоўна захоўвае традыцыі сваіх далёкіх продкаў.

У адрозненне ад многіх сваіх сучаснікаў пісьменніца ніколі паводле сваіх поглядаў не была кансерватыўнай, яна імкнулася ўсвядоміць і зразумець ўсе новыя тэндэнцыі і плыні, што ўзнікалі ў тагачасным мастацтве. Нават такія далёкія ад яе творчай практыкі, як мадэрнізм. Аповесць “Меланхолікі” (1896) – гэта ідэйная спрэчка пісьменніцы з дэкадансам, аднак сурова асуджаючы яго, яна імкнецца вытлумачыць адкуль ён бярэ свае вытокі. “ Прычыны яго, -- піша Э. Ажэшка, -- шматлікія і ў пэўнай ступені сур’ёзныя. Большасць іх я назвала б адным словам расчараванне. Рэлігійная вера аслабла ў сэрцах, навука не задаволіла розум, так званыя гуманістычныя ідэі не выявілі дастаткова сілаў, каб перамагчы чыннікі, што ім супрацьстаялі. Адаленыя ад неба і несмяротнасці, мы заўважылі, аднак, што веды не даюць молата, каб разбіць абручы таямніц, якія сціскаюць і непакоюць нас,-- што тысячы пакаленняў працавалі над утварэннем паняццяў братэрства і праўды толькі дзеля таго, каб сёння, на нашых вачах сіла ішла над братэрствам і над законам.” 9

Шмат расчараванняў і перашкод было і на жыццёвай і творчай дарозе самой Элізы Ажэшкі. Яе творы, двойчы вылучаліся на атрыманне Нобелеўскай прэміі, аднак перавага была аддадзена раманам Генрыка Сенкевіча. Не заўсёды

належным чынам ацэньвала яе творчы даробак і тагачасная крытыка. Няпроста было жыць і ва ўмовах пастаяннага пераследу царскіх уладаў, якія нават пасля смерці Э. Ажэшкі наладзілі суд над яе кнігай “Gloria victis”, дзе ў аднайменным апавяданні яна аддала даніну пашаны не толькі Рамуальду Траўгуту, але і ўсім безымянным героям паўстання 1863 года. Але пісьменніца ніколі не губляла веры ў шчаслівую будучыню роднага краю, у перамогу нацыянальна-вызваленчай барацьбы. Дзеля вызвалення роднага краю яна зрабіла ўсё, што змагла — і словам, і ўчынкам. Выключную ролю Элізы Ажэшкі ў жыцці беларускага народа, відаць, найлепш ацаніў і вызначыў наш класік Францішак Багушэвіч, які ў вершы прысвечаным “Яснавяльможнай пані Арэшчысе” пісаў так:

А Ты, пані, смела
Заглянула ў хату,
Усё зразумела
І нашаму брату
Працягнула руку
І сэрцам балела,
Глядзеўшы на муку,
І пяром ўмела
Выліць смутак гэты,--
Што аж душа рвецца,
Што плачуць кабеты,
Не знаюць гдзе дзецца.
Прымі ж нашу дзяку
У малітве, у слёзцы,
Прымі як азнаку
Тваёй славы ў вёсцы.9.

Эліза Ажэшка памерла ў 18 траўня 1910 г. у сваім родным горадзе Гродна. “Яна была жывой мудрасцю і чуйным сэрца цэлай эпохі”,—сказана было над яе магілай.

НАШАНІЎСКІ ПЕРЫЯД

Адусюль я:

з кожнай хаты,

з кожнай вёскі...

Ныюць скрыдлы.

Задзівуецца араты.

Мне на доле жыць абрыдла.

Ты сябе

не заўважаеш.

Хваля ўскінецца зіхотка.

Не свая і не чужая—

без імя завешся—

Цётка.

(А.Разанаў “Паэма пераадолення”)

Змест лекцыі:

1. Гісторыка-палітычная сітуацыя на Беларусі
2. Станаўленне беларускага легальнага друку і яго значэнне для гісторыі беларускай літаратуры
3. Змест і аўтары першага нумара “Нашай нівы”
4. Алаіза Пашкевіч—Цётка (1876—1916)

Роўна сто гадоў таму, восенню, а дакладней –10 /23/ лістапада 1906 года пабачыў свет першы нумар “першай беларускай газеты з рысункамі”, з адметнай, характэрнай назвай “Наша ніва”. (Яна, як вядома, была пераемніцай “Нашай долі” і фармальна – другой). Адбылася неймаверна значная падзея ў гісторыі беларускага друкаванага слова. Як вядома, першае перыядычнае выданне з’явілася на тэрыторыі сённяшняй Беларусі 230 гадоў таму, летам 1776 года (яшчэ адан юбілейная дата) і выходзіла штотыдзень на працягу сямі гадоў. Але гэтая газета, якую выдаваў каралеўскі стараста Рэчы Паспалітай А. Тызенгауз, выходзіла на польскай мове і называлася адпаведна “Gazeta Grodzieńska” (“Гродзенская газета”). Ды вось, што датычыць напачатку “Нашай долі”, а пасля яе закрыцця “Нашай нівы” –штотыднёвай грамадска-палітычнай,

навукова-асветнай і літаратурна-мастацкай газеты, то яна першапачаткова задумвалася і ажыццяўлялася яе стваральнікамі як выданне па-сапраўднаму беларускае, нацыянальна-патрыятычнае, прысвечанае актуальным праблемам тагачаснага народнага жыцця. Менавіта таму яму і было суджана адыграць надзвычай важную ролю ў гісторыі краю, нават надаць сваё імя цэламу перыяду яе – “нашаніўскі”. Дзякуючы “Нашай ніве” засноўвалася, па-сутнасці, нацыянальная традыцыя змагання за галоснасць, за грамадзянскае права атрымоўваць і распаўсюджваць шляхам друкаванага слова надзённую інфармацыю, несці, кажучы словамі аднаго з актыўных аўтараў і рэдактараў тыднёвіка Янкі Купалы, “дабро, праўду і святло забітаму, цёмнаму беларускаму народу” (словы, прамоўленыя ў лістападзе 1908 г. з нагоды другой гадавіны выхаду газеты)..Мае, безумоўна, рацыю гісторык З.Шыбека, які ў сваім нядаўна выдадзеным “Нарысе гісторыі Беларусі” называе “Нашу Ніву” “шчаслівым выпадкам”.

Карыстаючыся юбілейнай нагодай, цікава, думаю, паглядзець як жа пачыналася “Наша ніва”, як, у прыватнасці, выглядаў у жанравых і сэнсаватэматычных адносінах яе самы першы нумар. Пачнем, натуральна, з тытульнай старонкі, з так званых выхадных дадзеных. Вось яны: “Год 1. Вильня 10 /23/ листопада 1906 г. № 1. Н А Ш А Н И В А. Першая беларуская газета з рысункамі. Выходзіць раз у тыдзень рускімі і польскімі літарамі (г. зн. кірыліцай і лацінкай — Г.Т.). Адрас рэдакцыі і адміністрацыі: Вильня, Большая Погулянка д. № 17. Цэна асобнага нумэру 5 кап. Цэна з перасылкаю і дастаўкаю да хаты: на 1 год — 3 руб., на 6 месяцаў — 1 руб. 50 кап., на 3 мес. — 75 кап., на 1 мес. — 25 кап.”. Далей, справа да інфармацыі пра цану, паведамляецца: “Абьяўлення прымаюцца на паследняй старонцы па 20 кап. За лінейку малымі літэрамі. Рукопісы і корэспандэнцыі, прысланыя у рэдакцыю, мусяць быць чытэльна напісаны з праудзівую фамільею і адрасом таго, хто яе прысылае...”.

Усе гэтыя неабходныя звесткі адбіваюцца тонкай двайной лініяй, і далей ужо ідзе, кажучы сённяшняй газетнай мовай, перадавіца, — праграмны зварот рэдакцыі да чытача. Без загалова. Толькі з указаннем даты: “Вильня 10 /23/ листопада /ноябра/. Пачынаецца артыкул са слоў: «Пачынаючы выдаваць беларускую газету «Наша нива», хочам трохи пагаварыць з усімі, каму у той ці іншы спосаб залежыць на нашай працы, хочам адкрыць свае думкі, каб усе

магли нас пазнаць». І далей ідуць не раз цытаваныя даследчыкамі словы: “Ня думайце, што мы хочам служыць толькі ці панам ці адным мужыкам. Не, николи не! Мы будзем служыць усяму беларускаму скрыуджанаму народу, пастараемся быць люстрам жыцця, каб ад нас, як ад люстра, свет падаў у цёмнасць...”

Другая старонка нованароджанага выдання адкрываецца вершам “Восень” (на двары, нагадаем, лістапад), які падпісаны крытонімам З.К. Газета, як вядома, арыентавалася на прадстаўнічую парламенцкую дэмакратыю, і тут жа змяшчае рэдакцыйны, без подпісу, артыкул пад назвай “Выборы у Гасударственную Думу”. Чытаем: “Цёмната нашага народу –найбольшы вораг яго. З цёмнаты пайшла беда ды нядоля народная, і пакуль будзе панаваш гэта цёмнота –народ жыць будзе так, як жыў дагэтуль, марнець так, як і раней марнеў. Дзеля таго шырыць навуку меж цёмных людзей —вось першая цэль “Нашай нивы”...” Абзацам ніжэй: “Перш наперш трэба сказаць, што цяпер у Расеі ужо пачаліся вялікія перамены: правіцельства у манифэсце 17 акцябра 1905 г. само прызнала, што ад гэтага дня “ні адзін закон ня можа мець сілы, пакуль народ праз сваіх выборных дэпутатоў у Гасударственной Думе не дасць на гэта сваё сагласу”. З гэтай Думы народ павінен скарыстаць столькі можна”. Пад артыкулам падварстана замалёўка з натуры Тамаша Булавы (псеўданім Якуба Коласа) “Выбор старшыні”, дзе з гумарам апавядаецца пра камічныя абставіны выбараў валаснога кіраўніка. На наступных старонках друкуюцца артыкул Мацея Крапіўкі (псеўданім Цёткі) “Як нам учыцца”, пра неабходнасць “дамагацца для беларусаў беларускай начальнай школы”, верш Якуба Коласа, падборкі інфармацыйных заметак пад рубрыкамі “З усіх старон” і “Аб усім патроху” і навукова-папулярнае эсэ “ Невідзімыя нашы ворагі”–пра “інстынкт захавання віду», пра сілу, якая ёсць «у галаве, у нашым розуме». Подпіс: «Рэдактар –выдаўца З.Вольскі. Адрас друкарскага станка: “Друкарня М. Кухты, Дварцовая, д. № 4.”. Да слова, друкарня таго самага Марціна Кухты, якога згадвае з удзячнасцю Максім Багдановіч у сваім развітальным вершы. Такімі былі векавой даўнасці “народзіны” “Нашай нивы”, так пачынаўся шлях “першай беларускай газеты з рысункамі”, заўважу, што пад “рысункамі” меліся на ўвазе фотаздымкі, рэпрадукцыі, карціны, малюнкi.

АЛАІЗА ПАШКЕВІЧ (ЦЁТКА)

Адусюль я:
з кожнай хаты,
з кожнай вёскі...
Ньюць скрыдлы.
Задзівуецца араты.
Мне на доле жыць абрыдла.

Ты сябе
не заўважаеш.
Хваля ўскінецца зіхотка.
Не свая і не чужая—
без імя завешся—
Цётка.
(А.Разанаў “Паэма пераадолення”)

Алаіза Пашкевіч –будучая беларуская пісьменніца Цётка—нарадзілася 3 ліпеня 1876 года ў фальварку Пешчына Шчучынскага раёна Гродзенскай вобласці. Пачатковую адукацыю яна атрымала дома, а ў 1901 г. скончыла Віленскае прыватнае сямікласнае вучылішча В.Прозарвай і пачала настаўнічаць на вёсцы.

У 1902-1904 гг. Алаіза Пашкевіч жыве ў Пецярбургу і вучыцца на курсах выхавальніц П.Лесгафта. У 1904 г. яна здала экстэрнам экзамен за поўны курс Аляксандраўскай жаночай гімназіі ў Пецярбургу. Адтуль яна вяртаецца ў Вільню, дзе цалкам прысвячае сябе рэвалюцыйнай дзейнасці. Тут Цётка пачынае працаваць фельчаркай ў Нова-Вілейскай бальніцы. Але галоўным яе заняткам была арганізацыя рэвалюцыйных гурткоў, выступленні на мітынгх і сходах.

У 1905 г. Алаіза Пашкевіч едзе ў Маскву, як дэлегатка, выбраная віленскімі жанчынамі на жаночы з'езд. У гэтым жа годзе, каб пазбегнуць турэмнага зняволення за рэвалюцыйную дзейнасць яна вымушана эміграваць у Галіцыю.

Цётка прыязджае ў Львоў і там паступае вольнай слухачкай на філасофскі факультэт мясцовага універсітэта

У 1906 годзе ў Жоўкве (непадалёк ад Львова) ў друкарні базыльянскага манастыра былі надрукаваныя яе зборнікі вершаў—“Хрэст на свабоду” і “Скрыпка беларуская”.

У тым жа годзе яна нелегальна вяртаецца на радзіму і ўдзельнічае ў выданні першай беларускай газеты “Наша доля”. У першым нумары гэтага выдання было надрукавана аповяданне Цёткі “Прысяга над крывавымі разорамі” і іншыя яе творы. Але ў гэты час Алаіза захварэла на сухоты і вымушана была паехаць на польскі курорт Закапанэ, каб паправіць сваю здароўе.

У 1908-1909 гг. Цётка жыве ў Кракаве, дзе яна паступіла на філасофскі факультэт славутанага Ягелонскага універсітэта. Вучылася яна ў Польшчы і тэатральнаму мастацтву.

У 1911 г. Алаіза Пашкевіч выйшла замуж за літоўскага інжынера Сцяпана Кайрыса. Яна памянцала прозвішча і таму змагла вярнуцца на радзіму.

Тут разам з тэатрам Ігната Буйніцкага яна ездзіць па ўсёй Беларусі, выступаючы ў розных спектаклях.

У 1914 годзе, калі пачалася першая сусветная вайна, Цётка пайшла працаваць сястрой міласэрнасці ў барак для хворых на тыф салдат у Вільні.

У студзені 1916 г Цётка паехала наведаць хворага бацьку. Там, даглядаючы хворых аднавяскоўцаў, яна сама заразілася тыфам і Пахавалі яе на радзіме ў вёсцы Новы двор.

Янка Купала
1882 –1942

Змест лекцыі:

1. Светапоглядныя і духоўныя пошукі Янкі Купалы пасля 1917 года
2. Адносіны Купалы да Савецкай ўлады і адносіны ўлады да Купалы
3. Творчасць Купалы савецкага перыяду: вершы “Пчолы”, “Маладая ачуняла”, “Акоў паломаных жандар” і інш.
4. Палемічныя трактоўкі паэмы “Безназоўнае”
5. Смерць паэта

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
–Беларусы.

А што яны нясуць на худых плячах,
На руках у крыві, на нагах у лапцях?
–Сваю крыўду.

Янка Купала

О, каб заварушыўся пыл збуцьвянелых касьцей, каб падняліся паточаныя касьцяедамі галовы-чарапы, каб падняліся ды сталі тварам да сонца жывасілам закапаныя душаедамі беларускія душы! І каб усе яны, падымаючы велізарнае гора, сказалі магільным голасам:

–Вось яна, велізарная беларуская праўда! Бярэце яе, браты, і свету паказвайце!

–Глядзіце на яе, душагубы, і падайце пласмя на сплямленую вамі зямлю!..

Уладзімер Дудзіцкі

Прарокам нацыянальнага Адраджэння назваў Янку Купалу ў 1932 годзе Антон Луцкевіч. Гэта было сказана ў публічнай лекцыі, чытанай у Вільні, Рызе і Дзвінску.

Сваю нацыянальна-адраджэнскую місію добра ўсведамляў і сам Янка Купала. У 1929 годзе ў лісце Л. М.Клейнбарта ён пісаў: "Когда появилось в 1905

году в печати моё стихотворение "Мужик", я уже сознательно знал, что и как мне писать". Таксама, адзначаючы лёгкасць, з якой да яго прыходзіў творчы настрой, Янка Купала зазначыў, што імпульсам для натхнення было ў яго ўсё навакольнае. Але на першае месца ён паставіў сацыяльную і нацыянальную крыўду.

Тэма гэтае крыўды, геніяльна выказаная ў радках славутага "А хто там ідзе?..", літаральна пранізвае усе мастацкія творы і купалаўскую публіцыстыку, пачынаючы з дакастрычніцкай пары і да паловы 20-х гадоў. А потым яна раптоўна знікае... І разам з яе знікненнем рэзка зніжаецца мастацкі ўзровень купалаўскай паэзіі.

Сцверджанне, што Янка Купала неадназначна ставіўся да кастрычніцкай рэвалюцыі і ўлады большавікоў, з'яўляецца сёння як быццам агульнапрынятай аксіёмай. Яшчэ зусім нядаўна гэтая неадназначнасць была вялікім крокам да пазнання сапраўднай сутнасці купалаўскай творчасці савецкае пары. У шматлікіх даследаваннях аналізаваліся яе вытокі і змест, і таму кожнаму больш-менш адукаванаму чытачу яны добра вядомыя.

Але зараз ёсць падставы гаварыць пра іншае, а менавіта –пра светапоглядную вызначанасць у стаўленні Янкі Купалы да кастрычніцкага перавароту і новай улады.

Пачнём з 1922 года, калі на Беларусі пасля шматлікіх акупацый і інтэрвенцый нібыта ўсталявалася адна пэўная ўлада –улада большавікоў. У гэтым годзе Янка Купала стварае верш "Пазвалі вас...", дзе выкрывае сутнасць "рабоў-цароў" (як ён называе новых уладароў) і гнеўна асуджае іхнюю фарысейскую палітыку. У жніўні таго ж 1922 года завершана і трагікамедыя "Тутэйшыя", якая таксама ўспрымаецца як супроцьстаянне любой чужацкай дыктатуры, у тым ліку і большавіцкай (праўдзівасць гэтай высновы пацвярджаецца фактам забароны п'есы ва ўсе гады панавання савецкай улады).

У 1924 годзе напісаны верш "...О так! Я –пралетар!..", у якім, паводле слушнага меркавання У.Гніламёдава, паэт пранікліва "разгадаў намеры большавікоў... ператварыць Беларусь у сацыяльна-эксперыментальны палігон па будаўніцтве гэтак званага новага грамадства, сутнасць якога зводзілася да вырачэння ад усяго нацыянальнага. (Полымя. 1994, №1.)

У 1925 годзе друкуецца верш "Адшчапенцам (заходнім)", дзе цвяроза і адназначна ацэньваецца сітуацыя, што стварылася на Беларусі:

Узялі крыўдай уладанне

Над братам бедным і сляпым

І распасцерлі панаванне

Ў чужым дабры, як у сваім...

Штучны давесак **заходнім** у назве гэтага верша сведчыць пра ідэалагічны ўціск, пра тое, што Янка Купала ўжо змушаны хаваць свае сапраўдныя адчуванні і думкі.

І ўрэшце з'яўляецца нізка вершаў 1926 года, надрукаваная у шостым нумары часопіса "Полымя", куды ўвайшлі знакамітыя сёння творы "Царскія дары", "Акоў паломаных жандар", "І прыйдзе...", "Ёсць жа яшчэ...", "У лесе", "Каб..." і інш. Тое, што большасць з гэтых вершаў на доўгія дзесяцігоддзі апынулася пад строгай забаронай, з'яўляецца лепшым сведчаннем рэзка адмоўнага стаўлення Купалы да ўлады бальшавікоў і да ўсяго, што яна несла з сабою.

Паводле меркавання У.Гніламёдава, якраз у гэтае міжчасе "ў творчасці паэта узмацняецца трагічны разлад паміж нядаўнімі спадзяваннямі і "новай" рэчаіснасцю [...], бо царскае ярмо ўсяго толькі памянялася на бальшавіцкае".

Пра якія ж "нядаўнія спадзяванні" Янкі Купалы ідзе тут гаворка? Відаць, маюцца на ўвазе яго заветныя адраджэнцкія мары пра сацыяльную і нацыянальную незалежнасць свайго крыўджанага вякамі народа і надзеі, што гэтыя мары могуць здзейсніцца з дапамогай савецкай улады.

Але, як вынікае з купалаўскіх твораў, і ў 1922, і ў 1924, і ў 1925, не кажучы ўжо пра 1926, гадах паэт цудоўна разумеў сапраўдную сутнасць "рабоў-цароў", што "ўзялі крыўдай уладанне". Праўда, ёсць яшчэ паэма "Безназоўнае" (1924), верш "Шляхам гадоў" (1925) і некаторыя іншыя творы таго часу, дзе нібыта ўслаўляецца новы лад. Але наўрад ці можна іх успрымаць як спадзяванні Купалы на бальшавіцкую дзяржаву ў справе вырашэння беларускіх нацыянальных праблем. Гэтаму супярэчаць наступныя факты. Па-першае, свой зборнік, куды ўвайшлі згаданыя творы, а таксама і паэму, дзе нібыта ўслаўляецца самае дарагое для Купалы-прарока –нацыянальнае Адраджэнне Беларусі, дасягнутае з дапамогай "чырвонага кастрычніка" –ён называе словам "безназоўнае". Чаму ж не можа паэт адшукаць назвы для тых "шчаслівых" змен, што адбываюцца ў родным краі? Відаць, не толькі таму, што замест свабоды, роўнасці і брацтва на яве пануюць дыскрымінацыя, няволя і прыгон, але і таму, што паводле старажытных народных павер'яў, якія шчодро выкарыстоўваў Купала ў сваёй творчасці, цёмныя д'ябальскія сілы нельга называць іх уласным імем, каб не наклікаць яшчэ большай бяды.

Па-другое, выказанае ў "Безназоўным" захапленне новымі ладамі ніяк не можа быць шчырым, бо ў той жа самы час з-пад купалаўскага пярэ выходзяць іншыя вершы з цалкам процілеглай ацэнкай савецкай рэчаіснасці.

Па-трэцяе, усе тагачасныя творы паэта нараджаліся ва ўмовах наступу таталітарнага рэжыму і не маглі не быць натуральнаю чалавечаю спробай абараніцца ад пераследу.

Паводле сведчання сучаснікаў, Янка Купала быў чалавекам, з аднаго боку, сціплым і стрыманым, а з другога, вызначаўся надзвычай развітай інтуіцыяй.

"Некаторыя сур'ёзныя і непрыемныя перажыванні перад выездам з Вільні ў (Пецярбург), у 1909 годзе, і жыццёвы рэалізм, пачэрпнуты ў часе бытнасці ў (Пецярбурзе), а такжа вечны недастатак паклалі на характар Я.Купалы глыбокі след. Ён, ад прыроды надзелены ўжо замкнутым характарам, яшчэ больш замкнуўся ў сабе, схаваўся ў нейкую зверхнюю холаднасць і, я сказаў бы, нават шорсткасць", –піша ў сваіх успамінах пра Янку Купалу ў 1928 годзе Вацлаў Ластоўскі.

Ва ўсёй паслякастрычніцкай творчасці Янкі Купалы, асабліва ў творах 1922—1928 гадоў, адчуваецца псіхалагічная раздвоенасць, хісткасць маральнага і палітычнага становішча, у якім знаходзіўся паэт.

Па-першае, шчыры нацыянал-адраджэнец і патрыёт і дальнабачны праніклівы палітык (што вынікае з ягоных твораў перыяду 1922—1926 гадоў), Янка Купала ніколі не меў ілюзій наконт сапраўдных мэт бальшавікоў. Па-другое, мудры і дасведчаны чалавек, які дбае пра будучыню свайго краю, што неаддзельная ад яго асабістага лёсу, не хоча ўступаць у адкрытую канфрантацыю з рэжымам тады, калі гэта не мае практычнага сэнсу. Пазбаўлены магчымасці адкрытага выказвання, паэт як быццам толькі і чакае першага зручнага моманту, каб зноў сказаць пра адвечную беларускую крыўду.

Купалаўскі боль за будучыню роднага краю і горкая крыўда не толькі за сваякоў-суседзяў, але і за сваіх братоў-беларусаў выліваюцца ў вершах 1926 года. У згаданай нізцы ёсць і верш "І прыйдзе..." –своеасаблівы заповіт альбо шыфр-ключ да купалаўскай творчасці таго часу. Першаштуршком да яго, як лічаць даследчыкі, стаў суд над адным з удзельнікаў антыбальшавіцкага Слуцкага паўстання 1920 года Юрыем Лістападам. Падчас суда сведкам абвінавачвання выступіў не хто-небудзь, а Зміцер Жылуновіч (Цішка Гартны). Верш гэты шматпланавы. Аднак, не закранаючы такі істотны момант, як адкрытае асуджэнне Купалам бальшавіцкай практыкі здзекаў над чалавекам,

ігнараванне яго натуральных правоў, патаптанне яго чалавечай годнасці, засяродзімся ўсё ж на іншым. І дзеля гэтага яшчэ раз перачытаем верш.

І прыйдзе новых пакаленнеў
На наша месца грамада
Судзіці суд, ці мы сумленна
Жыццё прайшлі, ці чарада

Зняваг мінулых нас не з'ела,
Пакінуўшы свой дым і чад,
І мы па-даўняму нясмела
Жылі не ў лад і неўпапад?

Канешне, і сёння, як заўсёды, важная для нас гэтая гуманістычная думка пра адказнасць кожнай асобы перад нашчадкамі. Але той жа гуманізм вымагае і іншага падыходу: ці маем мы права патрабаваць ад чалавека, пастаўленага ў экстрэмальную сітуацыю, фізічнай нязломнасці? Як сведчыць гісторыя, большасць ахвяраў сталінізму не вытрымлівала катаванняў і "прызнавалася" ў самых неверагодных, абсурдных злачынствах. Зрэшты, былі і выключэнні! Мужны прыклад фізічнай і духоўнай няскоранасці дала нам Ларыса Геніюш.

Здавалася б, што ні Купала, ні хто іншы з тагачасных беларускіх пісьменнікаў супроцьстаяць таталітарнаму рэжыму не мог. Але, ведаючы пра спробу купалаўскага самагубства, нельга гаварыць пра поўнае (хай сабе і змушанае) падпарадкаванне Янкі Купалы сістэме. Гэта ж быў адкрыты пратэст не толькі ў плане духоўным, але перадусім, выказаны фізічна.

Пакуль што, у 1926 годзе, Купала змагаецца толькі словам. Быццам прадчуваючы свой лёс, ён яшчэ раз нагадвае нашчадкаў пра складаныя шляхі гістарычнай праўды, якую трэба будзе вышукваць, можа, не ў творах, а сярод іншых рэалій тагачаснага жыцця. Купалаўскі акцэнт на немінучы справядлівы прысуд гісторыі заснаваны на яго духоўнай свабодзе і нязломнасці. Ён не баіцца строгасці гэтага суда, бо перакананы ў сваёй невінаватасці перад Бацькаўшчынай. Нават калі сярод спадчыны яго і ягоных сучаснікаў і не знойдзецца такіх песень, "з якіх бы можна было ўцяміць, што мы свабоднымі былі...", Янка Купала падказвае яшчэ адну крыніцу, да якой могуць сягнуць будучыя гісторыкі і сама гісторыя:

У сведкі запісы пакліча,
Паданне клікне ў час такі
І ўсё паліча, пераліча...

А суд гісторыі цяжкі...

Сапраўды, пасля 1926 года больш-менш яснае ўяўленне пра духоўны воблік Купалы могуць даць толькі ўспаміны сучаснікаў, асобныя, дробныя дэталі ў яго творах, а таксама аналіз тых гістарычных падзей і абставін, у якіх і праходзіла штодзённае жыццё паэта.

Ёсць усе падставы ацаніць творчасць Янкі Купалы з 1917 па 1926 год адназначна. Як сведчаць этапныя творы "Тутэйшыя" (1922), "Пазвалі вас" (1922), "Царскія дары" (1926), "Акоў паломаных жандар" (1926), палітыка бальшавікоў успрымалася Купалам як акупацыйная і варожая для беларускага народа. І нават калі пагадзіцца са сцверджаннем У.Гніламедава і іншых даследчыкаў, што ў паэта маглі быць ідэалістычныя мары-спадзяванні, звязаныя з уяўнай, вонкавай суверэнізацыяй БССР, то пасля 1926 года і яны развейваюцца канчаткова.

Аднак аkurat з гэтага года ў жыцці і творчасці Янкі Купалы пачынае адбывацца нешта невытлумачальнае. З ягоных твораў знікаюць ноткі нават самай бяскрыўднай крытыкі новых парадкаў. Эмацыянальна-насычаную і палемічна завостраную нізку вершаў 1926 года адцяняе паэма "З угодкавых настрояў", якой (адной!) прадстаўлены ўвесь 1927 год. Гэты хвалебны гімн новаму ладу Купала, які, паводле сведчання многіх сучаснікаў, "любіў тонкую іронію, умеў дасціпна жартаваць" (Такі ён быў. Мн., 1975), закончыў з'едліва афарыстычнымі радкамі: "Скачы, ўнуча, скачы, дзед, ад пабедаў да пабед!".

Чаму менавіта 1926 год стаў у Купалавай творчасці той мяжой, пасля якой паэтычнае самавьяўленне было немагчымым ні ў адкрытай, ні ў завуаляванай форме? Каб хоць у нейкай ступені зразумець гэта, відаць, варта згадаць некаторыя падзеі ў грамадскім, культурным і асабістым жыцці Купалы таго часу.

Сакавік 1926 года –суд над удзельнікам антыбальшавіцкага Слуцкага паўстання, апошняга аплоту БНР, Юркам Лістападам.

Студзень 1927 года –арышт і высылка на Салаўкі ўдзельніка Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе правапісу і азбукі Францішка Аляхновіча, які наўна паверыў у бальшавіцкі гуманізм і папрасіў савецкага грамадзянства.

Травень 1927-- года звальненне з пасады Старшыні СНК Язэпа Адамовіча, адданага беларускай ідэі чалавека, які дагэтуль праводзіў у краіне актыўную беларусізацыю. Блізкі сябра Янкі Купалы, часты госць у ягоным доме, дзяржаўны чыноўнік найвышэйшага рангу, ён шмат мог расказаць паэту з таго,

што хавалася ад простых грамадзян. Зрэшты, і шараговыя грамадзяне не былі гэтак замбіраваныя, каб не ўсведамляць, што дзеецца на Беларусі.

Калі ў траўні 1925 года колішняя нашаніўская таварышка Купалы Паўліна Мядзёлка, захлынаючыся ад радасці, дзялілася сваімі ўражаннямі ад савецкае рэчаіснасці, з якой яна толькі што сутыкнулася, прыехаўшы з Заходняй Беларусі, у купалаўскім доме адбылася наступная сцэна:

"—Пачакай, пачакай, як агледзішся, дык не тое запяеш, —ахаладзіла мой парыў радасці Уладка", —згадвае Паўлінка, —"Я зірнула на Янку, чакаючы, што ён на гэта скажа, але ён маўчаў, быццам не чуючы слоў Уладкі, і гэта збянтэжыла і насцярожыла мяне". (Полымя. 1993. № 2.)

Задурныя савецкай прапагандай, пазбаўленыя праўдзівай інфармацыі, адгароджаныя ад іншага свету жалезнай заслонай маладнякоўцы маглі яшчэ мець нейкія ілюзіі і тлумачыць усё, што адбывалася, часовымі памылкамі, выпадковымі скрыўленнямі партыйнай лініі і г.д. Купала ж разумеў іншае: пачаўся адкрыты наступ на беларускую нацыянальную ідэю, на беларускае Адраджэнне і на іх носбітаў —нацыянальную інтэлігенцыю. І ён прымоўк. Стаіўся. Пайшоў у гэтак званую ўнутраную эміграцыю.

Аднак таталітарная сістэма не магла пакінуць паэта ў спакоі. Яна змушала плаціць ёй даніну хаця б двума-трыма вершамі на год. Глыбокі адчай і трагізм становішча паэта-рамантыка, які калісьці сцвярджаў на ўвесь свет, што "дум не скаваць ланцугамі", а зараз усім ладам жыцця закаванага ў кайданы, апасродкавана выяўляюць і тыя вялыя абыякава-прапагандысцкія радкі 1928—1929 гадоў.

Зрэшты, паэзія валодае цудадзейнымі сродкамі. "...Часам з дапамогай аднаго слова, адной рыфмы той, хто піша верш, можа апынуцца там, дзе да яго ніхто не быў, —далей, можа быць, чым ён сам таго б жадаў", —гаварыў у сваёй лекцыі пры ўручэнні Нобелеўскай узнагароды Іосіф Бродскі.

Ёсць і ў спадчыне гэтых няплённых для Купалы гадоў твор, які, здаецца, завёў яго далей, чым ён нават таго хацеў. Гаворка ідзе пра верш "Ці хто думаў..." (1928), прысвечаны Цішку Гартнаму, пісьменніку і палітычнаму дзеячу, які на пачатку студзеня 1919 года завітаў на смаленскую кватэру паэта з радаснай навіной пра ўтварэнне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі (Такі ён быў. Мн.1975).

Сапраўды, ці думаў і ці сніў айцец БССР (як называе Цішку Гартнага А.Калубовіч), збіраючыся будаваць новую вольную Беларусь, чым скончацца ягоныя добрыя намеры?

Для свабоднай БССР

(Не для іншай там якой)

Ён прынёс народу дар
"Сваёю ўласнаю рукой!"

Нездарма людзі кажуць, што добрымі намерамі выслана дарога ў пекла! Хто-хто, а ўжо былы старшыня першага ўрада БССР, які, нягледзячы на ўсе свае заслугі перад камуністамі, быў на той час пазбаўлены не толькі высокіх дзяржаўных пасадаў, але і ганаровых званняў (у 1923 г. Пленум ЦК КП(б)Б прыняў Пастанову аб прысваенні Цішкі Гартнаму звання народнага паэта Беларусі, але выканана яна не была), цудоўна разумеў купалаўскую іранічную ўсмешку і празрысты намёк на "дар", які для **свабоднай**, а не для **іншай там якой БССР**, прынёс ён сваёй уласнаю рукой.

Пра тое, што Цішка Гартны не меў ілюзій наконт сапраўднай сутнасці новай, усталяванай і з яго дапамогай улады сведчаць ягоньня паказанні следчаму НКВД пасля арышту напрыканцы 1936 года (Нёман. 1988, № 2.)

Не меў падобных ілюзій і Янка Купала. Аднак пры даследаванні жыцця і творчасці паэта тых гадоў узнікае чамусьці адна парадаксальная сітуацыя. Бадай усе айчынныя даследчыкі купалаўскай творчасці з тымі ці іншымі агаворкамі імкнуцца даказаць адданасць Купалы савецкай уладзе і ідэям бальшавізму. А вось службы НКВД (КДБ) наадварот: чамусьці ўпарта не вераць у гэта, нягледзячы на ўсе вернападданіцкія вершы Купалы, на ягоную елейную хвалу новаму ладу.

Хто ж тут мае рацыю?

Канешне, пазіцыю ўчарашніх літаратуразнаўцаў лёгка зразумець – яна тлумачыцца цэнзурнымі і палітычнымі абставінамі. Сёння ж, відаць, спрацоўвае інерцыя. І таму, аналізуючы вершы Купалы "Сыходзіш, вёска, з яснай явы" і "Дыктатура працы", напісаныя ў 1929 годзе, У.Гніламедаў сцвярджае, што "Купала аказаўся ашуканым, як пераважная большасць тагачаснай творчай інтэлігенцыі – і савецкай, і той, што вярталася з-за мяжы, паверыўшы ў гуманны характар сацыялістычнага ладу". (Полымя. 1994, №1.)

Нагадаю, што перад гэтым даследчык пераканаўча давёў, як у 1922, 1924, 1926 гадах Купала цудоўна разумеў палтыку бальшавікоў. Ці ж за наступныя два гады яна так кардынальна перамянілася, каб праніклівы палітык Купала мог ашукацца?

Жыццё без цемры і цярпення,
А ў ясным сонцы, як у байцы,
Для ўсіх вякоў і пакаленняў
Збудуеш, дыктатура працы.

Так пісаў Янка Купала, спадзеючыся падмануць пільных энкавэдыстаў, а таксама ідэолагаў і памагатых бальшавікоў, але не змог. Яны не паверылі ў

шчырасць купалавых слоў. На жаль, здаецца, ашуканымі аказаліся тыя, каму гэты падман не прызначаўся. Відаць, нават купалаўскі геній не мог прадугадаць, што "новых пакаленняў грамада" акажацца такой нездагадлівай і легкавернай.

Гэтага затое не скажаш пра апалагетаў тагачаснага камуністычнага рэжыму. Яны разумелі ўсё як трэба: прачытвалі купалаўскую насмешку ў паэме "З угодкавых настройў", адчувалі іронію ў вершы, прысвечаным Цішку Гартнаму. Зрэшты, былі ў іх і больш надзейныя крыніцы – шматлікія пісьмовыя і вусныя сведчанні, што клаліся ў дасье "Янка Купала" з грыфам "сакрэтна". З іх яны ведалі, што "Янка Купала говорит, что то, что он написал при Советской власти, не творчество, а дриндушки. (...)... что теперь литература сведена на роль придатка, разъясняющего или восхваляющего, что это не творчество, а иллюстрации". (Роднае слова. 1993, № 7.) Гэта з дакладной запіскі Панамарэнкі Цэнтральнаму Камітэту ВКПБ(б), таварышу Сталіну пад назвай "О белорусском языке, литературе и писателях", напісанай у лістападзе 1938 года.

Не выклікае сумненняў, што большасць выканаўцаў тэрарыстычнай палітыкі не верылі ў існаванне шматлікіх падпольных арганізацый, створаных дзеля знішчэння існуючага ладу, але затое разумелі, што дзеля захавання рэжыму, неабходна знішчаць найперш духоўнае, маральнае супраціўленне. "Знішчалі і фізічна, і маральна. Метады фізічнага ўздзеяння дапаўняліся метадамі ўздзеяння палітычнага, ідэалагічнага, маральнага.

Артыкулы крымінальнага кодэкса – артыкуламі газетнымі і кніжнымі.

Плявалі ў твар фізічна і плявалі ў твар, у душы маральна.

Білі кулаком і наганам, білі словамі", – піша пра тыя гады ў артыкуле "Часіна вялікага тэрору: беларускі варыянт" А.Вярцінскі.

Так цягам многіх гадоў вытанчанымі псіхалагічнымі метадамі здзекаваліся з Купалы.

У выдавецтве затрымліваецца, а потым і зусім раскідваецца набор кнігі Янкі Купалы "Творы 1918—1928". А гэта ж было не проста чарговае выданне купалаўскіх твораў, гэта была яшчэ адна спроба паэта даказаць сваю вернасць беларускай ідэі. Бо кніга гэтая, як вынікала з назвы: "Творы 1918—1928", прысвячалася дзесятым угодкам БНР, суверэннай Беларускай дзяржавы, абвешчанай беларусамі і пазней па-здрадніцку акупаванай бальшавікамі. Сюды ўвайшлі найлепшыя творы: "Свайму народу", "Каб...", "Паўстань", "На сход", "З павяўшай славы", "Наша гаспадарка", "Беларускія сыны" і іншыя, дзе гаварылася пра самыя балючыя для беларускай нацыі пытанні — наш нацыянальны лёс і нашу незалежнасць. Мела яна і прысвечэнне: "Памяці тых, што памерлі ў змаганні за нацыянальнае і сацыяльнае вызваленне маёй Бацькаўшчыны". Вянкам на магілу тых, хто стаяў ля вытокаў Беларускай

дзяржаўнасці, хто са зброяй у руках абараняў яе, тых, чыя імёны і справы напрыканцы 30-х гадоў выкрэсліваліся з гісторыі і аплёўваліся, павінна была стаць гэтая кніга.

Старонкамі з яе, як сцвярджае ў сваіх успамінах П.Пруднікаў, увесь 1930 год "загортваліся харчовыя тавары ў прадуктовых магазінах Мінска". (Сачанка Б.)

У друку "швондзеры ад літаратуры" практыкаваліся, хто больш балюча і ўдала прынізіць і ўдарыць Купалу.

Не пакінулі ў спакоі і сям'ю паэта. Раскулачваюць маці і сястру і высылаюць у Котлас. (Высылка гэтая зрываецца толькі дзякуючы энергіі У.Ф.Луцэвіч.)

Год 1930. Прытулку купалавай душы нідзе няма –ні ў творчасці, ні ў грамадстве, ні ў сям'і.

27 лістапада 1930 года пасля чарговага выкліку ў ГПУ Янка Купала робіць спробу самагубства, пакінуўшы перад тым ліст на імя Старшыні ЦВК СССР і БССР Чарвякова.

Змест гэтага ліста сёння добра вядомы. Ён неаднойчы публікаваўся ў друку, з ім можна азнаёміцца і ў Купалаўскім музеі. Трагізм становішча выяўляюць усхваляваныя просьбы, паэта пакінуць у спакоі, "не цягаць у ГПУ" жонку, а таксама маці і сясцёр. Дзеля гэтага Купала спрабуе нават няўключна апраўдацца, даказаць сваю лаяльнасць новаму ладу. Але ёсць у тым лісце і некалькі фразы пра самога сябе, шчырых, выказаных ад сэрца.

"...Быў толькі паэтам, які думаў аб шчасці Беларусі.

/.../ Уміраю, прымаючы тое, што лепей смерць фізічная, чым незаслужаная смерць палітычная.

Відаць, такая доля паэтаў. Павесіўся Ясенін, застрэліўся Маякоўскі, ну і мне туды з імі дарога".

Што меў на ўвазе Янка Купала, гаворачы пра перавагу фізічнае смерці над незаслужанай смерцю палітычнай? Шматлікія газетныя публікацыі, дзе яго абвінавачвалі ў нацыянал-адраджанізме? Але ж сваёй добраахвотнай смерцю ён адмяніць іх не мог, больш таго, самім фактам самагубства ён толькі б падліў масла ў агонь, бо новая пралетарская псіхалогія расцэньвала ўсялякія праявы песімізму, нявер'я ў свае сілы, адыход ад барацьбы як праявы буржуазнай маладушнасці, слабахарактарнасці і ледзь не ідэйнай варожасці.

Зрэшты, калі прааналізаваць сёння тагачасныя публікацыі пра купалаўскую творчасць, то выявіцца нечаканая і парадаксальная сітуацыя: бадай усе яны, па сутнасці, пагражалі смерцю Янку Купалу як фізічнай асобе, бо з'яўляліся свайго роду даносамі на яго палітычную нядобранадзейнасць, аднак,

аб'ектыўна, у плане гістарычным, яны адлюстроўвалі сапраўдны духоўны вобраз паэта.

"Янка Купала, як мы ўжо гаварылі, –піша найвялікшы "швондзер ад літаратуры" тых часоў Л. Бэндэ, –сустрэў Кастрычнік, як ідэолаг буржуазнага нацыянал-адраджанізму. Гэтым у асноўным і тлумачыцца варожая яго пазіцыя да пралетарскай рэвалюцыі і дыктатуры пралетарыяту ў часы грамадзянскай вайны.

У першыя гады мірнага будаўніцтва Купала, аслеплены буржуазным нацыяналізмам, усё яшчэ актыўна супраціўляецца ў сваёй творчасці пралетарскай дыктатуры".

З улікам спецыфікі тагачаснага палітычнага жаргону, з гэтым выказваннем можна ў пэўным сэнсе пагадзіцца: Купала, ідэолаг і прарок Адраджэння, таму прыняць кастрычніцкі пераварот і дыктатуру пралетарыяту не можа, бо гэта цалкам супярэчыць ягоным грамадзянскім ідэалам.

Думаецца, што, пішучы ў сваім перадсмяротным лісце пра "долю паэтаў" у савецкай дзяржаве, Янка Купала пад "незаслужанай смерцю палітычнай" меў на ўвазе падпісанае ўласным прозвішчам публічнае адрачэнне ад сваіх ранейшых нашаніўскіх ідэалаў, "патапанне сябе" і ўсяго, што было найдаражэй ягонаму сэрцу.

Апошні сказ у перадсмяротным лісце пра "тыя ці іншыя памылкі", якія паэт "збіраўся выправіць, але не паспеў", наводзіць на думку, што гаворка тут ідзе пра пакаянны ліст, якога восенню 1930 года патрабавалі ад Янкі Купалы адпаведныя органы. Праз пару тыдняў пасля замаху на ўласнае жыццё 14 снежня 1930 года (сам ліст датаваны 10.12. 1930) ў газеце "Звязда" Янка Купала мае магчымасць прачытаць, што ён парывае "сам катэгарычна і беспаваротна, ідэйна і арганізацыйна з беларускім нацыянал-дэмакратызмам, як з нейкай хвараблівай зданню, якая паланіла мяне на працягу доўгіх год майго свядомага жыцця..."

Унікнуць палітычнай смерці ў Купалы не атрымалася, як не атрымалася ў Якуба Коласа, які крыху раней (3 снежня 1930 года), "пакаяўся" ў сваіх памылках, як не атрымалася і ў яшчэ аднаго заслужанага і аўтарытэтнага адраджэнца Усевалада Ігнатоўскага які, перш чым застрэліцца 4 лютага 1931 года, наведваўшы перад тым яшчэ не зусім ачунылага Купалу, дазнаўся з рэспубліканскага друку пра сваю "зраду" нацыянальнаму Адраджэнню.

Выходзіць на тое, што ў ГПУ самым любімым жанрам быў эпістальны. 2 красавіка 1931 года тая ж "Звязда" змяшчае яшчэ адзін ліст Янкі Купалы, дзе абвяргаюцца чуткі пра спробу самагубства, якія шырока распаўзліся па ўсёй Беларусі і трапілі, нягледзячы на жалезную заслону, у незалежны заходнебеларускі друк.

"Ніколі ніхто мяне пры савецкай уладзе не арыштоўваў, і ніколі я не паміраў... –пішацца ў гэтым лісце зноў жа ад імя Янкі Купалы. –З боку Камуністычнай партыі і савецкай улады як карыстаўся, так і карыстаюся самымі прыхільнымі і ўважлівымі адносінамі. Жыву я пад аховай законаў дыктатуры пралетарыяту..."

Кожнае слова, кожны сказ у гэтым лісце —у дачыненні да сапраўднага становішча паэта-- самая нахабная, самая бессаромная хлусня. І гэта цудоўна ўсведамлялі як тыя, хто гэты ліст пісаў, так і тыя, хто яго чытаў.

Бальшавікі выставілі Янку Купалу перад сваім народам беспрынцыпным, ілжывым чалавекам, які адмовіўся ад сваёй песні, ад сваёй чалавечай годнасці, ад сваіх ідэалаў, змусілі спяваць хвалу сваім катарам.

О, гэтая д'ябальская прадбачлівасць ідэолагаў бальшавізму! Вось вам нашчадкі: "Дзень добры, Масква", "Накарміліся панскаю ласкаю", "Хай смутак вачэй тваіх зорных не росіць" і іншыя доказы ўдзячнасці і любові Янкі Купалы да роднай камуністычнай партыі і ўлады бальшавікоў – доказы яго поўнага перараджэння, доказы ягонай смерці як прарока нацыянальнага Адраджэння. Песняў, "з якіх бы можна было ўцяміць", што ён "дабравольна без прынук" сам сабой не гандляваў і заставаўся духоўна свабодным, – няма, а калі і былі, то ўжо ж спецслужбы пастараліся, каб іх не стала.

Але, карыстаючыся яшчэ раз купалаўскай падказкай, можна паклікаць на суд гісторыі ў сведкі "запісы" і "паданні"... А яны нам скажуць многае.

Пасля згаданых падзей 1930 года не толькі айчынныя літаратуразнаўцы лічаць, што "Купала быў ужо канчаткова зломлены" (Полымя 1998, № 1), але і некаторыя беларускія эмігранты выказвалі думку, што датай духоўнай смерці паэта трэба лічыць восень 1930 года. (Белорус. 1952, 13 ліпеня.)

У шчырасць купалаўскага самабічавання не паверылі адно энкавэдысты. Зрэшты, яны мелі дзеля гэтага ўсе падставы. Бо ўжо сама спроба самагубства была пратэстам, змаганнем. І невядома было, што далей зробіць знешне пакорлівы, але ўнутрана непрадказальны Купала.

"Натура Купалы была складаная, надзвычай тонкая, чуллівая, кволая. Знешне спакойны, роўны, нават сарамлівы, сціплы, Янка Купала быў глыбока ранімы. Аднак свае раны наш пясняр умеў добра хаваць, пакуль яны не загояцца. Але часамі гэтыя раны прарываліся і тады здаваўся, што яны нараджаюць словы распачы", -- пісаў у сваіх успаамінах пра паэта Гаўрыла Гарэцкі. (Усп.пра Як. С 51).

У цяжкім, ахутаным туманам невядомасці 1931 годзе пасля "пакаянных" лістоў і ахвярапрынашэння "Тутэйшых", з-за якіх з бібліятэк быў выкінуты і знішчаны трэці том "Збору твораў", Купала зноў, як і ў вершы "Перад будучынай", загаварыў пра гісторыю і пра сябе. Ён зноў падае знак нашчадкам, што час паставіць усё на сваё месца:

Прыдзе новы –а мудры –гісторык,
А ён прыдзе –ужо ён ідзе —
І сказ дзіўны, праўдзівы ад зорак
І да зорак аб нашых прасторах,
Аб падзеях, людзях павядзе.

"Не веру я, што чалавека можна чаму-небудзь навучыць, б'ючы аглобляю...", –кажа канчаткова "зломлены", не раз біты ў 30-я гады гэтай самай аглобляй Янка Купала маладому Максіму Лужаніну. І каб суцешыць і падбадзёрыць калегу, па творчасці якога толькі што прайшлася бэндаўская крытыка, з уласцівым яму гумарам дадае:

–Праз мяне і табе сёння ўляцела. Хаты мае не цураешся, кнігі дорыш. Я не прыбраў іх у часе, ляжалі на стале. А тут круціліся неяк розныя герцы і, мабыць, узялі на заметку. Ім, бачыш, кожны паэтаў чых падазроны. Пачынаюць калупаць у носе, дашуквацца, чаго гэта пясняр чхае? Адны кажуць: калі ў яго катар, дык як ён мог застудзіцца ў нашым здаровым паветры? Значыць, гэта чалавек другое пароды, не наш. Другія дудукаюць: пясняр зусім не хворы, а зняважліва ставіцца да сягонняшняга будаўніцтва і чхае на ўсё..." (Такі ён быў. Мн, 1975.)

Паводле вершаў Купалы 30-х гадоў амаль немагчыма вызначыць ягонае сапраўднае стаўленне да ўсяго, што адбываецца на радзіме, але затое ўспаміны сучаснікаў маюць шмат што расказаць.

17—21 жніўня 1933 года Янка Купала разам з групай іншых беларускіх пісьменнікаў знаходзіцца ў прымусовай камандзіроўцы з нагоды адкрыцця Беларуска-Балтыйскага канала.

Успамінаючы гэтую паездку ў 1975 годзе, асцярожны М.Лынькоў пісаў: "...былі мы на адкрыцці Беларускага канала, дзе знаёміліся не толькі з усімі асаблівасцямі велізарнага гідратэхнічнага збудавання, якое злучыла два моры. Мы пазнаёміліся там і з той грандыёзнай школай перавыхавання былых злачынцаў, якая вяртала звычайны чалавечы воблік закаранелым рэцэдывістам, ператвараючы іх у адданых добрасумленых працаўнікоў. І трэба было бачыць, з якой цікавасцю гутарыў Янка Купала з цеслярамі, сталярамі, бетонаўкладчыкамі, механікамі... Так... Вялікая справа для чалавека праца... – задумліва гаварыў паэт, калі прыехалі мы да Белага мора. **Звычайна заўсёды**

самы гаваркі субяседнік, ён маўчаў усю дарогу" (выдзелена намі. –Г.Т.). (Такі ён быў. Мн. 1975.)

Чаму маўчаў усю дарогу гаваркі Купала, добра ведалі, мабыць, ягонья спадарожнікі, а сёння ведаем і мы з вамі. Тую "грандыёзную школу перавыхавання" прайшоў і бліскуча апісаў у сваёй кнізе "У капцюрох ГПУ" добры купалаўскі знаёмы, драматург Францішак Аляхновіч.

Кожны з удзельнікаў азнаямляльнай экскурсіі па Салаўках ведаў, што ў гэтай "школе выхавання" могуць быць іхнія таварышы-пісьменнікі, сябры, знаёмыя, родзічы, як ведаў і іншае: у любы момант з цікаўнага экскурсанта можна ператварыцца ў выхаванца гэтае "школы".

Свае ўражанні ад сумнай паездкі на "вялікую будоўлю" Янка Купала "выказвае" ў артыкуле "Цуда, створанае бальшавікамі", надрукаваным ў "ЛіМе" 18 верасня 1933 года.

Дарэчы, гэты артыкул, як і верш, прысвечаны Сталіну, замоўчаны ў энцыклапедычным даведніку "Янка Купала", які нібыта прэтэндуе на поўную інфармацыю пра песняра. Укладальнікам, а хутчэй за ўсё тым, хто імі кіраваў, было няёмка гаварыць пра творы, дзе кожнае слова падман. І паводле адной толькі прычыны –гэты падман быў выяўлены.

У тым жа 1933 годзе Янка Купала ажыццяўляе яшчэ адну "творчую" камандзіроўку –у саўгас на Палессі, дзе збірае матэрыял для паэмы "Над ракой Арэсай". Напісаная ў форме лірычнага рэпартажу паэма, як слушна зазначае У.Гніламёдаў, "дае падставы ўсумніцца ў гуманістычным змесце тых змен, якія адбываліся на Мар'іным балоце". Дакладней, гэта Янка Купала дае нам такія падставы, расказваючы пра тое,

Як пад пільнай вартай
Партыі пабед —
Бальшавіцкай партыі —
Вырас новы свет.

Ад "пільнай варты партыі пабед" чалавеку не было куды падзецца: яна заглядвала ў пісьменніцкія запісныя кніжкі, сталы, шуфляды. У Купалавым доме ўвесь час круціліся, кажучы купалаўскім словам, розныя "герцы", як, да прыкладу, А. Ульянаў, якога сам паэт называў "вялікім правакатарам". (Польмя. 1993, № 4.) Прозвішча ж прыдзеленага Янку Купалу асабістага шафёра Яртыміка, мусіць, зусім невыпадкова сустракаецца ў пераліку тых вадзіцеляў – супрацоўнікаў НКУС, што вазілі зняволеных з Менскай турмы на расстрэл у Курапаты. (Тарнавский Г., Соболев В., Горелик Е. Куропаты. Следствие продолжается. М. 1990.)

Зрэшты, сачылі за Купалам не толькі спецыяльна прыстаўленыя да яго штатныя супрацоўнікі НКВД, але змушаны былі даносіць на паэта нават свае, блізкія паводле духу калегі-пісьменнікі. Гэта могуць пацвердзіць успаміны супрацоўніка рэдакцыі газеты "Савецкая Беларусь" М.Машары, які на пачатку 1942, паводле загаду таварыша Гарбунова, канваіруе Янку Купалу з Печышчаў у Казань. Перад гэтым Купала прагнаў са службы Яртыміка, што змусіла адпаведныя службы тэрмінова прымаць нейкія захады, каб не выпусціць Янку Купалу з поля свайго зроку. Магчыма, гэты момант і стаў прычынай залішняй цікаўнасці Кузьмы Чорнага да купалаўскіх запісных кніжак, якія ён вёў падчас свайго вымушанага побыту ў Казані. (Такі ён быў. Мн., 1975.)

Нагадаем, што Кузьма Чорны яшчэ ў 1931 годзе прымусова быў завербаваны ГПУ "для асвятлення дзейнасці беларускіх пісьменнікаў". (Полымя. 1994. № 10).

Аднак вернемся яшчэ раз назад, у 30-я гады.

Пасля няўдалай спробы самагубства знешне ў жыцці Янкі Купалы ўсё нібыта застаецца па-ранейшаму. Ён шмат дзе выступае перад чытачамі, наведвае, як прадпісвалася тады пісьменнікам, розныя новабудоўлі –Днепрагэс, Беламорска-Балтыйскі канал, саўгасы на Палессі і г.д., удзельнічае ў разнастайных пісьменніцкіх і грамадскіх мерапрыемствах ад паседжанняў пленума аргкамітэта ССП БССР да Першага ўсесаюзнага з'езда савецкіх пісьменнікаў.

У літаратурнай жа творчасці, дзе "жорсткія рамкі сацыялістычнага рэалізму... строга рэгламентавалі мастацкія пошукі пісьменніка" (У.Гніламёдаў), Янка Купала быў змушаны аддаваць даніну ўслаўлення новаму ладу. У другой палове 30-х гадоў, асабліва ў вершах гэтак званага "Ляўкоўскага цыкла", ідэалізацыя і прыхарошванне савецкай рэчаіснасці займае ў творчасці паэта асноўнае месца.

Той факт, што многія з гэтых твораў, у тым ліку і славетная ода вялікаму Сталіну, вызначаліся, з аднаго боку, поўным адыходам ад праўды рэальнага жыцця, а з другога, у адрозненне ад халоднай казённай рыторыкі канца 20-х— пачатку 30-х гадоў, прыстойным мастацкім узроўнем, прыводзіць у разгубленасць многіх даследчыкаў купалаўскай творчасці.

"Спазмамі віны і спробамі адкуплення", "магічнымі заклінаннямі ўласнай душы ад тугі і пакуты смяротнай" называе У.Калеснік творы гэтага перыяду. (ЛіМ. 1993, 12 лютага.)

"Нацыянальны паэт і прарок страціў... уласціваю яму нацыянальную пасіянарнасць", "ад Купалы застаўся адзін цень", "страшны 1937-ы ён сустрэў са зламаным хрыбтом, аціхлым і ўпаўне "вернападданым", –сцвярджае

У.Гніламёдаў, але тут жа цалкам слушна адзначае, што і такі ён не задавальняў афіцыйныя ўлады.

"Закладнікам партыйна-таталітарнай сістэмы", "асуджаным разам з усёй савецкай літаратурай на ўслаўленне пануючага ладу, на непапраўныя ідэйна-мастацкія страты" ўспрымае Янку Купалу А.Каўка. (Наша ніва. 1997. 28 ліпеня.)

І да гэтага апошняга сцверджання варта, відаць, уважлівей прыслушацца.

Магутны купалаўскі талент, талент паэта Боскаю міласцю, патрабаваў рэалізацыі і выйсця. Муза паэта не зносіла доўгага маўчання, і не пісаў ён толькі ў надзвычай цяжкія, пераломныя гады. Так было ў 1914—1917 гадах, у трывожныя часы ваеннага ліхалецця, у 1927 годзе, калі паэт канчаткова ўсвядоміў сутнасць новага ладу, у 1931, калі зразумеў, што вырвацца з кіпцюроў таталітарнай сістэмы немагчыма...

Але час гоіць нават самыя балючыя раны. І, можа быць, сцверджанні У.Калесніка, што "Купала ніколі ўжо не вырваўся з кіпцюроў дэпрэсіі", як У.Гніламёдава пра "зламаны хрыбет і вернападданасць", якія ён бачыць у 1937 годзе ў Купалы, —залішне катэгарычныя.

Пра пераадоленне дэпрэсіі найлепш гаворыць вяртанне Купалы ў паэзію, сведчаць ягоныя лепшыя творы 30-х гадоў: "Генацвале", "Алеся", "Хлопчык і лётчык", "Лён". Да ўслаўлення ж здабыткаў сацыялізму ў зборніках "Беларусі ардэнаноснай" (1937), "Ад сэрца" (1940) трэба ставіцца дакладна гэтак, як і да артыкула "Цуда, створанае бальшавікамі". Не было ніякай "памрокі", якую, паводле меркавання У.Гніламёдава, "улады ў многім здолелі навесіць перад вачыма Купалы і якая засціла ад яго рэальную праўду жыцця".

Наадварот, дай Бог нашым сучаснікам настолькі рэальна і цвяроза бачыць тагачасную і цяперашнюю праўду жыцця, як бачыў яе Купала. Вось толькі адно (!) са шматлікіх выказванняў паэта на пачатку другой сусветнай вайны. На пытанне Паўліны Мядзёлкі, ці хутка пагоняць немцаў назад, Янка Купала адказаў:

—Гм... чаго захацела. Трыста год татары над рускімі панавалі, а цяпер трыста год немцы будуць панаваць. "Патрыятызм! Патрыятызм!" —крычаць. А скуль яго ўзяць гэтага патрыятызму? Калгаснікаў абабралі да ніткі, у губу нечага ўлажыць, дзеці пухнуць з голаду. Сам бачыў. А хочучь, каб у іх патрыятызм быў.

У гэтай размове, што адбылася ў маскоўскай кватэры К.Елісеева, "замарочаны" афіцыйнымі ўладамі, паэт Купала выказвае думку, да якой гісторыкі і палітолагі прыйдуць толькі напрыканцы ХХ стагоддзя:

—...Палякі ў Заходняй Беларусі стараліся як мага знішчыць усю беларускую культуру, усё беларускае. Ну, і тут мы былі ім соллю ў вачах. А

Масква не вельмі даражыла намі. Вось і знюхаліся, дамовіліся на ўзаемныя ўступкі і ўзаемныя выгады для сябе. Усіх пад карань, каго разагналі, а каго расстралялі. (Полымя. 1993, № 4.)

І дзеля кантрасту працитуем радкі з верша "Шляхі", прысвечанага XVIII з'езду партыі бальшавікоў (1939):

З Масквы, з Крамля на ўсе староны
Ляглі шляхі святлом уславы,
Па іх ідуць, ідуць мільёны
Людзей магутных, гордых, вольных,
Ідуць мільёны раскаваных.

Задаваць пытанне, у якім з прыведзеных выказванняў Янка Купала быў самім сабой, і быў шчырым –лішняе. Праўда, некаторыя творы паэта таго часу хаваюць у сабе вялікія таямніцы і здольны ўвесці ў зман многіх. Згадаем, да прыкладу, славыты верш "Сэрца і думка мне кажа..."

...Радасць хай будзе мне сведкай,
Свет няхай бача і людзі, —
Нібы цудоўная кветка,
Ордэн галубіць мне грудзі.

Ці сонцу ў вочы я гляну,
Ці ў вочы зорак свабодных, —
Будзе ён мне талісманам,
Зоркай маёй пуцяводнай.

Ленін на сэрцы шчаслівым,
Леніна ў сэрцы заветы,
Ясныя думак парывы
Песняй імкнуцца над светам...

Вочы мне з часам самкнуцца,
Жвір мяне ўхутае цвёрды,
Жыць між людзей застануцца
Песня і Леніна ордэн.

Гэты твор напісаны ў лютым 1939 года ў Маскве як водгук на ўзнагароджанне ордэнам Леніна. Кажучы моваю былых літаратуразнаўцаў, ідэйны пафас верша значна шырэйшы, чым простая ўдзячнасць дзяржаве, якая прыдзяліла паэту сваю ўзнагароду.

Два вобразы супроцьпастаўляюцца ў гэтых радках: "песні" і "Леніна ордэн". І знаходзяцца яны на розных процілеглых палюсах, хоць знешне і аб'яданыя ў адзінае цэлае асобай паэта. Больш чым паўстагоддзя прайшло з дня смерці Купалы... І аказваецца, што найчасцей згадваюцца нашчадкамі якраз ягоныя песні – творы, напісаныя ў дакастрычніцкі час і на пачатку 20-х гадоў, а яшчэ купалаўская трагедыя, знявага ягонай душы і яе пакуты ў кіпцюрах сталінізму. Ордэн Леніна быў сімвалам купалаўскага паніжэння. Гэта быў своеасаблівы вянок з калючага дроту, які каты спецыяльна ўздзелі на паэта, каб канчаткова дыскрэдытаваць ягоную вольную музу.

Купала быў вялікім паэтам, Майстрам мастацкага рамяства. І часам гэтае высокае прафесійнае майстэрства здольнае ўвесці ў зман нават прафесійна падрыхтаваных чытачоў, змушаючы іх паверыць у шчырасць купалаўскіх сцверджанняў.

Так адбываецца і з вершам, прысвечаным Сталіну. У літаратурным асяродку ходзяць упартыя чуткі пра магчымую чалавечую ўдзячнасць Купалы Сталіну, бо паэт нібыта ведаў, як Сталін збярог яго ад арышту.

Аднак факты сведчаць пра адваротнае. Ад першых дзён акупацыі Беларусі бальшавікамі да самых апошніх дзён свайго жыцця Янка Купала знаходзіўся ў няроўным, пакутлівым супроцьстаянні з сістэмай і ўсім тым, што яе ўвасабляла.

Не меў ён ніякіх ілюзій і наконт правадыра ўсіх народаў. Паводле сведчання А.Астрэйкі, "Купала быў незадаволены Сталіным і ўсім тым, што рабілася ў краіне перад вайной, і не хаваў гэтага, гаварыў не аднаму яму, А.Астрэйку, што ва ўсіх няўдачах у барацьбе з фашыстамі і ў тым, што Беларусь стогне і сцякае крывёю пад нагамі акупантаў, вінаваты не хто-небудзь, а правадыр". (Сачанка Б. Сняцца сны аб Беларусі. Мн., 1990.)

Пра адмоўнае стаўленне Купалы да Сталіна сведчыць і Пятрусь Броўка. Пра гэта ён сказаў публічна, выступаючы 30 студзеня 1962 года на пленуме праўлення саюза пісьменнікаў Беларусі, старшынёй якога тады быў.

Закрануўшы тэму правадыра і партыйных кіраўнікоў, якія нібыта спрыялі беларускай літаратуры і беларускім пісьменнікам, нельга не згадаць яшчэ адзін вядомы міф савецкага часу. Гаворка ідзе пра гэтак званае заступніцтва П.К.Панамарэнкі ў 1938 годзе за Янку Купалу, Якуба Коласа і іншых беларускіх пісьменнікаў, у выніку якога Купала і атрымаў 2 лютага 1939 года ордэн Леніна, нібыта замест выпісанага раней ордэра на арышт.

Гісторыя ратавання Купалы і яго калег-літаратараў апісана ў кнізе Б.Сачанкі "Сняцца сны аб Беларусі..." са слоў М.Ц.Лынькова, якому раскажаў пра ўсё ў даверлівай размове на беразе Нарачы сам Панамарэнка ўжо ў 60-я гады.

Паводле асацыяцыі згадваецца яшчэ адзін факт з жыцця беларускіх пісьменнікаў: пра тое, як склікаўся аргкамітэт па стварэнні Беларускага пісьменніцкага саюза, куды Купала з Коласам былі ўключаны таксама толькі пасля ўмяшання спецыяльнага эмісара з Масквы. (Полымя. 1994, № 1.)

На аснове згаданага можа скласціся ўражанне, што партыйныя кіраўнікі з Масквы валодалі лепшым мастацкім густам, былі больш памяркоўныя і чалавечныя, чым мясцовыя, беларускія.

Але, на нашае шчасце, прыходзіць самы строгі і самы дасведчаны суддзя – час, які ўсё ставіць на сваё месца.

Сын Якуба Коласа, доктар фізіка-матэматычных навук Міхась Канстанцінавіч Міцкевіч, адказваючы на пытанне карэспандэнта газеты "Свабода" (1997, 31 кастрычніка) пра ліст першага сакратара ЦК КП(б)Б Панамарэнкі да Сталіна, у якім той нібыта выступаў у абарону Коласа і Купалы сказаў:

–Гэта легенда самога Панамарэнкі і тых несумленных літаратараў, якія былі блізкія да яго. У нас былі апублікаваныя многія лісты і іншыя матэрыялы наконт таго ж Панамарэнкі. Дык вось мы ўведалі не зычлівы, а жахлівы ягоны ліст Сталіну, дзе ён паклёпнічаў на Якуба Коласа і Янку Купалу, абзываючы іх "нацыянал-фашысцкімі недабіткамі", пытаўся, што з імі рабіць.

Тут маюцца на ўвазе архіўныя публікацыі Расціслава Платонава, надрукаваныя ў 1992—1993 гадаў у штотыднёвіку "ЛіМ" і часопісе "Роднае слова". Воблік "заступніка беларускай літаратуры" Панамарэнкі паўстае з іх надзвычай выразна.

"Адной з першых шыфровак у Маскву пасля абрання Панамарэнкі першым сакратаром кампартыі Беларусі (19 чэрвеня 1938 г.), –піша Р.Платонаў, –была наступная:

"Совершенно секретно

НКВД СССР

17.07.38 г.

Секретарю ЦК КП(б)

Товарищу Сталину

Секретарям ЦК ВКП(б)

товарищу Ежову,

товарищу Андрееву из Минска.

Шифровка

... Добиваюсь рассмотрения внесудебном порядке на особой тройке две тысячи по первой и три тысячи по второй категории.

Пономаренко".

Адзначым, што першая катэгорыя азначала расстрэл, другая – турму ці лагер.

У дакладной запісцы Сталіну на адзінаццаці старонках машынапіснага тэксту пад назвай "О белорусском языке, литературе и писателях" Панамарэнка сцвярджае, што Саюз пісьменнікаў з'яўляецца цэнтрам нацыянал-адраджанізму альбо, паводле яго, нацыянал-фашызму, і на чале нацдэмаў ён ставіць Купалу і Коласа. "Маскуючыся мнимою прыверженнасцю Советскай власти, на самом деле тоскую по Белорусской народной республике, стремятся используя даже язык, отойти как можно дальше от России и ее культуры", – так характарызуе нашых песняроў правадыр мясцовай кампартыі і прапаноўвае свае метады змагання з нацдэмаўшчынай. І ў першую чаргу з Купалам і Коласам.

"Положение в отношении к ним сложное. Они, главным образом Янка Купала и Якуб Колас, пользуются известностью, прославили их достаточно сильно, их включают во всякие комиссии по учебникам, словарям, переводам, литературным юбилеям. Не допустить этого, значит, сразу определить свое отношение к ним, а его, по моему мнению, определить нужно не так. Их нужно или арестовать или, учитывая обстановку, принять, поговорить открыто, показать, что нам известны все их "ошибки", если это допустимо так назвать, сказать, что они могут искупить свою вину перед Советской властью, призвать их к честной работе, посмотреть, как они будут реагировать, и если в какой-либо мере пойдут на это, то использовать это в целях разложения группы, отрыва наиболее честного и ликвидации остатков нацдемовщины. (Роднае слова. 1993, № 7.)

Няма ніякіх сумненняў, што страшная хваля арыштаў, якая прайшла па Беларусі ў 1937 годзе, абмінула Купалу і Коласа невыпадкова. Іх "асобае становішча" патрабавала іншага падыходу.

У час, калі, паводле выказвання П.Мядзёлкі, "усе беларускія культурныя дзеячы – навукоўцы, пісьменнікі, акторы, – ўсе за кратамі" (Полымя, 1993, № 3), Купала з Коласам не толькі застаюцца на волі, але яшчэ і атрымліваюць дзяржаўныя ўзнагароды, персанальныя аўтамабілі, дачы... Усё гэта – былі добра прадуманыя і адрэжысаваныя акты дыскрэдытацыі і маральнага, псіхалагічнага тэрору ў адносінах да вялікіх песняроў.

Мудры і дальнабачны ад прыроды чалавек, узбагачаны немалым жыццёвым і палітычным вопытам, набытым у бурных гістарычных падзеях пачатку стагоддзя, Янка Купала цудоўна разумеў гэтую палітыку бальшавікоў. Зараз, што б ён ні зрабіў, што б ні напісаў, нават ягоная смерць – усё будзе дыскрэдытавана, апошлена і пададзена народу так, як гэта патрэбна таталітарнай сістэме.

Пражыўшы пад уладай саветаў амаль дваццаць гадоў і цалкам страціўшы гэтыя гады для творчага самавыяўлення, бо ўсё, "што ён напісаў пры савецкай уладзе, не творчасць, а дрындушкі", Купала, відаць, зусім невыпадкова ў канцы 30-х гадоў звяртаецца да перакладаў.

У сакавіку 1939 года выходзіць "Кабзар" Т.Шаўчэнкі ў перакладзе на беларускую мову і пад рэдакцыяй Янкі Купалы і Якуба Коласа. Выхад гэтае кнігі быў прымеркаваны да 125-гадовага юбілею Т.Шаўчэнкі, але актыўна перакладаць творы ўкраінскага кабзара Купала ўзяўся ў 30-я гады.

У верасні 1938 года ў кіеўскай газеце "Комуніст" друкуецца артыкул Купалы пад назвай "Вялікі кабзар украінскага народа". Гэта трэцяе выступленне паэта, прысвечанае Т.Шаўчэнку. Заканчваючы юбілейны артыкул, Янка Купала піша радкі, якія чытаюцца сёння з пэўным падтэкстам: "Радасна зараз працаваць над перакладамі гэтых цудоўных твораў, ведаючы, што іх не давядзецца хаваць і што іх будуць чытаць сотні тысяч беларускіх рабочых, калгаснікаў, інтэлігентаў". (Купала Янка. Публіцыстыка. Мн., 1972.) Выглядае, што гэта не нейкае выпадковае супадзенне, агаворка, а цалкам свядомы намёк на тую сітуацыю, у якой знаходзіцца ён сам.

У 1934 годзе Янка Купала перакладае "Заповіт" – "Запаведзь":

Як памру я, пахавайце

На Украйне мілай,

Сярод стэпу на кургане,

Дзе продкаў магіла...

.....

Пахавайце ды ўставайце,

Кайданы парвіце

І варожай злой крывёю

Волю акрапіце!

Думкі і пачуцці, выказаныя ў творах вялікага кабзара, былі сугучныя думкам і настроям Янкі Купалы, адпавядалі тагачаснаму паднявольнаму становішчу самога паэта і беларускага народа. Хоць і радасна было Купалу працаваць над гэтымі перакладамі, хоць і не трэба было іх хаваць, але нават і тут ён быў змушаны даваць каментарыі шаўчэнкаўскім тэкстам, бо занадта выразнымі ўжо былі асацыяцыі з тагачаснай беларускай явай:

Свет мой ясны! Свет спакойны!

Не апужаны, свет вольны!

За што ж цябе, свет мой браце,

У сваёй добрай цёплай хаце

Закулі, абмуравалі,

Прамудрага ашукалі...

У газеце "Літаратура і мастацтва", дзе 16 сакавіка 1934 года друкаваўся гэты верш, патлумачылі, што пад "добрай цёплай хатай" трэба разумець царкву.

У 1939 годзе Янка Купала закончыў сваю найлепшую паэму савецкага часу "Тарасова доля", дзе, распавядаючы пра лёс Т.Шаўчэнкі, гаворыць пра гістарычныя шляхі двух братніх народаў – беларускага і ўкраінскага, а таксама пра свой асабісты лёс, які нагадвае нявольніцкае і трагічнае жыццё кабзара.

Чаму ў сэрцы беларускім

Песня Тарасова

Адгукнулася, запела

Зразумелым слова? —

пытаецца паэт і тут жа адказвае:

Бо йшла доля беларуса

З доляй украінца

Адналькава – ў поце, ў слёзах,

Церневым гасцінцам.

Бо згіналі адналькава

Змалку да сканання

Шыі ў ёрмах і чакалі

Яснага світанья.

1939 год быў насычаным значнымі падзеямі. 17 верасня згодна з папярэдняй сакрэтнай змовай паміж Гітлерам і Сталіным ("Пакт Рыбентропа—Молатава") распачаўся гэтак званы вызваленчы паход бальшавікоў у Заходнюю Беларусь.

Сказаць, што вестку аб уз'яднанні Заходняй Беларусі з БССР Янка Купала ўспрыняў прыхільна, будзе, відаць, не зусім дакладна. Вядома ж, што цалкам негатыўна аднёсся Купала ў 1921 годзе да падзелу Беларусі, добра вядома, што ён не меў ілюзій наконт палітыкі Пілсудскага ў дачыненні да беларусаў, асабліва пасля грамадзянскай вайны. Аднак, цешачыся з уз'яднання падзеленай агрэсіўнымі "сваякамі-суседзямі" бацькаўшчыны, Купала добра ведаў, у якое пекла трапяць "вызвалення" заходнебеларускія браты.

Нездарма ж з вялікай доляй добра чуйнай іроніі пытаўся ён у актыўнага змагара за ўз'яднанне і ўсталяванне савецкага ладу ў Заходняй Беларусі Максіма Танка:

—Ну, як, мой вызвалены заходнебеларускі брат?

Дарэчы, знаходзячыся падчас вайны ў гасцініцы "Масква", ён называў Максіма Танка гэтай мянушкай: "Мой вызвалены заходнебеларускі брат". Пра

што неаднойчы згадаў Максім Танк, як у прыватных гутарках, так і ў сваіх "Дзённіках".

Уласцівыя Купалу гумар і іронія яскрава выявіліся і ў надрукаваным ў тым жа 1939 годзе цыкле вершаў "На заходнебеларускія матывы":

Думкі пабягуць іначай
Цераз доли, горы,
Ты сягоння тое ўбачыш,
Што не бачыў ўчора.

Пра адносіны Янкі Купалы не толькі да ўз'яднання, але і да ўсёй палітыкі Савецкай дзяржавы гаворыць наступны факт. Ён у складзе афіцыйнай пісьменніцкай дэлегацыі, што аб'язджала далучаныя землі Гродзеншчыны, Беласточчыны і Вілейшчыны, як толькі трапіў у Слонім, стаў расшукваць былога свайго паплечніка па працы ў "Нашай ніве". А незадоўга да таго ён адмяжоўваўся ў друку "ад дробнабуржуазнага і кулацкага, нацыяналістычнага адраджанізму" гэтага выдання.

Вось як апісвае сустрэчу былых нашаніўцаў С.Новік-Пяюн, які быў у памяшканні павятовага аддзела асветы, калі туды прыйшоў Янка Купала і запытаў:

—У Слоніме калісь жыў паэт-нашанівец Гальяш Леўчык... Ці не ведаецце: жыве ён, ці не? А калі жыве, дык ці не можаце мне даць ягоны адрас.

С.Новік-Пяюн завёў Купалу на кватэру, дзе жыў Гальяш Леўчык, і стаў сведкам сустрэчы былых сяброў:

"Янка Купала пакалашмаціў рукою сівыя валасы Гальяша Леўчыка і сказаў:

—Ой, Гальш! Які ты бландын зрабіўся!

—А ты? —у сваю чаргу спытаў Гальяш і прыўзняў капялюш Янку Купалу.

—У Савецкім Саюзе не сівеюць!

.....
Янка Купала сеў на канапу, Гальяш справа ад яго, а я (С.Новік-Пяюн. — Г.Т.)—злева.

—Ну, як жывеш, Гальяш?

—Як жыву?.. Бульба ёсць, запалкі ёсць! Вось так і жыву!

—А памятаеш, Гальяш, як мы з табой у рэдакцыі "Нашай нівы" жылі. Газеты пад галаву, газетай накроемся, ды так спім. А памятаеш, як мы ад царскіх жандараў хаваліся?

—А як жа, памятаю! Ну, а як ты жывеш, Янка?

–Вось бачыш: ордэн далі (ён паказаў на ордэн Леніна), дачу далі, машыну далі. Жыву не так, як ты! Прыедзеш да мяне, сам пабачыш". (Народны паэт Беларусі. Мн., 1962.)

Ужо сам факт сустрэчы з былым супрацоўнікам "Нашай нівы" на той час для Купалы быў больш, чым кампраметуючым. А здзеклівая іронія ("у Савецкім Саюзе не сівеюць") і падтэкст, што добра адчуваецца ў гэтай размове, якая вялася не сам-насам, а ў прысутнасці трэцяга чалавека, прыводзяць да думкі, што напрыканцы 1939 года Янка Купала зусім не баіцца карных органаў ГПУ. Паводзіны яго нагадваюць выклік. Ён, з аднаго боку, дэманстратыўна не здымае з грудзей ордэн Леніна, а з другога – ў атмасферы агульнай запалоханасці, даносаў і паклёпніцтва, не хаваючыся, гаворыць тое, што думае. І пра сваю нелюбоў да Сталіна, і пра тое, што ягоная творчасць у савецкі час не творчасць, а адны дрындушкі, і пра гаротнае становішча беларускага народа пад уладай бальшавікоў.

Можна сказаць, што ў гэты час Янка Купала канчаткова (наколькі гэта было магчыма пасля псіхалагічнага стрэсу 1930 г.) акрыяў духоўна і выпрацаваў для сябе пэўную лінію паводзін. Калі б Купала быў глыбока рэлігійным чалавекам, можна было б падумаць, што ён цалкам даверыўся волі Усявышняга, цвёрда ведаючы, што без гэтае волі ніводзін волас не ўпадзе з яго галавы. Але Купала паводле сваёй натуры быў хутчэй атэістам, чым адэптам хрысціянства. Думаецца, што, атрымаўшы замест турмы і ссылкі ордэн і матэрыяльныя даброты, Янка Купала зразумеў тую ролю, якую адвялі яму ў гісторыі бальшавікі, зразумеў закладзенасць сваю і той тупік, у якім ён апынуўся. Губляць яму ўжо было нечага.

У тым жа Слоніме ў размове з С.Новікам-Пеюном Янка Купала выказвае вялікую зацікаўленасць польскай літаратурнай газетай "Sygnaly", яе нумарам за 1939 год, дзе, як піша С.Новік-Пяюн, "Польскія паны, якія не прызнавалі беларускую нацыю, падлізваліся да іх (беларусаў. –Г.Т.). Яны пісалі, што "з захаду напірае гітлераўская навала (лагічна меркаваць, што там гаварылася і пра навалу з усходу. —Г.Т.), і беларусы павінны бараніць Польшчу плячо да пляча разам з палякамі". У гэтым жа нумары гаварылася і пра беларускую літаратуру і культуру, былі змешчаны партрэты Францішка Скарыны, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Танка і іншых дзеячаў.

Потым Купала заходзіць у слоніўскую кнігарню і, зірнуўшы на кніжкі, "любоўна пачаў глядзець зборнік сваіх вершаў "Шляхам жыцця", выдадзены віленскім выдавецтвам".

С.Новік-Пяюн тут вельмі дакладна перадаў псіхалагічны стан паэта і яго адносіны да факта выдання зборніка і да твораў, што ўвайшлі ў яго. І міжволі,

паводле аналогіі, успамінаецца яшчэ адна сцэна –блізкая па часе: чэрвень 1937 года, калі Купала разам з Яўгенам Мазальковым у Ляўках чытаюць вёрстку зборніка "Беларусі ардэнаноснай". Вось як апісвае гэтую чытку Я.Мазалькоў:

"У час адной з "перадышак", не помню ўжо да чаго, я выказаў даволі збітую думку аб тым, што ў яго (Купалы. –Г.Т.) творчасці "многае з фальклору".

–А яшчэ больш з жыцця, –нездаволена, як здалося мне, адказаў Купала. Ён стаў раптам, як з ім нярэдка бывала, панурым, маўклівым". (Такі ён быў. Мн., 1975.)

Каментарыі да гэтае сцэны, як і да сцэны з маўкліваасцю Купалы пасля наведання Беламорска-Балтыйскага канала, –лішнія.

Усе гэтыя, на першы погляд дробныя і дробязныя факты з побыту Купалы ў Заходняй Беларусі фіксаваліся (і належным чынам ацэньваліся) не толькі адным С.Новікам-Пеюном. Нездарма ж ліст Янкі Купалы, адрасаваны на імя С.Новіка-Пеюна, знік бяследна, так і не трапіўшы да адрасата.

Ведаючы згаданую В.Ластоўскім купалаўскую стрыманасць у выяўленні пачуццяў, яго замкнуты характар і цалкам рэалістычнае стаўленне да людзей, асабліва да іх здольнасці захоўваць чужыя таямніцы, а таксама ўлічваючы абставіны 30—40-х гадоў, калі, як казаў сам Купала, "кожны чых паэта" лічыўся падазроным, паводзіны Купалы і яго паасобныя выказванні выглядаюць не проста выпадковай неасцярожнасцю –яны здзіўляюць сваёй безагляднай смеласцю. Ужо згадвалася, як Купала адносіўся да Сталіна, як адкрыта гаварыў пра сваю непрыязь да яго, пра што ведалі не толькі А.Астрэйка і П.Броўка. Можна сказаць, што пра купалаўскае стаўленне да палітыкі Сталіна, а разам і да палітыкі бальшавікоў ведалі ўсе, каму трэба і каму не трэба.

Зусім "па-савецку" павёў сябе Янка Купала і на пачатку другой сусветнай вайны. Амаль кожнаму, з кім сустракаецца ён у першыя дні вайны і пазней, паэт адкрыта выказвае свае прагнозы наконт няхуткага яе заканчэння.

Ужо на другі дзень вайны Германіі з Савецкім Саюзам Купала сказаў падчас сустрэчы з Антонам Бялевічам, тагачасным супрацоўнікам газеты "Звязда":

–Давядзецца развітацца з нашым родным Мінскам...

–Як жа гэта? –здзівіўся я (Бялевіч. –Г.Т.) –Кажуць жа, што нашы знарок прапускаць фашыстаў, да старой граніцы прапускаюць, каб узяць іх у мяшок, каб адным узмахам адсекчы клін варожых войск. Вось пра гэта і просяць вас выказацца, –перадаў я яму просьбу рэдакцыі.

Ён памаўчаў, а пасля запытаўся:

–Дык вы і прыйшлі па гэта?

–Ага, дзядзька Купала.

Ён сумна ўсміхнуўся. Мне зрабілася няёмка.

–Праз дзень, другі немцы ў Мінску будуць. Трэба праўдзе смела ў вочы глядзець". (Такі ён быў. Мн., 1975.)

Бадай усім сёння вядома, што купалаўская публіцыстыка савецкага часу і асабліва гадоў вайны пісалася ў асноўным не яго рукой. Гэта засведчана ў дзённіках Кузьмы Чорнага, Максіма Танка.

Чаму так адбывалася, тлумачыць у нейкай ступені апісаная А.Бялёвічам ва ўспамінах 1962 года сцэна ягонага прыходу да Купалы на другі дзень вайны. Тут няма згадкі пра купалаўскае прароцтва наконт хуткага прыходу фашыстаў у Мінск (як у пазнейшай рэдакцыі 1975 года), але затое свядома ці несвядома, Бялёвіч выдаў тут палітыку і практыку сваёй партыйнай газеты, якая паслала яго да Купалы ўжо з гатовым тэкстам, ідэалагічна і палітычна вытрыманым.

На просьбу А.Бялёвіча напісаць што-небудзь для "Звязды" Купала сказаў:

–Аж стол хістаецца (паводле А.Бялёвіча непадалёк ужо рваліся бомбы. – Г.Т.). Вось тут і пішы.

–А ў мяне вось на машынцы надрукавана. Пачытайце, калі ласка, –паклаў я перад ім складзенае ў рэдакцыі "выказванне".

Купала адзеў акуляры і, не беручы ў рукі нашай рэдакцыйнай "шпаргалкі", пачаў яе чытаць. Прачытаў і задумаўся. Было відаць, што ён не зусім задаволен "выказваннем" і гатоў яго выкінуць у карзінку. Але як чалавек далікатны, ён гэтага не зрабіў". (Народны паэт Беларусі. Мн., 1962.)

Нязначныя дэталі, згаданыя ва ўспамінах, робяцца часам найлепшымі сведкамі сапраўдных дум і адчуванняў паэта. Як, напрыклад, тое, што Купала не хацеў нават браць у рукі наскрозь ілжывае выказванне, сфабрыкаванае тымі ж самымі спецслужбамі, якія не адзін ужо "ліст" ад яго імя надрукавалі ў гэтай "Звяздзе".

Наогул, у гэтак званай "купалаўскай" публіцыстыцы часоў Вялікай Айчыннай вайны, мае ўсё ж пэўную цікавасць, бадай, адзін артыкул "Привет белорусскому слову", надрукаваны ўпершыню толькі ў 1972 годзе ў кнізе "Публіцыстыка" Янкі Купалы. Напісаны ён у форме звароту да беларускіх партызан і работнікаў беларускага слова, і, відаць, невыпадкова не пабачыў у свой час свет, а захаваўся толькі ў машынапісным варыянце. Дзе дзеўся рукапіс –невядома. Згарэць разам з купалаўскім архівам ён не мог, бо, мяркуючы паводле зместу, гэты артыкул напісаны ўжо ў бежанстве, незадоўга да Купалавай смерці.

"Беларусь –не географическое понятие, Беларусь –это мир, это идея, это наследие отцов", –піша тут несумненна сам Янка Купала. –Покуда жив хоть

один белорус –будет жить белорусский язык, покуда жив язык –живет Беларусь!"

Усё ў гэтым выказванні –ад сцвярджэння неўміручасці беларускай ідэі да бэнэраўскага клічу "Жыве Беларусь" прасякнута нацыянал-незалежніцкімі, адраджэнска-дэмакратычнымі ідэямі "нашаніўскага" Купалы, Купалы-прарока, Купалы-незалежніка і змагара за вольную Беларусь.

Ніколі, ніколі –ні пад пагрозай смерці, ні за матэрыяльныя даброты не выракаўся Купала сваіх поглядаў. Тое, што сказаў ён напрыканцы свайго жыцця, гучала ў ягоных прамовах падчас святкавання дваццацігадовага юбілею творчай дзейнасці ў 1925 годзе: "...што ні тварылася б на свеце, беларуская думка аб нацыянальнай і сацыяльнай волі як жыла, жыве, так і будзе жыць". І заканчвалася, нагадаем, гэтая прмова усё тымі ж дарагімі купалаўскаму сэрцу словамі: "Няхай жыве Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка ў сваіх этнаграфічных межах". Гэтыя ж думкі выказваліся ім і раней, у 1922 годзе, у "Тутэйшых", у творах, напісаных да кастрычніцкіх падзей 1917 года.

Насуперак распаўсюджаным меркаванням, што паэты няздатныя да публіцыстыкі, Янка Купала, як сведчыць ягоны вопыт працы ў "Нашай ніве", быў выдатным публіцыстам. І той факт, што ў савецкі час за подпісам Купалы ішлі прапагандысцкія опусы, напісаныя пяром Кузьмы Чорнага, Міхася Лынькова, а кажуць, часам і Бэндэ, зноў пацвярджае духоўную няскоранасць Купалы, яго маральную незалежнасць, бо яму ставала сілы альбо зусім адмаўляцца ад напісання радкоў, што супярэчылі ягоным поглядам і прынцыпам, альбо пісаць іх так, як, напрыклад, у артыкуле "Привет белорусскому слову", што надрукаваць іх у тыя часы было немагчыма. Відаць, таму гэтая адказная прапагандысцкая місія Янку Купалу і не даручалася, а выкарыстоўвалася толькі ягонае імя.

У нейкім сэнсе загадкавай з'явай у творчасці Янкі Купалы стаў і знакамiты прапагандысцкі верш часоў вайны "Беларускім партызанам". З аднаго боку, гэта тыповая савецкая агітка з досыць сумніўным зместам, дзе захаваныя, на першы погляд, усе важнейшыя прыкметы індывідуальнай купалаўскай стылістыкі: ягоная паэтычная інтанацыя, форма звароту-закліку, вобразы-сімвалы крывавага балю, груганой, дзікіх зданяў, патарочаў, кайданаў і г.д. Аднак, калі прыгледзецца ўважлівей, то ў гэтым творы замест Янкі Купалы паўстае анты-Купала. Без сумнення, гэта яшчэ адзін знак, які падае нам паэт пра сваю несвабоду і пра сваю духоўную няскоранасць.

Нават калі не ведаць цытаванае вышэй сведчанне П.Мядзёлкі пра больш чым скептычнае стаўленне Купалы да так званага савецкага патрыятызму ("Скуль яго ўзяць гэтага патрыятызму? Калгаснікаў абабралі да ніткі, у губу

нечага ўлажыць, дзеці пухнуць з голаду"), уважлівых чытачоў, хто больш-менш знаёмы з творчасцю Янкі Купалы і з беларускай паэтычнай традыцыяй, здзівіць ужо сам пачатак верша, сам зварот:

Партызаны, партызаны,
Беларускія сыны!

Так сталася, што ў айчынай літаратуры, цалкам нейтральнае для іншых народаў словазлучэнне –"беларускія сыны" мае хутчэй негатыўную эмацыянальную афарбоўку. Ён ахінуты горкімі эмоцыямі, эмоцыямі болю і сарказму. Водгукі гэтае з'явы можна знайсці ў творчасці Ф.Багушэвіча, А.Гаруна, але, бадай, найбольш яскрава яна праявілася ў Купалы. Пацверджаннем таму будучь не толькі выпадковыя згадкі-папрокі на адрас "беларускіх сыноў" у вершах розных гадоў: "Над калыскай", "Забраны край", паэме "Сон на кургане", але і выдатны публіцыстычны верш, апублікаваны ў верасні 1919 года, які так і называецца –"Беларускія сыны". Згадаем жа пра што ідзе гаворка ў гэтым творы:

Па беларускім бітым шляху,
Б'ючы ў кайданавы званы,
Брыдзе чужынец, а з ім побач
Хто?
–Беларускія сыны!

У беларускім вольным краі,
З ярэмнай збрыўшы стараны,
Царыць чужынец, а ў паслугах
Хто?
–Беларускія сыны!

Над беларускай беднай хатай,
Як полка вырвана з труны,
Вісіць чужы сцяг, а трымае,
Хто?
–Беларускія сыны!

У Беларусі спеў чужацкі
Як над касцямі груганы,
Крумцяць чужынцы, а іх складам
Хто?
–Беларускія сыны!

На беларускім буйным полі
З вясны да новае вясны
Растуць крыжы, а пад крыжамі
Хто?

–Беларускія сыны!

Так, у гэтых радках выліўся даўні боль Купалы –прарока Адраджэння, спароджаны абыякавасцю, пасіўнасцю і згодніцтвам беларусаў. Купалу трывожыла здаўна: ці не з'яўляюцца гэтыя рысы вызначальнымі ў нацыянальным характары і ён спрабуе знайсці вытокі і вытлумачэнне гэтае сумнае з'явы. Сын праўдашукальніка Сама (паэма "Сон на кургане") робіцца Стражнікам, памагатым чужынцам і катам сваіх уласных бацькоў, бо ён з маленства воляю чорных сілаў адлучаны ад ўсяго роднага. І чорныя сілы гэтыя маюць у Купалы вельмі рэальны воблік. Тут можна згадаць горка-іранічны верш-калыханку, своеасаблівы працяг-завяршэнне славутай багушэвічаўскай песні над калыскай малага беларуса. У Ф.Багушэвіча маці, спяваючы над калыскай, прасіла ў Бога каб яе дзіцятка не стала ні панам, ні вялікім капітанам, а засталася б бедным селянінам, такім, як бацькі, бо тады яно не вырачацца роднага, не зробіць нікому крыўды. Купалаўская маці таксама спявае над калыскай свайму сыну пра тое, каб ён, як падрасце, не забыўся роднае маці, роднай старонкі і роднай песні. І што сталася ў выніку:

Сын павырас, на лес глядзя,
А ці помніць песню маткі, —
Запытаўся ў суседзяў.

Верш "Над калыскай" быў напісаны ў 1919 годзе і апублікаваны ўсё ў той жа газеце "Звон", дзе пабачылі свет і "Беларускія сыны". Каго Купала называў "суседзямі" і чаму мы павінны ў іх распытваць пра бяспамяцтва "беларускіх сыноў" –пытанні, як кажуць, рытарычныя.

Які ж сэнс укладваў тады Янка Купала ў свой зварот да айчынных партызанаў, называючы іх беларускімі сынамі? (Прычым, акцэнт на апошняе словазлучэнне ў вершы "Беларускім партызанам" быў настолькі моцны, што адна з агітацыйных лістовак, выпушчаная ў 1942 годзе ў Казані, дзе быў надрукаваны адно толькі гэты верш, так і называлася "Беларускія сыны"). Тое, што ёсць у вершы падтэкст і іншая нетрадыцыйнае прачытанне, не выклікае сумненняў. Пра "беларускіх сыноў", якія трымаюць чужы сцяг над забраным краем, маглі забыцца чытачы, нават ідэалагічныя службы (хоць ім за добрую памяць плацяць добрыя грошы), але толькі не Купала. Бо акурат гэты верш

уваходзіў у дарагую Купалаву сэрцу кнігу "Янка Купала. Творы 1918—1928", якая была канфіскавана ў 30-я гады.

Партызаны, партызаны,
Беларускія сыны!
За няволю, за кайданы,
Рэжце гітлерцаў паганых,
І каб не ўскрэслі век яны.

Ніколі раней у самых палымяных, самых балючых вершах Купалы, скіраваных супроць спрадвечных і заклятых ворагаў Беларускай, не гучалі падобныя страшныя заклікі. Гэтая вайна была не першай для Янкі Купалы. Ён на сваім вяку перажыў не адну вайну і не адну акупацыю. У першай сусветнай нават прымаў удзел, як мабілізаваны салдат, а грамадзянскую перажыў на ўласным лёсе. Адным з першых у складаных грамадска-палітычных абставінах ура-патрыятычных настрояў, ён вызначыў свае адносіны да вайны 1914 года, адназначна асудзіўшы яе гвалт над натуральнай прыродай чалавека. Для Купалы страшней за гэта нічога няма:

"Не забіваці" –ты стрывожыў права,
На сэрца і душу наклікаў цьму;
Людзей на звераў пошасцяй крывавай
Ператварыў і здаў наследніку свайму,
піша Купала ў вершы "1914-ты".

Увогуле, гуманізм Янкі Купалы мае глыбока народныя вытокі і выказаны ім неаднойчы гранічна дакладна: "Не ўважайце таго сэрца, што жалю не мае". Дагэтуль жорсткімі і бесчалавечнымі выступаюць у Купалы персанажы выключна адмоўныя: чужынцы, блізкія і далёкія цемратворцы, адшчапенцы і г.д. Гэта якраз ім уласцівы садысцкія інстынкты. І да іх звяртаецца Купала з адпаведнай лексікай: "Піце, смакчыце кроў маю з жылаў", "рыйце, капайце брату магілу", "вырвіце жылы", "косці скрышыце" і г.д.

Усе гэтыя фальклорна-народныя вобразы, што суадносяцца з дзеяннямі чорных сілаў –рознай нечысці: вампіраў, відмаў, Чорных, –у 1941 годзе ў вершы "Беларускім партызанам" амаль даслоўна пераходзяць у арсенал партызанаў – беларускіх сыноў, герояў паводле афіцыйнага статусу абавязаных быць цалкам станоўчымі.

Ёсць тут нейкая супярэчлівасць і не толькі з ранейшай купалаўскай традыцыяй, але і са светапогляднымі арыентацыямі Купалы савецкіх часоў.

У сувязі з гэтым можна выказаць яшчэ адно гіпатэтычнае меркаванне. Як сёння вядома з прац навукоўцаў, даследчыкаў гісторыі другой сусветнай вайны, партызанскі рух на Беларусі ўзнік не сам па сабе, а быў інспіраваны,

арганізаваны Масквой. (Турунак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй.) На пачатку вайны, у 1941 годзе, калі пісаўся купалаўскі верш, гэты рух не быў яшчэ ні масавым, ні народным: партызанскія атрады ў беларускіх лясах, дзе прымусам, а дзе хітрасцю арганізоўвалі спецыяльна пакінутыя на акупаванай тэрыторыі партыйныя функцыянеры і засланыя з Масквы энкавэдысты.

Янка Купала пра гэта ведаць не мог. Але, назіраючы за павевамі афіцыйнай прапаганды, у якую прымусова ўцягвалі і яго, даўмецца пра гэта яму было няцяжка. Сваё нявер'е ў савецкі патрыятызм ён засведчыў уласнымі вуснамі ў размове з П.Мядзёлкай, на якую мы ўжо двойчы спасылаліся. Але разам з тым Купала ведаў яшчэ дзве вельмі важныя рэчы. Першае, свой народ, ягоную "грамадзянскую слабахарактарнасць, нямогласць суродзічаў абараніць уласную незалежнасць, іх кампрамісную падатлівасць чужацкаму дыктату", як цалкам слушна адзначаў у энцыклапедычным артыкуле пра Янку Купалу А.Каўка. (Наша ніва. 1997, 26 ліпеня). Другое, Янка Купала выдатна ведаў і савецкую ўладу, яе бесчалавечныя метады і яе беспрэцэдэнтныя здольнасці арганізоўваць самыя масавыя палітычныя інсцэніроўкі і фальсіфікацыі.

Напрыканцы 30-х гадоў Янка Купала цудоўна зразумеў, што яму даўно ўжо вынесены НКВД смяротны прысуд і што шанцаў застацца ў жывых у яго няма. Безапеляцыйнасць гэтай высновы пацвярджаюць не толькі безаглядна-смелыя вусныя выказванні Купалы на адрас Сталіна і савецкіх парадкаў (што цудам здолелі дайсці да нас), але і высновы прафесіяналаў – супрацоўнікаў дзяржаўнай бяспекі. Маецца на ўвазе сцверджанне супрацоўніка Расійскай ФСБ Мікалая Ільякевіча, які, прааналізаваўшы жыццёвы шлях Максіма Гарэцкага і супаставіўшы ягоны лёс з лёсамі дзесяткаў беларускіх інтэлігентаў-адраджэнцаў, што пасля многіх гадоў усялякіх фізічных і маральных здзекаў, адны раней, іншыя пазней былі расстраляны бальшавікамі, цвёрда перакананы "шанцаў у Максіма Гарэцкага застацца жывым у 1938 годзе ўжо не было".

Як не было гэтых шанцаў у 1941 годзе і ў Янкі Купалы. Як не было і ніякай магчымасці пакінуць на паперы адбіткі сваіх дум і спадзяванняў. Сфальсіфікаванай была не толькі ўся купалаўская спадчына савецкіх часоў, сфальсіфікаванай была ягоная смерць і пахаванне.

28 чэрвеня 1942 года Янкі Купалы не стала. І ўжо на наступны дзень старшыні Дзяржаўнага камітэта абароны, наркому абароны, Вярхоўнаму галоўнакамандуючаму Сталіну быў адасланы наступны, мяркуючы паводле ступені сакрэтнасці і колькасці далучаных да таямніцы асоб, дзяржаўнай важнасці дакумент.

Копія

Особая папка

Разослать:

т. Сталину

т. Молотову

29.VI-42 г.

№ 1154/Б

Народному комиссару внутренних дел СССР

товарищу БЕРИЯ

СПЕЦСООБЩЕНИЕ

28 июня в 22 часа 30 минут в гостинице "Москва" упал в лестничную клетку и разбился на смерть поэт Белоруссии Луцкевич Иван Доминикович, 1888 года рождения, литературный псевдоним Янка Купала.

Предварительным выяснением обстановки падения никаких данных, свидетельствующих о насильственной смерти или самоубийстве, не установлено.

Происшествию предшествовали следующие обстоятельства:

Примерно в 21 час Луцкевич был приглашен в комнату № 1034 (10 этаж той же гостиницы) к проживающему там председателю Союза советских писателей Белоруссии Лынькову, где присутствовали там же писатель Крапива, редактор газеты "Красноармейская Правда" Миронов, сотрудник этой же газеты Харланов и зав. отделом редакции "Известия" Войтинская. Луцкевич пришел в нетрезвом виде и с присутствующими еще выпил несколько стопок шампанского.

Примерно в 22 часа Войтинская и Крапива из номера ушли и минут через 10 после них вышел Луцкевич.

Момент и обстоятельства падения Луцкевича никто не видел. Можно предполагать, что упал он с 9-го этажа, так как начиная с 7 этажа в лестничной клетке обнаружены отдельные капли крови.

При осмотре комнаты, занимаемой Луцкевичем, обнаружены около стола две бутылки из-под шампанского и не убранная со стола посуда с запахом вина. Других данных, связанных с происшествием, не обнаружено.

Следствие ведет Военный прокурор гор. Москвы.

Начальник 3 Управления НКВД СССР

(Горлинский)

29 июня 1942 года

№ 3/3/6661

Верно:

отп. 4 экз.

1—2-адресатам

3—тов. Мамулову

4 —в дело С-та НКВД

исп. т. Мамулов.

Основание: Спецсообщение 3 Управления

НКВД СССР № 3/3/6661, 29.VI-42

Печатала Игрицкая,

№ 24.29.VI-42 г.

№ 10/ЛИ-34

13.2.92.

Копия верна.

Паводле гэтага спецпаведамлення гаварыць пра загадку купалаўскай смерці неяк не выпадае, як, дарэчы, і задаваць рытарычныя пытанні наконт таго, хто быў забойцам. Хіба мае хоць нейкае істотнае значэнне, хто быў, кажучы сучаснаю мовай, кілерам, калі дакладна вядома хто спланаваў і замовіў злачынства!?

Злачынствам была не толькі смерць Купалы, але і пасмяротная фальсіфікацыя яго біяграфіі, літаратурнай спадчыны. На працягу многіх дзесяцігоддзяў Купалу выстаўлялі прыхільнікам савецкай улады, калі не перавыхаваным нацдэмам, дык скораным і прыніжаным абывацелем.

Але, як кажуць у народзе, "усё мінецца, а праўда застаецца". Запісы і дакументы можна знішчыць ці паперапісваць, сведкаў запалохаць. Толькі факт купалаўскай смерці не схаваш. І ён, гэты факт, па-свойму яшчэ раз сведчыць на карысць купалаўскае няскоранасці і нязломнасці.

Калі б Купалы не баяліся, калі б яго прызнавалі цалкам сваім, савецкім, — яго б не забівалі.

Аднак бальшавіцкія ідэолагі добра ведалі адно жыццёвае правіла, якое не можа мець выключэнняў: нацыянальны прарок —гэта не хобі і не прафесія. Нацыянальнымі прарокамі нараджаюцца, нацыянальнымі прарокамі і паміраюць.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА ДРУГОЙ ПАЛОВЫ 50-х–ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ 80-ых гг.

Агульная характарыстыка

ПРОЗА

Змест лекцыі

1. Гістарычныя і палітычныя перадумовы ўзнікнення “адлігі”
2. Характарыстыка тэндэнцый развіцця савецкай літаратуры гэтага перыяду
3. Асаблівасці развіцця беларускай прозы
4. Беларуская проза ў кантэксце савецкай і сусветнай літаратуры
5. Вядучыя постаці і знакавыя кнігі гэтага перыяду: І. Мележ, У. Караткевіч, І. Чыгрынаў, І. Навуменка, В. Быкаў, І. Шамякін, В. Адамчык і інш.

Літаратура гэтага перыяду адбівае пэўным чынам тыя складаныя сацыяльна-палітычныя працэсы, якія адбываліся на Беларусі. У лютым 1956 года адбываецца XX з’езд КПСС, на якім асуджаецца культ асобы Сталіна, і новы кіраўнік шматнацыянальнай савецкай краіны М. Хрушчоў праводзіць шэраг палітычных рэформ з мэтай дэмакратызацыі грамадства. Спыняюцца масавыя рэпрэсіі, распачынаецца рэабілітацыя мільёнаў бязвінна асуджаных ахвяр сталінскага генацыду. Грамадства жыве ў чаканні перамен да лепшага як у жыцці краіны, так і ў жыцці кожнага з яе грамадзян. Час гэты ва ўсіх краінах так званага сацыялістычнага лагера атрымаў метафарычную назву – “адліга”.

“Адліга” мела велізарнае значэнне і для Беларусі, асабліва для развіцця яе культуры. Новая ўстаноўка кіруючай камуністычнай партыі на пабудову больш адкрытага грамадства, так званага “сацыялізму з чалавечым тварам” прынесла з сабой паслабленне партыйнага дыктату і цензурных забарон у галіне мастацкай літаратуры. Згаданая тэндэнцыя непасрэдным чынам прыводзіла да абмежавання ўплываў так званага метаду сацыялістычнага рэалізму з яго жорсткай рэгламентацыяй тэматыкі, жанрава-стылявой спецыфікі развіцця мастацтва, плённа ўплывала на вяртанне эстэтычных крытэрыяў у ацэнцы мастацкіх твораў.

Для выпрацоўкі гэтых мастацкіх крытэрыяў на новым вітку развіцця літаратуры важнае значэнне мела рэабілітацыя і частковае вяртанне чытачу ў другой палове 50-ых гг. спадчыны рэпрэсаваных пісьменнікаў як загінулых ці

расстраляных--- Цішкі Гартнага, М.Гарэцкага, П. Галавача, М.Зарэцкага, Міхася Чарота, Алеся Дудара, У.Хадзікі, так і тых, хто застаўся жывым, --У. Дубоўкі, Язэпа Пушчы, А. Александровіча, Алеся Звонака, Янкі Скрыгана, М.Хведаровіча і некаторых іншых. Дзякуючы “адлізе”, якая прынесла з сабой адносную свабоду слова, адкрыла некаторыя забароненыя раней тэмы, -- у тагачаснай літаратуры пачынаюць паступова пераадольвацца праявы ілюстрацыйнасці, тэорыі бесканфліктнасці і схематызму. Найбольш выразна гэты кірунак выявіўся спачатку ў жанры апавядання. Увага да канкрэтных жыццёвых фактаў, спроба мастацкай аналітыкі характэрна для тагачасных апавяданняў Я. Брыля, А. Кулакоўскага, Янкі Скрыгана, І. Шамякіна. Але ўсё ж рашаючую ролю ў рэалізацыі тэндэнцыі адыграла аповесць. Менавіта ў гэтым жанры найбольш ярка выяўляўся паварот да новай тэматыкі: увага да канкрэтнага чалавека, імкненне больш рэалістычна адлюстраваць праблемы тагачаснага жыцця. Прыкметы такога падыходу наглядна выявіліся ў прозе Аляксея Кулакоўскага. У 1956 г. з’яўляецца ў друку яго аповесць “Нявестка”, у якой выкрываюцца эгаізм і чэрствасць, звязаныя з утылітарным падыходам грамадства да чалавека. Матывы, характэрныя для гэтага твора, гучаць і ў некаторых тагачасных апавяданнях празаіка (“Дванаццаты, жорсткі”, “Кватаранты”). Глыбока рэалістычным і па-сапраўднаму актуальным творам стала аповесць “Дабрасельцы” (другая назва “Апошняя піліпаўка”), надрукаваная ў 1958 годзе. Тут А. Кулакоўскі сатырычнымі сродкамі развенчваў псіхалогію дэмагогаў і кар’ерыстаў. Нягледзячы на “адлігу”, улады імгненна зреагавалі на публікацыю няўгоднага твора. У друку з’яўляюцца разгромныя рэцэнзіі, загаловаўкі якіх гавораць самі за сябе: “Чорнымі фарбамі”, “В кривом зеркале” і г.д. Сам жа аўтар за публікацыю твора быў пазбаўлены пасады галоўнага рэдактара часопіса “Малодосць”.

Як бачым, “адліга” прынесла з сабой часовыя дэмакратычныя зрухі ў грамадскім жыцці, але не закранула самага істотнага –асноў крамлёўскай палітыкі этнацыду ў дачыненні да нярускіх народаў СССР. У сакавіку 1953 года, калі памёр Сталін, яго найбліжэйшы памочнік кіраўнік органаў дзяржбяспекі Лаўрэнцій Берыя з мэтай барацьбы за ўладу ў партыі і краіне спрабуе выкарыстаць палітычныя настроі ў нерасійскіх рэспубліках, робячы стаўку на нацыянальныя пачуцці. Як вынік гэтай палітыкі 25-27 чэрвеня 1953 года ў Мінску адбываецца Пленум ЦК КПБ, на якім паводле інструкцыі з цэнтру меркавалася замяніць першага сакратара КПБ рускага М.Патолічава на беларуса

М.Зімяніна. У сваім дакладзе М. Зімянін назваў шмат канкрэтных фактаў парушэнняў нацыянальнай палітыкі ў рэспубліцы і прапанаваў Пленуму прыняць рэзалюцыю аб пераводзе ўсяго справаводства ў краіне на беларускую мову. Але нічога з гэтага не атрымалася. Бо Патолічаў урэшце застаўся на сваёй пасадзе, і ўвогуле рашэнні таго Пленума, звесткі пра які тады нават не трапілі ў друк, былі адменены на наступным, які адбыўся неўзабаве: Берыя пацярпеў паражэнне і быў арыштаваны, а потым і расстраляны. Ад яго крывадушных спроб выкарыстаць святых для кожнага народа нацыянальных пачуцці ў сваіх карыслівых мэтах нічога не засталася. Русіфікацыя працягваецца ранейшымі тэмпамі. У жніўні 1956 года ў Ташкенце праводзіцца міжрэспубліканская канферэнцыя, прысвечаная метадам навучання рускай мове ў нерасійскіх рэспубліках, якая, сцвярджаючы, што руская мова стала “другой роднай мовай” і сродкам “узбагачэння” лексікі нацыянальных моў, мела на мэце перавод усяго культурнага жыцця ў СССР на рускую мову. Гэтая палітыка выклікала пратэст у нацыянальнай інтэлігенцыі, якая, дзякуючы “адлізе” магла выказацца ўжо больш свабодна. Так у сакавіку 1957 года былі “ўзвышэнец” Максім Лужанін пісаў у тыднёвіку “Літаратура і мастацтва”: ”Далейшае развіццё нашай культуры цесна звязана з распаўсюджваннем беларускай мовы (...) Хочацца чуць беларускую мову не толькі ў культурных арганізацыях, але і ва ўстановах, школах і вучылішчах, бачыць яе на пачцы цыгарэт, на трактары і на варштаце”.

Паказальна, што дыскрымінацыю ў адносінах да нацыянальных каштоўнасцяў мусілі зазначаць і кіраўнікі рэспублікі. Невыпадкова, у красавіку 1957 г. ЦК КПБ прымае рэзалюцыю, у якой асуджаецца той факт, што ”ў шмат якіх сямігадовых і сярэдніх школах выкладанне, за выключэннем беларускай мовы і літаратуры, вядзецца па-руску, хоць вучні карыстаюцца падручнікамі на беларускай мове”. Аднак русіфікацыя не ўваходзіла ў спіс сталінскіх злачынстваў, выкрытых на XX з’ездзе партыі. І гэта стала канчаткова зразумелым у студзені 1959 года, калі ў Мінск на святкаванні саракавай гадавіны БССР прыехаў Першы сакратар ЦК КПСС М.Хрушчоў. Даклад кіраўніка КПБ К. Мазурава, прачытаны па-беларуску, разлаваў яго, а на прыступках БДУ М.Хрушчоў заявіў адназначна: ”Чым хутчэй усе мы будзем гаварыць па-руску, тым хутчэй пабудуем камунізм”. У выніку гэтага “паскарэння” на Беларусі фактычна не засталася школ з навучаннем на роднай мове. З сярэдзіны 60-х, калі пасаду Першага сакратара ЦК КПБ заняў П. Машэраў, у школах пачынаецца своеасаблівая “эпідэмія” вызвалення ад

беларускай мовы. Працэс гэты пашыраецца і на іншыя сферы культуры: друк, тэатр, кіно, тэлебачанне. Катастрафічна змяншаецца колькасць беларускамоўных выданняў і іх тыражы.

Вось у такіх умовах адбываецца тагачасны літаратурны працэс. З аднаго боку, пісьменнікаў, асабліва маладых, тых, хто прыйшоў у літаратуру напрыканцы 50-ых – пачатку 60-ых гадоў, жывіць сацыяльны аптымізм, выкліканы перамогай у апошняй вайне, выкрыццё так званага “культу асобы”, натхняюць абяцанні перамен у сацыяльна-эканамічнай палітыцы дзяржавы, прадэкляраваныя XX з’ездам камуністычнай партыі. А з другога боку, тагачасная рэчаіснасць давала ўсё менш падстаў для ілюзій. Таму ўсё гучней заяўляў пра сябе пафас непрыхарошанай жыццёвай праўды, асабліва заўважны ў творах “шасцідзсятнікаў”. Яны імкнуцца асэнсаваць самыя складаныя праблемы часу з пункту гледжання не старонняга назіральніка, а непасрэднага ўдзельніка падзей.

Новы віток у адлюстраванні падзей Вялікай Айчыннай вайны распачынае В.Быкаў аповесцю “Жураўліны крык”(1959). Услед за ёй адна за другой выходзяць іншыя творы пісьменніка: “Здрада”(1960), “Трэцяя ракета”(1961), Альпійская балада”(1963). Наватарскім было тое, што пісьменнік звярнуўся да паказу ваенных “будняў”, да перажыванняў і псіхалогіі звычайнага “маленькага” чалавека на вайне. Трэба сказаць, што перадумовай такога падыходу сталі ранейшыя здабыткі беларускай ваеннай прозы. У прыватнасці, раманы І. Шамякіна “Глыбокая плынь” (1949), М.Лынькова “Векапомныя дні” (1951 – першыя часткі), І.Мележа “Мінскі напрамак”(1952), А.Кулакоўскага “Расстаемся ненадоўга”(1955). Аднак аповесці В. Быкава вызначаліся асаблівым трагізмам, заснаваным на рэзкім сутыкненні характараў, на глыбокім псіхалагізме. Пакідаючы чалавека адзін на адзін з жорсткімі абставінамі, пісьменнік робіць асновай сваёй жыццёвай канцэпцыі гуманізм і антымілітарызм. Імя В. Быкава робіцца шырока вядомым у свеце. Але ні талент, ні слава не ўратавалі В. Быкава ад ганенняў і пераследу, якія распачаліся пасля публікацыі аповесці “Мёртвым не баліць”(1965), дзе праўдзіва раскрываліся мала вядомыя факты гісторыі апошняй вайны, у прыватнасці дзейнасць карных органаў НКУС.

У 1969 г. аповесцю “Круглянскі мост” распачынаецца новая старонка творчасці В.Быкава. Тут пісьменнік у першы раз звяртаецца да тэмы партызанскай барацьбы на Беларусі. Яго пазнейшыя творы, якія складаюць так

званы “партызанскі цыкл”, а менавіта: “Сотнікаў” (1970), “Абеліск” (1971), “Воўчая зграя” (1974), “Пайсці і не вярнуцца”(1978), вызначаюцца ўсё большым нарастаннем трагізму і паглыбленнем псіхалагічнай разнастайнасці характараў, -- рысамі, што асабліва выразна выявіліся ў аповесці “Сотнікаў”, якая справядліва лічыцца вяршыняй тагачаснай творчасці мастака.

Ваенная тэма ляжыць і ў аснове быкаўскай аповесці “Знак бяды” (1982), якая аднак уключае ў сябе шмат новых элементаў, нехарактэрных для ранейшага В.Быкава. Гэта твор не толькі пра вайну, але і пра даваеннае жыццё беларускага сялянства, пра калектывізацыю. Размова тут ідзе па-сутнасці пра сувязь мінулага і сучаснага, што дазваляе зразумець вытокі народнага подзвігу. Новыя аспекты бачныя і ў паказе вобразаў паліцаяў Патапа Каландзёнкі і Антона Недасека, характары якіх выступаюць своеасаблівым спараджэннем сталінскай таталітарнай сістэмы.

У першай палове 60-ых гадоў беларуская проза мела шмат значных здабыткаў. Падзеяй не толькі ў культурным жыцці нашай краіны, але і ва ўсёй тагачаснай савецкай літаратуры стала публікацыя рамана І.Мележа “Людзі на балоце”(1962), першай часткі будучай славітай “Палескай хронікі”. У сваёй “Хроніцы” І.Мележ закранаў надзвычай балючую і актуальную тэму - тэму калектывізацыі, псіхалагічна праўдзіва і рэалістычна дакладна адлюстроўваючы тыя складаныя працэсы, што адбываліся ў беларускай вёсцы канца 20-ых –30-ых гадоў. У пазнейшых раманах “Палескай хронікі” (“Подых навальніцы” (1965), “Завеі, снежань” (1976) ідэйна-тэматычныя далягляды пашыраюцца, набываючы гучанне актуальнае для лёсу ўсяе Беларусі. Пospех мележаўскага твора быў абумоўлены не толькі тым, што працэс калектывізацыі адлюстроўваўся з новых пазіцый: як вялікая бяда беларускай вёскі, але яшчэ і тым, што пісьменнік стылёва абнавіў жанр рамана, надаў яму поліфанічнае гучанне і арганічна ўключыў родны для аўтара палескі дыялект у плынь літаратурнай мовы.

Адметнай з’явай развіцця літаратуры 60-ых гг.стаў яе зварот да гістарычнай тэматыкі, да часоў далёкай мінуўшчыны. Гістарычная проза, якая ў развітых літаратурах з даўніх часоў была раўнапраўным і распрацаваным жанрам, у беларускай літаратуры з прычыны неспрыяльных палітычных абставін фактычна адсутнічала. Гэта адзначала тагачасная літаратурная крытыка, патрэбу ў мастацкім узнаўленні сёвай даўніны ўсведамлялі і вядучыя літаратары. Рамантычная постаць “шасцідзсятніка” У. Караткевіча,

гістарычныя творы якога пачалі з'яўляцца ў друку напрыканцы 50-ых—пачатку 60-ых гг., найбольш адпавядала вырашэнню гэтай складанай задачы. Невыпадкава ў прадмове да збору твораў У. Караткевіча, В. Быкаў пісаў: “Для мастацкага ўвасаблення мінулага літаратура мела патрэбу ў таленце асобага роду, такім, які б, валодаючы багатым запасам канкрэтных гістарычных ведаў, меў яркае паэтычнае ўяўленне, каб з даўняй сівой мінуўшчыны чэрпаць натхненне для літаратурнай творчасці” У 1964 г. часопіс “Малодосць” друкуе гістарычную аповесць У.Караткевіча “Дзікае паляванне караля Стаха”, напісаную як прыгодніцкі дэтэктыў, які да сённяшняга часу застаецца адным з найбольш папулярных твораў пісьменніка. Аднак вяршыняй яго творчасці стаў незавершаны раман “Каласы пад сярпом тваім”(1966), дзе ўзнаўляюцца трагічныя старонкі беларускай гісторыі сярэдзіны XIX стагоддзя. Паказваючы прыкладзень паўстання 1863 года, уводзячы ў плынь мастацкага тэксту рэальных гістарычных асоб – найперш Кастуся Каліноўскага, пісьменнік выяўляе добрае веданне той эпохі, яе палітычных і сацыяльна-эканамічных тэндэнцый, побыту і звычаяў магнатаў, шляхты і простага народа. Гэты раман, як і іншыя творы У.Караткевіча рамантычная легенда “Ладдзя Роспачы” (1968), раманы “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні”(1972), “Чорны замак Альшанскі”(1983) закраналі глыбокія гуманістычна-філасофскія праблемы, скіраваныя сваім вастрыём у сучаснасць. Творы прамаўлялі непасрэдна да нацыянальнай свядомасці беларусаў, рабіліся своеасаблівымі мастацкімі падручнікамі па гісторыі роднага краю, яго культуры. Вострасюжэтныя і займальныя па форме, рамантычна-ўзнёслыя яны абуджалі пачуццё нацыянальнай самапавагі і годнасці, кансалідавалі нацыю.

Яшчэ адной характэрнай рысай літаратурнага працэсу таго перыяду было імклівае пашырэнне як тэматычных, так і жанрава-стылявых абсягаў беларускай прозы. Лірычны пачатак і глыбокі псіхалагізм вызначаюць большасць праявітых твораў Я.Брыля (апавяданні „Галя” (1953), “Маці”(1957), ”Надпіс на зрубе”(1958), ”Memento mori”(1958). Лірызм, як аснова творчай манеры пісьменніка, у кожным з яго твораў выяўляецца па-рознаму, але заўсёды спалучаецца з глыбока аналітычнай аўтарскай думкай, адбівае яго пэўнае пачуццё, эмацыянальны настрой. У больш позніх паводле часу творах, напісаных у 70-ыя гады, –(апавяданні „Гуртавое”, аповесцях “Ніжнія Байдуны” (1975), “Золак , убачаны здалёк” (1979) –лірызм спалучаецца з глыбокай філасафічнасцю. Гэта давала падставы даследчыкам сцвярджаць, што “Брыль-

лірык па тыпе мастацкага мыслення значна бліжэй да рэалістычнага светаўспрымання, чым да рамантычнага” (Э. Гурэвіч).

Арыгінальным не толькі ў тэматычным, але і ў жанрава-стылёвым плане быў раман Я.Брыля “Птушкі і гнёзды”(1964). “Кнігай адной маладосці” назваў аўтар свой твор. Ён напісаны ў форме ўспамінаў і перажыванняў галоўнага героя Алеся Руневіча, удзельніка падзей, што адбываюцца ў час вайны на тэрыторыі фашысцкай Германіі. Наватарскім было тое, што Я.Брыль арганічна паяднаў сферу інтымна-суб’ектыўнага жыцця героя з грамадскімі рэаліямі. Ракурс асэнсавання праблемы фашызму таксама быў незвычайным. Роздум героя, яго ўспаміны, зрухі яго душы складаюць змест твора. У той жа час раман выяўляе складаныя агульна-грамадскія, філасофска-гуманістычныя праблемы цэлай эпохі, гістарычную трагедыю беларускага народа, падзеленага мяжой. З твораў Я. Брыля ўваходзіла ў пасляваенную беларускую літаратуру складаная і балючая тэма вайны ў Заходняй Беларусі, якая была часткай іншай дзяржавы –Польшчы, і для якой II сусветная вайна пачалася ў 1939 годзе.

У сярэдзіне 60-ых гадоў выходзіць першы зборнік брылёўскіх лірычных мініячур “Жменя сонечных промняў”(1965). Паэтычнасць і лаканічнасць выказвання рабілі новую форму надзвычай ёмістай і, як выявілася з цягам часу, вельмі перспектыўнай. Неўзабаве выходзяць новыя кнігі Я.Брыля, дзе лірычныя запісы і мініяцюры займаюць адно з цэнтральных месц: “Вітраж” (1972), “Трохі пра вечнае” (1978), “На сцежцы дзеці” (1988) і інш. Характарызуючы асаблівасці новага жанру – жанру мініячур, крытык У.Калеснік пісаў: “Цыклы мініячур і кніга мініячур – гэта як бы жывы эпас сучаснасці, які схоплівае жыццё як рух гуманістычна зараджаных часцінак сярод нейтральнага, незапоўненага прастору. Чытач, прывучаны да традыцыйных жанравых структур, сам будзе ўкладваць мініяцюры ў сістэму, ствараць кантэкст і аб’ядноўваць цыклы шырокага плана” У мастацка-выяўленчым плане творчая практыка Я.Брыля мела вялікае значэнне для пашырэння тэматычных гарызонтаў і развіцця стылёва-жанравай сістэмы ўсяе тагачаснай літаратуры.

Шасцідзясятыя-сямідзясятыя гады з’яўляюцца перыядам творчага ўздыму Івана Шамякіна. У гэты час ім былі створаны шырока вядомыя творы, сярод якіх галоўнае месца належыць пенталогіі “Трывожнае шчасце”(1965). Гэта твор пра равеснікаў пісьменніка, моладзь ваенных гадоў, але ён адлюстроўвае і праблемы першага пасляваеннага дзесяцігоддзя. Пенталогія складаецца з пяці апавесцяў, кожная з якіх валодае сваёй стылёвай непаўторнасцю. Найлепшай сярод іх

лічыцца “Агонь і снег”, прысвечаная падзеям Вялікай Айчыннай вайны. Беларуская гарадская рэчаіснасць канца 50-ых гадоў узнаўляецца ў рамане І. Шамякіна “Сэрца на далоні”(1963). Паказваючы жыццё тагачаснай інтэлігенцыі, пісьменнік карыстаецца прыёмам рэтраспекцыі, вяртаючыся ў мінулае, у гады вайны. Творчай удачай прازیка стаў вобраз былой падпольшчыцы Зосі Савіч, бацьку якой несправядліва абвінавацілі ў здрадзе. Маральны вобраз герояў рамана якраз і падаецца паводле адносінаў іх да Зосі. Маральна-этычная праблематыка ляжыць таксама ў аснове раманаў “Атланты і карыятыды” (1974), “Вазьму твой боль” (1978) і іншых твораў І.Шамякіна.

У 70-ыя –першай палове 80-ых гадоў беларуская літаратура перажывае перыяд, які атрымаў у гісторыі назву “часоў застою”. “Застой”, што меў месца ў палітычным і эканамічным жыцці краіны, негатыўна ўздзейнічаў і на мастацтва. Узмацніўся ідэалагічны ўціск і партыйны дыктат, а як вынік гэтага –нараджаліся схематычныя кан’юнктурныя творы, са штучна ідэалізаваным, дэфармаваным адлюстраваннем рэчаіснасці. Заўважнай была тэматычная аднастайнасць, светапоглядная абмежаванасць, засілле мастацкіх штампаў. Стрымліваліся эстэтычныя пошукі, стылявыя эксперыменты.

Тым не менш і ў гэты неспрыяльны час з’яўляюцца творы, якія можна назваць этапнымі ў гісторыі беларускай літаратуры. Найперш гэта дакументальная кніга А.Адамовіча, Я. Брыля, У.Калесніка “Я з вогненнай вёскі” (1975) – праўдзівае слова пра вайну, выказанае вуснамі непасрэдных сведкаў падзей. Твор гэты паклаў пачатак перспектыўнаму жанру дакументальных сведчанняў, які на поўную сілу выявіўся пазней у творчасці С. Алексіевіч, яе кнігах “У вайны не жаночы твар” (1985 на рускай мове), “Апошнія сведкі”(1985) і інш. Шматмернае, гуманістычнае асэнсаванне вайны адбываецца і ў творах А. Адамовіча “Хатынская аповесць”(1972), беларускае выданне ў 1976 г., “Карнікі”(1981 на рускай мове).

Беларуская літаратура першай паловы 50-ых – сярэдзіны 80-ых гадоў ў тэматычным плане была вельмі разнастайнай, аднак падзеі мінулай вайны заставаліся адной з цэнтральных яе тэм. Імкненне як мага больш праўдзіва і шматгранна, хаця і ў рамках дазволенага цэнзурай, паказаць сутнасць чалавека, адметнасць яго ўзаемадачынненняў з навакольным светам —стала галоўнай мэтай творчасці пісьменнікаў новага пакалення, якія прыйшлі ў літаратуру напрыканцы 50-ых—пачатку 60-ых гадоў. Ужо першыя творы В.Быкава, І.Пташнікава, У.Дамашэвіча, У.Караткевіча, А. Карпюка, Б.Сачанкі,

В.Адамчыка, М.Стральцова і інш. сведчылі пра іх пільную ўвагу да маральна-гуманістычнай праблематыкі. Трагедыя вайны, жыццё чалавека на акупаванай тэрыторыі, балючая памяць ваеннага дзяцінства знайшлі яскравае адлюстраванне ў такіх эпічных палотнах, як “Плач перапёлкі”(1970), “Апраўданне крыві”(1976), ”Свае і чужынцы“(1983) І.Чыгрынава”, “Сасна пры дарозе”(1962), “Вецер у соснах”(1967), Сорак трэці”(1973) І.Навуменкі, рамане “Чужое неба”(1975) Б.Сачанкі, ягонай трылогіі “Вялікі лес” (1980), аповесцях “Тартак” І.Пташнікава, “Суд у Слабадзе” (1978) В.Казько”, унікальнай лірыка-псіхалагічнай прозе М.Стральцова (аповесць “Адзін лапаць, адзін чунь”(1970).

Пярэдадзень і час Другой сусветнай вайны на заходнебеларускіх землях узнаўляе раманны цыкл В. Адамчыка: “Чужая бацькаўшчына” (1977), “Год нулявы” (1982), “І скажа той, хто народзіцца” (1985), “Голас крыві брата твайго” (1991).

Другой важнай і балючай тэмай у тагачаснай беларускай літаратуры робіцца тэма вёскі. Менавіта вёска, паводле меркавання тагачаснага грамадства, увасабляе сабой свет духоўных і маральных нацыянальных каштоўнасцяў, што разбураюцца ў выніку розных як аб’ектыўных, так і суб’ектыўных прычын. Гэтыя прычыны аналізуюцца ў рамане І. Пташнікава “Мсціжы”(1970), А. Кудраўца “Сачынне на вольную тэму “(другая назва “Пасеяць жыта”)” (1985), у творах пісьменнікаў маладзейшага пакалення, –А.Жука: аповесці “Халодная птушка”(1978) і “Паляванне на Апошняга Жураўля”(1982); В.Гігевіча – “Жыцтва” (1979), “Калі пойдзе снег”(1980). Прыкладна ў гэты час у літаратуры з’яўляецца шмат твораў так званай экалагічнай тэматыкі. Гэта раманы В.Кармазава “Пушча”(1978) В. Казько “Неруш”(1983), апавяданні А. Кудраўца, І.Пташнікава, А.Жука, публіцыстычныя артыкулы А.Адамовіча. Такая пільная ўвага да негатыўных уплываў прамысловай і тэхнакратычнай дзейнасці чалавека, да яго бяздумнага ўмяшання ў свет прыроды сведчыла, што пісьменнікі інтуітыўна прадчувалі будучую Чарнобыльскую катастрофу і папярэдзвалі грамадства пра немінучую бяду.

МАКСІМ ТАНК
(Яўген Іванавіч Скурко)

1912—1995

Змест лекцыі:

1. Вільня ў жыцці Максіма Танка
2. Авангардныя школы паэзіі і іх уплыў на аўтара зборніка «На этапах»
3. Максім Танк і Чэслаў Мілаш

МАКСІМ ТАНК І ВІЛЕНСКІ АВАНГАРД

У Вільні прайшла маладосць Максіма Танка. Тут з невялікімі перапынкамі ён пражыў амаль дзесяць гадоў: з 1929 па 1939. Гэта быў надзвычай складаны і плённы перыяд, пазначаны актыўнымі творчымі пошукамі, эстэтычнымі эксперыментамі, а побач з гэтым – падпольнай дзейнасцю, арыштамі і неаднаразовым турэмным зняволеннем. Чым была для паэта Вільня лепш за іншых сказаў ён сам: “Становішча ў мяне катастрафічнае. У Вільні няма за што жыць. Пакінуць Вільню—пакінуць пісаць” (6, 246). Тут, у Вільні, пачынаўся творчы шлях Максіма Танка, тут трэба шукаць вытокі яго жыццёвых і светапоглядных арыентацый.

1931 год. Навучэнец Віленскай рускай гімназіі імя А.С.Пушкіна Жэня Скурко разам са сваім сябрам Янкам Гарохам выдае два нумары часопіса “Пралом”. Выданне было багата ілюстравана Янкам Гарохам. Другі нумар, надрукаваны на тектографе, меў наклад 500 асобнікаў. (3, 156). Тут пад псеўданімам А.Граніт Максім Танк змяшчае свае першыя вершы. (Апошні псеўданім з’явіцца пазней, у 1932 годзе, пад вершам “Заштрайкавалі гігантикоміны”, надрукаваным ў львоўскай газеце-аднадзёнцы “На пераломе”).

Сакавік 1932 года. Першы арышт Максіма Танка, падставай для якога стала распаўсюджванне нелегальных выданняў. Турэмнае зняволенне было нядоўгім – усяго адзін месяц. Аднак яно балюча адбілася на свядомасці юнака, пра што сведчыць яго адчайны і ў пэўнай ступені неабдуманая-авантурны ўчынак: пераход польска-савецкай мяжы ўвосені таго ж 1932 года. Дваццацігадовы юнак трапляе ў Мінск з надзеяй пазбегнуць турэмных пераследаў і ажыццявіць свае мары пра вучобу ў свабоднай і дэмакратычнай, у

чым ён шчыра перакананы, Савецкай Беларусі. Але тут яго напаткала вялікае расчараванне. Пасля двух тыдняў турэмнага зняволення ў Мінску адпаведныя органы адпраўляюць яго назад—у ненавісную Польшчу, абцяжарыўшы заданнем нелегальнай падрыўной дзейнасці на карысць суседняй дзяржавы, варажага Польшчы – СССР. І ўсё ж для Максіма Танка гэта быў не самы горшы варыянт, бо альтэрнатывай былі арышт і расстрэл без суда і следства як польскага шпіёна.

З гэтых падзей бярэ выток нядоля чалавека Яўгена Скурко і трагедыя Максіма Танка-паэта. Больш ён не належыць сам сабе. Віжванне, арышты, допыты, дазнанні становяцца штодзённай явай. У славутай віленскай турме “Лукішкі” Максім Танк з невялікімі перапынкамі праводзіць каля двух гадоў. Нават творчая дзейнасць паэта, як і ўсё ў ягоным жыцці, у значнай ступені рэгламентуецца партыйнай дысцыплінай і з натуральнай прагі самавыяўлення становіцца часам рэалізацыяй партыйнага задання. Так, напрыканцы 1933 года паэт, знаходзячыся ў Лукішскай турме, пачынае выдаваць рукапісны часопіс “Краты” (выйшла 6 нумароў), а з другой паловы 30-ых гадоў, як прызнаецца сам, па заданню Кампартыі Заходняй Беларусі, працуе ў беларускіх і польскіх часопісах і газетах народнафронтаўскага накірунку, вядзе беларускую калонку ў польскім часопісе “Папросту”, потым узначальвае літаратурны аддзел у “Нашай волі”, супрацоўнічае з рознымі паводле сваёй ідэйна-палітычнай скіраванасці заходнебеларускімі выданнямі, сярод якіх “Беларускі летапіс”, часопіс “Калоссе” і іншыя. (9, 19).

Гэтыя і многія іншыя факты з біяграфіі Максіма Танка, з палітычнага і літаратурнага жыцця Вільні знайшлі адлюстраванне ў аўтабіяграфічных дзённіках паэта, фрагменты якіх ён апублікаваў упершыню ў 1967 годзе пад назвай “Лісткі календара” (“Полымя” № 1-4). Запісы ахопліваюць пяцігадовы перыяд танкаўскага жыцця, пачынаюцца са снежня 1935 і заканчваюцца лістападам 1939 года. Дзённікі ўражваюць разнастайнасцю і багаццем ахопленых з’яў і фактаў, неардынарнасцю творчай асобы самога паэта, і разам з тым адчувальнай недаговаранасцю і цьмянасцю многіх старонак. Так

адбываецца не толькі з тае прычыны, якую прыводзіць сам аўтар у прадмове да першага асобнага выдання, сцвярджаючы, што за даўнасцю часоў цяжка расшыфраваць многія старонкі, псеўданімы і ініцыялы. (9, 20). Так адбываецца і таму, што з палітычных меркаванняў многія факты, імёны і прозвішчы пісьменнік ў тых гады назваць не мог. Не дзіва, што аўтабіяграфічныя запісы, змешчаныя ў 4 томе Збору твораў Максіма Танка (1967 год), цалкам пазбаўлены так неабходных для падобнай публікацыі каментарыяў і тлумачэнняў. Пазней ва ўжо згаданай прадмове да асобнага выдання “Лісткоў календара” Максім Танк зробіць сімптаматычнае прызнанне: “Толькі пасля ўз’яднання Беларусі я даведаўся сапраўдныя імёны і прозвішчы таварышаў з кіраўнічага актыву Камуністычнай партыі” (9, 20). Танк прыгадвае імёны Паўліка – Самуэля Малько, які пасля вайны стаў генералам Польшкага войска, Грышы–Рыгора Смоляра, загадчыка аддзела ЦК ПАРП, дэпутата сейма, які пасля 1968 года выехаў у Ізраіль, а таксама некаторых іншых кіраўнікоў камуністычнага падполля ў Заходняй Беларусі.

Так сталася, што ў 30-ыя гады і пазней па волі лёсу і жыццёвых абставін Максім Танк знаходзіцца ў цэнтры падзей сусветнага маштабу. Яго індывідуальны чалавечы лёс, яго прыватнае і творчае жыццё непасрэдна задзейнічаны ў палітычных гульнях вялікіх дзяржаў Польшчы, Расіі, Германіі, сапраўдную сутнасць якіх ён у тых часы не мог ведаць і разумець. Інтэрэсы вялікай палітыкі дыктавалі варункі жыццёвага і творчага лёсу Максіма Танка не толькі ў давераснёўскі час, яны ўплывалі на яго біяграфію і пазней. Закрану толькі адзін момант, які тым не менш з’яўляецца ключавым у разуменні эстэтычных пошукаў паэта. Маю на ўвазе танкаўскія ўзаемадачынненні з літаратурна-мастацкім рухам Вільні міжваеннага часу, з так званымі авангардыстамі, альбо паэтычнай групай “Жагары”, якая існавала з красавіка 1931 па сакавік 1934 года. У склад яе ўваходзілі Чэслаў Мілаш, Ежы Путрамент, Аляксандр Рымкевіч, Анатоль Мікулка, Генрык Дэмбінскі, Ежы Загурскі, Юзаф Масьліньскі, Тадэвуш Бырскі і іншыя.

У 1997 годзе васьмідзесяцішасцігадовы патрыярх польскай літаратуры наведаў горад сваёй маладосці Вільню, і ў сваім інтэрв'ю гаварыў наступнае: "Беларусы ў Вільні гэта вялікая і разнастайная тэма. Возьмем Максіма Танка, якога я ведаў асабіста. Ён і людзі з яго акружэння – гэта былі камуністы, яны арыентаваліся на савецкі Мінск у большасці выпадкаў. Былі, безумоўна, і іншыя людзі... Напрыклад, чалавек –я забыўся, на жаль, яго імя, што вярнуўся ў Вільню з савецкіх лагераў. Арыштавалі яго ў Мінску... І вось ён шмат расказваў нам пра савецкае жыццё, якое, аказваецца, было не такое цудоўнае, як апісвалі газеты і радыё. Ад яго мы даведаліся праўду пра лагеры, пра пераслед беларускай інтэлігенцыі" (1, 6). (Удакладню, што Ч.Мілаш мае тут на ўвазе вядомага беларускага пісьменніка -драматурга Францішка Аляхновіча, які ў 30-ыя гады першым ў свеце прыўзняў жалезную заслону і расказаў праўду пра савецкую таталітарную сістэму ў сваёй дакументальнай кнізе "У кіпцюрох ГПУ"). Адзначу, што не толькі даследчыкі, але і сам Максім Танк нідзе не прызнаецца ў знаёмстве з Ч.Мілашам, а наконт прыгаданай кнігі Ф.Аляхновіча ў яго "Лістках календара" ёсць наступны запіс ад 2 студзеня 1936 года: "Сваткаўская паліцыя распаўсюджвала ўспаміны Ф.Аляхновіча аб Салаўках. Хлопцы смяюцца, што аўтар змясціў у гэтай кнізе дзве фатаграфіі – адна салавецкая, другая віленская—і што на першай ён куды лепш выглядае. Кнігу хутка, нават не дачытаўшы, скурулі нашы заядлыя курцы" (4, 228). Гэтае танкаўскае выказванне, калі ўлічыць факты яго асабістай біяграфіі (уцёкі ў Савецкую Беларусь і прымусовае вяртанне назад у Польшчу), выклікае пэўнае неўразуменне.

У 1982 годзе, святкуючы сваё сямідзесяцігоддзе, Максім Танк змясціў у часопісе "Полымя" (№ 6) традыцыйную падборку вершаў пад назвай "Семдзесят", сярод якіх быў і верш "Граніцы":

Ёсць не меней важныя,
Як і дзяржаўныя,
Хоць і не астаўбаваныя,
Граніцы –

Граніцы паміж праўдай
І няпраўдай.
Паміж чорным колерам і белым,
Дружбай і варожасцю,
Быццём і небыццём,
Жывой вадой і мёртвай.
Агнём, што грэе
І што ўсё знішчае, —
Граніцы,
Якія нельга нам бяскарна парушаць
І пакідаць без абароны.

Сам Танк гэтыя граніцы парушыў. Ён ведаў гэта. І, відаць, пакутваў ад гэтага. Таму і напісаў прыгаданы верш. Таму і сваю апошнюю кнігу назваў так нечакана, але так празрыста вымоўна: “ERRATA” – спіс памылак. Трэба сказаць, што танкаўскія памылкі ў многім былі памылкамі ўсяго грамадства, былі абумоўлены часам і абставінамі.

Тады, у часы маладосці Максіма Танка, польскія літаратары Вільні заснавалі сваё выданне так званы “штомесячны часопіс перадавой Вільні, прысвечаны мастацтву” – “Жагары”, што выходзіў як бясплатны дадатак да штотыднёвіка “Слова”, рэдактарам і выдаўцом якога быў Станіслаў Цат-Мацкевіч, пасля другой сусветнай вайны прэм’ер эміграцыйнага польскага ўраду ў Лондане. (Больш чым праз 60 гадоў ў 1995 годзе, прыкладна за месяц да смерці, Максім Танк, згадае Цат-Мацкевіча падчас гутаркі з М. Мікулічам, і ахарактарызуе яго як прагітлераўскага манархіста, адзначыўшы побач з тым, што С. Цат-Мацкевіч быў выдатным публіцыстам і арыгінальнай асобай. Як вынікае з успамінаў Максіма Танка, у 30-ыя гады Цат-Мацкевіч быў бліскучым таксама да беларускага культурнага асяроддзя, ён сябраваў з нашым выдатнейшым крытыкам і філосафам Уладзімірам Самойлам, і не толькі змяшчаў у сваім выданні беларусазнаўчыя матэрыялы, але і сам асабіста пісаў пра найбольш важныя падзеі жыцця беларусаў. У прыватнасці, ён адным з

першых адгукнуўся на публікацыю слаўтай танкаўскай паэмы “Нарач” (1935 – 1937)). (3, 152).

А.Верабей адзначае, што Максіму Танку “не маглі не імпанаваць у іх (жагарыстаў Г.Т.) творчасці грамадзянскі неспакой і інтэлектуальнасць лірыкі, імкненне вызваліць сваю паэзію ад ускладненай вобразнасці і тэндэнцыі да прастаты выражэння думак (...). Паэты жагарысты (...) вялі інтэнсіўныя пошукі і па ўзбагачэнню і ўдасканаленню паэтычнай вобразнасці, асабліва метафары. (2, 42). Удакладняючы гэтую ў асноўным слушную выснову, дадам, што на старонках часопіса праводзіліся дыскусіі аб грамадскай ролі мастацтва як інструмента фармавання асобы, абвяшчалася праграма стварэння новай літаратуры, літаратуры маральнай і палітычнай зададзенасці. Жагарысты зацята спрачаліся наконт ролі літаратурнай традыцыі і адносін мастака да сучаснасці, вялікую ўвагу надавалі сродкам мастацкай выразнасці. Публіцыстычны артыкул дваццацігадовага Ч. Мілаша “Булён з цвікоў”, надрукаваны ў 5 нумары “Жагараў” за 1931 год, як жартаваў больш чым праз паўвека сам аўтар, “сфармуляваў тэорыю соцрэалізму раней, чым тое зрабілі ў Маскве” (7, 46).

Каб зразумець, чаму так адбывалася, варта прыгадаць тую культурную і сацыяльна-палітычную атмасферу, што панавала ў тагачаснай Вільні. Спашлёмся на найбольш аб’ектыўныя сведчанні, выказаныя сучаснікам і ў пэўнай ступені калегам Максіма Танка – самім Чэславам Мілашам сёння універсітэцкім прафесарам у ЗША, а ў тых часы паэтам-пачаткоўцам, заснавальнікам і прапагандыстам новага літаратурнага напрамку.

“У 1931 годзе ўзнікла ў горадзе Вільні, які у тых часы належаў Польшчы, літаратурная група “Жагары”, адным з заснавальнікаў якой быў і я., –успамінае Ч. Мілаш. –Адбывалася гэта неўзабаве пасля краху нью-йоркскай біржы (1929 год), што прынесла не толькі для Амерыкі велізарныя наступствы. У еўрапейскіх краінах расло беспрацоўе, у Германіі яно дасягнула васьмі мільёнаў, і здавалася, што толькі рэвалюцыя можа ўратаваць свет ад голаду і вайны, бо капіталізм увайшоў ў фазу заняпаду. На жаль, рэвалюцыя, якая рыхтавалася ў суседняй Германіі, павінна была стаць нацыянал-сацыялістычнай. Тое другое азначэнне,

ўяўляла сабой уступку на карысць распаўсюджанай сярод працоўных масаў веры ў сацыялізм, падобна таму як прысутнасць марксавай думкі прадывавала неўзабаве надпіс на браме Асвенціма: Arbeit macht frei. (Праца робіць свабодным). Няма нічога дзіўнага, што ў той атмасферы наша група была левай. Аднак чаканне рэвалюцыі дзіўным чынам ішло ў нас у пары з чаканнем апакаліптычнай катастрофы, што было інтуітыўна, прароча і не павінна стаць праўдападобным *ex post*, паколькі нават атмасфера жаху падчас захопу ўлады Гітлерам не дазваляла прадбачыць наступстваў. (...). Наша група атрымала назву “катастрафістаў”, што наводзіць мяне на роздум над разнастайнымі праявамі так званага “прынцыпу надзеі” (Эрнст Блох). Гэты “прынцып надзеі” падкрэслівае рамантычны радавод марксізму, бо фармавалася ж філасофія Маркса ў Век Узнёсласці, а дата, калі з’явіўся Маніфест камунізму, 1848,— гаворыць сама за сябе. “Прынцып надзеі” дзейнічае таксама ўсюды, дзе прадбачыцца катаклізм, што нясе канец існуючаму парадку, дзеля таго, каб з’явілася новая рэчаіснасць, ачышчальная—рэвалюцыяй, патопам альбо *conflagration universelle* (сусветным катаклізмам). Інакш кажучы, няма вялікай супярэчнасці паміж чаканнем радасным і трывожным”. (8, 38-39).

Звернем увагу, што з’яўленне “Жагараў” паводле часу крыху папярэднічае выдавецкім ініцыятывам Максіма Танка, і, магчыма, у нейкай ступені паслужыла імпульсам да выдання “Пралому”, паколькі эстэтычныя ўстаноўкі маладога беларускага паэта ў 30-ыя гады цалкам укладваюцца ў рамкі праграмных маніфестаў “жагарыстаў”. Нагадаем, напрыклад, радкі са славутага праграмнага верша “Акт першы”(1935):

Досыць!

Не штука іграць на кларнеце,

Меднай жменяй сыпаць акорды,

Блудзіць па прытонах,

Цешыць тлустыя морды.

Хай хто

Зайграе з вас шыбеніц струнамі.
Глянь!
Чорныя сённы прадмесці прыйшлі
Першы свой акт будзем іграць на пятлі(...)

Ведаем –смерць, як жыщцё,
Адважна спаткаеш,
(...) Ведаем—сённы да ўсходу
Зазвоняць крокі мільёнаў у такт
І сярод плошчаў і вуліц
Агнём рэвалюцыі
Мы распачнём другі акт. (5, 69).

У танкаўскім дзённіку ад 15 лістапада 1935 года чытаем запіс: ”Закончыў “Акт першы”. Прабую вызваліцца са старых паэтычных канонаў, з палону пывучасці, традыцыйнай вобразнай сістэмы, хоць пакуль што на гэтым шляху ў мяне больш паражэнняў, як удач. Адчуванне крызісу архаічных форм яшчэ нічога не дае (...). Новае само па сабе не існуе. Яго кожны мастак мусіць стварыць. (4, 222).

Гэтаму запісу папярэднічае цікавы факт. Пад датай 5 жніўня 1935 занатавана наступнае: ” Уладак Барысевіч прывёў мяне на Сконуўку, дзе ў доме № 5 размясцілася рэдакцыя “Папросту”. Ён мне даў некалькі экзэмпляраў першага нумара газеты, якая сённы адзначае свой дзень нараджэння , і пазычыў мне на пару дзён паэму Чэслава Мілаша “Аб застыглым часе” (4, 217). Згаданае тут выданне “Папросту“ згрупавала вакол сябе віленскую літаратурную моладзь авангардна-левага накірунку і ў пэўнай ступені, як і пазнейшая “Карта”, з’яўлялася пераемнікам “Жагараў”. Менавіта з сярэдзіны 30-ых гадоў пачынаецца актыўнае супрацоўніцтва Максіма Танка з польскім друкам, са згаданымі вышэй і іншымі выданнямі, яго асабістае сяброўства з актывістамі і лідэрамі віленскага літаратурнага авангарду. У дзённікавых запісах часта

трапляюцца згадкі пра сустрэчы з Ежы Путраментам, Генрыкам Дэмбінскім, Уладыславам Барысевічам і інш.

Нагадаю, што апублікаваныя аўтабіяграфічныя запісы Максіма Танка пачынаюцца 1935 годам. Год гэты лічыцца пераломным у мастацка-эстэтычных пошуках паэта. І таму паводле яго асабістых сведчанняў можна прасачыць, чаго шукаў і да чаго імкнуўся малады Максім Танк. Эмацыянальна-творчая атмосфера авангардысцкай Вільні заканамерна прыводзіла да захаплення пошукамі сусветна вядомых лідэраў футурызма: Марынеці, Маякоўскага, Хлебнікава. Невыпадкова, прачытаўшы славуае “Воблака ў штанах” У.Маякоўскага, дарэчы ў перакладзе на польскую мову Ю.Тувіма, Максім Танк збіраецца завучыць паэму на памяць і марыць раздабыць рускамоўны арыгінал (4, 207). Але творы В.Хлебнікава наводзяць яго на думку, “што падобнымі эксперыментамі могуць займацца паэты, перад якімі ніколі не стаяла пытанне: быць ці не быць іх мове” (4, 206).

Сацыяльны авангардысцка левы пачатак выразна ўплываў і на танкаўскае разуменне задач літаратуры. Аднак, нягледзячы на ўсю грамадска-палітычную заангажаванасць, яго як творцу не задавальняюць тэндэнцыі пераўтварэння літаратуры ва ўтылітарна-прыкладную прыладу соцыума. “У нас літаратуры прыдаецца велізарнейшае значэнне, якога яна ў іншых народаў даўно не мае. Не знаходзячы ў сённяшнім жыцці справядлівасці, народ шукае ў літаратуры адказу на ўсе пытанні, якія яго хвалююць і непакояць. У нас няма розніцы паміж літаратурай і адозвай, літаратурай і забастоўкай, літаратурай і дэманстрацыяй”, – занатоўвае Максім Танк. (4, 213).

Захопленасць ідэямі сацыялізму натуральна прыводзіць яго да зацікаўленасці тым, што адбываецца па той бок мяжы ў Савецкай Беларусі, асабліва ў яе літаратуры. Аднак ужо к 1936 году ў Танка выпрацавалася крытычнае стаўленне да творчасці “маладнякоўцаў”, якімі ён напачатку захапляўся (4, 255), і нават больш здаровы крытыцызм фармаваў адносіны маладога паэта да ўсёй тагачаснай беларускай літаратуры. “У ацэнцы літаратурных твораў у нас існуюць дзве меры: адна—беларуская, другая –

еўрапейская. Паводле першай –усе выдатныя, усе класікі. Паводле другой... Другой пакуль што няма каго і мераць”, – іранічна піша ён. (4, 244) . Шляхі, па якіх павінна ісці літаратура да перамен, для Танка таксама даволі ясныя: ”Паэзія наша ўсё яшчэ развіваецца ў нейкай самаізаляцыі ад усіх сучасных авангардысцкіх напрамкаў, якія адмовіліся ад старых рыфмаў, дакучнай меладыйнасці, кананічнай логікі развіцця вобразаў (...),–канстатуе Максім Танк, аднак тут жа засцерагаецца ад сляпой пераймальнасці, пазначыўшы свае ідэйна-палітычныя разыходжанні з авангардыстамі, —Адно мне здаецца, што прадстаўнікі авангарда замала ўдзяляюць увагі ідэйнай старане. Можа наша гісторыя выхавала нас такімі “абмежаванымі”, але для нас сапраўдная авангардная літаратура перад усім мусіць быць рэвалюцыйнай” (4, 256-257). У гэтым выказванні хачу падкрэсліць два моманты, актуальныя не толькі для Максіма Танка на працягу ўсяго яго жыцця, але вызначальныя для ўсёй (у тым ліку сённяшняй) беларускай літаратуры. Першы, так званая нацыянальна-грамадская заземленасць беларускай літаратуры (альбо “абмежаванасць”, як называе яе Танк). “У нас вельмі цяжка стаць пісьменнікам, вядомым замежнаму чытачу, хоць ёсць такія таленты, якімі мог бы ганарыцца любы народ—малы ці вялікі. Справа ў тым, што кожны з нас мусіць біцца над рознымі пакінутымі праклятай спадчынай пытаннямі—пытаннямі, якімі ўжо даўно перасталі цікавіцца на Захадзе, –пісаў дваццацітрохгадовы юнак з заходнебеларускай вёскі Пількаўшчына. (4, 247). І хто з нас сёння амаль праз 70 гадоў не пагодзіцца з гэтым выказваннем. Дарэчы, як і з другім танкаўскім меркаваннем, выказаным ва ўжо згаданай падборцы “Семдзсят”, –з той выключнай роляй, якая надаецца ў нашай літаратуры паэтычнаму слову.

Не заві песню песняй, якая
Не суцішыць ні болю, ні смагі.
Не азорыць зарой небакраю,
Не акрыліць надзеяй, адвагай,
Не зайграе віном заздараўным,
Не закружыць танцам няспынным,

Не адклікнецца рэхам стазвонным

І палёт ліхой кулі не спыніць.

Ёсць у гэтых узнёслых радках мудрага сямідзесяцігадовага Максіма Танка яўнае і свядомае перабольшанне. Але ёсць і той светлы запал маладога віленска-авангардысцкага катастрафізму, прысутнасць “прынцыпа надзеі”, які ўтрымлівае ў сабе перакананне ва ўсемагутнасці, цудадзейнасці натхнёнага паэтычнага слова.

ЛІТАРАТУРА

1. Будем помнить о Гераклите: С лауреатом Нобелевской премии польским поэтом Чеславом Милошем беседует Семён Букчин.// Свобода.–1997.–23 верасня.—С.6.
2. Верабей Анатолий. Максім Танк і польская літаратура. —Мінск: Навука і тэхніка, 1984.
3. Мікуліч Мікола. Максім Танк/ На скразнях стагоддзя.—Мінск: Мастацкая літаратура, 1999.
4. Танк Максім. Збор твораў. У 4 тамах. Т.ІУ. Вершы, дзённікі, пераклады.—Мінск: Беларусь, 1967.
5. Танк Максім. Збор твораў. У 6 тамах. Т. 1. Вершы, паэмы 1930-1945.—Мінск: Мастацкая літаратура, 1978.
6. Танк Максім. Збор твораў. У 6 тамах. Т. 6. —Мінск: Мастацкая літаратура, 1983.
7. Kiślak Elżbieta. Walka Jakuba z aniołem: Czesław Miłosz wobec romantyczności. –Warszawa, 2000.
8. Miłosz Czesław. Sześć wykładów o dotkliwościach naszego wieku. —Warszawa: Czytelnik, 1987.
9. Tank Maksym.Kartki kalendarza. –Warszawa: Książka i Wiedza, 1977.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА
ДРУГОЙ ПАЛОВЫ 50-х–ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ 80-ых гг.

Агульная характарыстыка

ПАЭЗІЯ

Два светы ў памяці і зроку,
Мяжою—вастрыё ляза.
Ды я скажу святлу і зроку:
Дабра больш сееца,
Чым зла.
(Аляксей Пысін)

Змест лекцыі:

1. Уплыў «адлігі» на развіцце беларускай паэзіі
2. Новыя тэмы і жанры
3. Вядучыя постаці і знакавыя кнігі: творы П. Панчанкі, М. Танка, А.Вярцінскага, Р. Барадуліна, Н. Гілевіча і інш.
4. Паглыбленне гуманістычных тэндэнцый і ўключэнне беларускай паэзіі ў сусветны кантэкст.

Станоўчыя змены ў грамадскім жыцці другой паловы 50-ых гадоў аказалі плённы ўплыў і на духоўна-творчае абнаўленне паэзіі. Вызначальнай у гэты час робіцца тэндэнцыя крытычнага пераасэнсавання і канцэптуальнага перагляду ранейшага погляду на свет і на ўласную творчасць, таму цэнтральнае месца займае паэзія грамадзянскага гучання. Узнікае новы жанравы тып вершаў лірычна-сатырычнага плана, дзе арганічна спалучаюцца выкрывальна-сатырычныя ноты і страсны ўнутраны маналог, такіх, напрыклад, як “Прыстасаванцы”, “Трэснула-грукнула...” П. Панчанкі, “Дачнікі”, “З хронікі” Максіма Танка і інш. Як і бывае ў пераломныя часы, праграмныя вершы паэтаў набываюць маналагічную форму, форму своеасаблівай споведзі перад сваім сумленнем і народам (“Паэзія” П.Броўкі, “Перш непакоіўся...” Максіма Танка і г.д.)

Разам з тым у паэзіі актывізуецца гуманістычны пачатак, псіхалагічная пранікнёнасць і шчыры зварот да чытача. Невыпадкова, напісаныя ў гэтым ключы зборнікі П.Броўкі “Пахне чабор” (1959) і “А дні ідуць” (1961), сталі вяршыняй яго паэтычнага даробку. Гарманічнай прастатой, сталай разважнасцю пазначаны яго вершы “Як ліст дубовы...”, “Калі надыйдзе час спачыну”, “А ты ідзі...” і інш.

На высокі філасофскі ўзровень асэнсавання праблем чалавека і сусвету ўзнялася ў 60-ыя гады паэзія А.Куляшова:

Я -- трэці свет, я кропелька малая
Тых светаў двух – звычайны чалавек,
Што неба і зямлю ў сабе змяшчае

І ў свет адзін злучае іх навек, --сцвярджаў паэт у сваёй “Новай кнізе” (1964). Гэтая кніга, пазначаная свабодай лірычнага выказвання, збліжэннем высокіх філасофскіх абагульненняў і даверлівай чалавечай шчырасці, выяўляла новае светаадчуванне сучасніка, духоўны стан тагачаснага грамадства. Да “Новай кнігі” блізкі цыкл вершаў “Маналог” (1964-1965), прысвечаны памяці паэтаў, сяброў – папличнікаў ранняга А.Куляшова, рэпрэсаваных у часы культу асобы, – Юлія Таўбіна і Змітрака Астапенкі. Такое ж лірычнае адзінства агульнага быцця і духоўнага свету асобы характэрны і для зборнікаў А.Куляшова “Сасна і бяроза” (1970), “Хуткасць”(1976).

Вялікая ступень сэнсавай абагульненасці, вобразнай асацыятыўнасці вызначае і тагачасную паэзію Максіма Танка. Зборнік “След бліскавіцы” (1957) засведчыў, што паэтыка верлібра, якую з цягам гадоў усё больш актыўна будзе выкарыстоўваць Танк, не толькі спрыяе асацыятыўнай абстрагаванасці выказвання, але і значна пашырае жанрава-выяўленчыя далягляды беларускай паэзіі. Гуманістычнымі матывамі прасякнуты яго вершы “Рукі маці”, “Жэтон”, “Сустрэча”, “Ave Maria”. Танкаўскае судакрананне з першавытокамі, вяртанне да роднага нарачанскага краю, да ўсяго, што з’яўляецца асновай жыцця, асабліва бачныя ў кнізе паэзіі “Хай будзе святло” (1972) (Вершы “Мыццё бабкі Улліаны”, “Араў бы нівы”, “Хоць раз у год”). У адрозненне ад паэзіі Куляшова ў творчасці Максіма Танка на першы план выступае канкрэтна-рэчыўная, зямная тэматыка. Гэта выразна засведчыў ягоны зборнік “Прайсці праз вернасць”(1979. У прыватнасці вершы: “Трэска з дому Шэкспіра”, “Марк Шагал”, “Начная варта”, “Ода на смерць кардынала І. Данелона” .

Пафас гарачых дэкларацый пачаў спадаць ў сярэдзіне 60-ых гадоў. Светапогляднае крэда тагачаснай паэзіі, яе трывога за лёс народа выяўляецца ў творах П.Панчанкі. “Толькі шчырасці нам часам не хапае, не хапае часам дабраты”, -- пісаў паэт у зборніку “Пры святле маланак” (1966). Асабліва выразна гучаць гуманістычная матывы ў такіх творах, як “Начныя галасы”, “Асцерагайцеся падробкі”, “Паэма майго лесу”. Надзвычай дакладна і псіхалагічна чуйна перадае П.Панчанка цесныя повязі чалавечых эмоцый, стану чалавечай душы з навакольным светам прыроды. Пра звычайныя з’явы жыцця асобнага чалавека і пра глабальныя праблемы існавання ўсяго чалавецтва – творы панчанкаўскага зборніка “Маўклівая малітва”(1981).

У 1985 годзе выходзіць кніга паэзіі П.Панчанкі “Лясныя воблакі”, дзе паэт з вялікай занепакоенасцю гаворыць пра спусташэнне прыроды і звязаную з гэтым дэградацыю чалавечай душы (“Лясныя воблакі”, “Лясы і рэкі”, “Зялёнае гняздо”, “Ветрана і золка...”).

Напрыканцы 50-ых –пачатку 60-ых гадоў вярнуліся з ссылак на радзіму рэпрэсаваныя паэты, тыя, хто пачынаў свой творчы шлях у 20-30-ыя гады. Большасць з іх актыўна ўключылася ў творы працэс. У 1961 г. выходзіць новая кніга паэзіі У. Дубоўкі “Палеская рапсодыя”, напоўненая ўражаннямі ад сустрэчы з родным краем. Жыццёвая стойкасць, філасофскі падыход да жыцця выяўляюцца і ў яго цыкле “Дактылічныя рытмы” (1966). У гэтыя ж гады плённа працуюць на паэтычнай ніве і іншыя пакутнікі сталінскага рэжыму: С. Грахоўскі, А.Звонак, С. Дзяргай, М.Хведаровіч, С. Шушкевіч. У правінцыйнай зельвенскай адзіноце творыць няскораная духоўна Ларыса Геніюш. Выходзяць дзве кнігі яе паэзіі “Невадам з Нёмана” (1967) і “На чабары настоена” (1982), праўда, як высветлілася пазней, з вялікімі цэнзарскімі праўкамі і купюрамі.

Адметнай з’явай стала і паэтычная творчасць А.Пысіна. Яго зборнікі паэзіі “Сіні ранак” (1959), “Твае далоні” (1967) былі пазначаны адлюстраваннем трагедыі мінулай вайны (“Іван-чай”, “Далёкі тупат кананады”, “Валуеў”) прасякнуты роздумам над маральным воблікам сучасніка:

Два светы ў памяці і зроку,
Мяжою—вастрыё ляза.
Ды я скажу святлу і змроку:
Дабра больш сеяцца,
Чым зла.

Творы А.Пысіна вызначаліся шчырасцю інтанацый, мудрай узважанасцю слова. Талент паэта выявіўся і ў філасофскай і прыродапісальнай лірыцы. Хрэстаматычнымі сталі яго вершы “ Забыта многае ў жыцці”, “Лес і поле ў воблачным тумане”, “Няма той рэчкі...” і інш.

Напрыканцы 60-х гадоў беларуская паэзія папоўнілася новай плеядай паэтаў, так званых “шасцідзсятнікаў”, адным з самых шматлікіх і разам з тым арганічна цэласных паэтычных пакаленняў у гісторыі нашай сучаснай літаратуры. Гэта – А.Вярцінскі, Р.Барадулін, Н.Гілевіч, У.Караткевіч, С.Гаўрусёў, А.Лойка, М.Арочка, К.Цвірка, П.Макаль, Я.Сіпакоў, В.Зуёнак, Г.Бураўкін, Е.Лось, А.Грачанікаў, Д.Бічэль-Загнетава і інш.. Іх аб’ядноўвае не толькі прыналежнасць да аднога пакалення, пакалення “дзяцей вайны”, але і

пэўная сістэма светабачання, сфармаваная грамадскімі абставінамі перамен, той самай “адлігай”, якая выпала на час іх грамадзянскага сталення.

Найбольш выразна духоўны воблік лірычнага героя гэтага пакалення выявіўся у творчасці А.Вярцінскага. Вызначальнай рысай гэтага вобліку стала гуманістычнае светабачанне, абвостранае пачуццё асабістай чалавечай годнасці, а ў выніку і годнасці нацыянальнай:

Вы зразумейце правільна.

Я не за тое, не,

каб падстаўлялася правая,

калі хто па левай б’е.

Не, я не супраць гнева.

Ды я за тое, каб нас

не білі ні справа, ні злева,

ні ў профіль, ні анфас.

Каб гордасці нашай і годнасці

ніхто не наносіў абраз,

каб не было неабходнасці,

рашаць: ці біць у адказ?

Невыпадкова А. Лойка ў выступленні з нагоды 50-гадовага юбілею А.Вярцінскага назваў яго “найбольш сацыяльна-заглыбленым паэтам, лірыка-псіхолагам, чалавекалюбом і чалавекаабаронцам”. Аднак і ў 60-ыя гады і пазней натуральныя правы чалавека, якія дазваляюць індывіду захаваць сваю духоўную адметнасць, а нацыі сваю тоеснасць – груба парушаліся і ў сацыяльна-эканамічным і ў духоўным плане. Сцвярджэннем гуманістычных ідэалаў добра і міласэрнасці ва ўсіх сферах грамадскага і асабістага жыцця чалавека напоўнены паэтычныя зборнікі А.Вярцінскага “Тры цішыні” (1966), “Чалавечы знак” (1968), “З’яўленне” (1975), “Ветрана” (1979). У творах грамадзянскага кірунку паэт паметраў выкарыстоўвае форму іншасказальнасці (“Вялікі атракцыён”, “Перасцярога”, “Хунвэйбіны”, “Навагодні тост”), а ў лірычных вершах – філасофска-роздумныя, душэўна даверлівыя інтанацыі (“Сёння было мне горка...”, “Домік маленькі, бачу я, знеслі...”, “Мама мыла раму...”).

Вобразна-метафарычнае ўзнаўленне жыцця, маляўнічая канкрэтнасць дэталей і апісанняў – вызначальныя рысы паэзіі Р.Барадуліна. Тэма малой радзімы – Ушаччыны ўзняты ў яго да тэмы роднай Беларусі. У раскаванай і пластычнай паэзіі Р.Барадуліна знайшла адлюстраванне і непазбыўная памяць

мінулай вайны. (Зборнікі “Рунець, красаваць,налівацца!” (1961), “Нагбом” (1963).”Неруш” (1966). “Абсяг” (1978), “Амплітуда смеласці” (1983).

Па-грамадзянску актыўныя адносіны да жыцця сцвярджаюцца ў паэзіі Н.Гілевіча, П.Макаля, Г.Бураўкіна., С.Гаўрусёва, В.Зуёнка, Ю.Свіркі, А. Грачанікава і інш. Кожны з паэтаў валодае сваёй адметнай манерай выказвання. Так, характэрныя для Н.Гілевіча назіральнасць і высокі эмацыянальны настрой цесна пераплятаюцца з сатырычна-выкрывальным пафасам. (Паэтычныя зборнікі “Неспакой” (1961), “Бальшак”(1965), “Перазовы”(1967), “А дзе ж тая крынічанька”(1972), “Актавы (1976),“У добрай згодзе” (1979). У. Караткевіч – паэт –рамантык, апісваючы гістарычнае мінулае, усхвалявана гаворыць пра праблемы сучаснасці. (Зборнікі “Матчына душа”(1958), “Вячэрнія ветразі” (1960), “Мая Іліяда “(1969), “Быў. Ёсць. Буду.”(1986). Шчырасць і даверлівасць інтанацыі, лірычны роздум, стылёвая разнастайнасць – характэрныя рысы паэзіі А.Лойкі. Паэт плённа выкарыстоўвае як фальклорную паэтыку, так і здабыткі сусветнага мастацтва (“Лінія жыцця” (1978). Цікавай паэтычнай з’явай 70-ых гадоў стала кніга Я.Сіпакова “Веча славянскіх балад”(1972), назва якой гаворыць сама за сябе.

Тэматычная і жанрава-стылёвая разнастайнасць увогуле характэрныя рысы паэзіі таго перыяду. Настроенасцю на творчы пошук і эксперымент асабліва выразна,напрыклад, вызначаліся зборнікі А.Наўроцкага “Неба ўсміхаецца маланкаю” (1962) і “Гарачы снег” (1968). На жаль, талент паэта па розных прычынах не разгарнуўся як след.

Тэндэнцыю да ідэйна-мастацкіх пошукаў, да творчага перасэнсавання традыцый, схільнасць да творчага эксперымента пераняло і новае паэтычнае пакаленне, якое ўступіла ў літаратуру напрыканцы 60-ых і ў 70-ыя гады: А.Разанаў, Я.Янішчыц, У.Някляеў, Н.Мацяш, Р.Баравікова, В.Коўтун, С.Законнікаў, К.Камейша. М.Дукса, В.Ярац. Светлым лірызмам і глыбінёй унутранага самавыяўлення прасякнута паэзія Я.Янішчыц. Ад першага зборніка “Снежныя грамніцы” (1970) да апошняга прыжыццёвага выдання “Каліна зімы” (1987) гэтая “ластаўка Палесся”, ці ,як ахарактарызаваў яе Дз.Бугаеў, “летуценніца на скразняках эпохі” адлюстроўвала трагедыю душы творчага чалавека. На высокі светапоглядны ўзровень філасофскага асэнсавання рэчаіснасці ўзняла беларускую паэзію наватарская творчасць А.Разанава. Яго паэтычныя зборнікі “Каардынты быцця” (1976), “Шлях-360” (1981) з цяжкасцю прабіваліся да чытача, падвяргаліся крытычным нападкам у друку перш за ўсё з-за эксперыментальнай, нетрадыцыйнай паэтыкі. А. Разанаў узбагаціў

беларускую лірыку адметнымі жанравымі формамі (версэты, квантэмы, вершаказы, пункціры”).

Узбагачалася літаратура і значнымі здабыткамі ў галіне паэтычнага эпасу. Найчасцей паэты звярталіся да ліра-маналагічнай формы. У гэтым жанры напісаны “Голас сэрца”(1960) Б.Броўкі, “Яго вялікасць” (1964) А.Русецкага, “Варшаўскі шлях” (1973) А.Куляшова, паэмы “Як нараджаўся новы свет” (1974) М.Лужаніна і А.Вярцінскага “Дажынкi”(1968) і “Заазер’е” (1968), прысвечаныя памяці маці, рэалістычна заглыбленыя ў складанасць тагачаснага сацыяльнага жыцця. Да плённых здабыткаў паэтычнага эпасу можна аднесці філасофскія паэмы А.Куляшова “Цунамі”(1968) і “Варшаўскі шлях” (1973), а таксама арыгінальныя па задуме і ўвасабленню творы, што склалі кнігу А.Разанова “Каардынаты быцця”. Узнаўляюцца ў тагачаснай паэзіі і купалаўскія традыцыі драматычнай паэтыкі. Сродкамі драматургіі цікава адлюстравана мінулае ў драматычных паэмах “Хамуціус” (1975) А. Куляшова, і “Мікалай Дворнікаў” (1978) Максіма Танка.

Спалучэнне шматстайных выяўленчых сродкаў, што знаходзяцца на памежжы розных відаў і жанраў, – адна з прыкмет пошукаў тагачаснай літаратуры. Паэты часта звяртаюцца да камбінавана-мантажнай разнавіднасці паэмы. Элементы такога паяднання частак заўважны ў паэме “Лінія перамены дат” (1969) Р.Барадуліна, а асабліва яркая яны выявіліся ў паэме А.Вярцінскага “Колькі лет, колькі зім”(“Паэма надвор’я”) (1979).

Быццё беларускай вёскі, гістарычныя лёсы сялянства, маральна-этычныя і сацыяльныя праблемы тагачаснага жыцця даследуюцца ў паэмах В.Зуёнка “Сяліба”(1973) і “Маўчанне травы “(1980). Гэта я ж тэматыка стала цэнтральнай і ў рамане ў вершах “Родныя дзеці” (1985) Н.Гілевіча, з’яўленне якога стаў прыкметнай з’явай у літаратуры 80-ых гадоў.

Такім чынам, беларуская паэзія другой паловы 50-х – сярэдзіны 80-ых гадоў сцвярджала у сваіх лепшых творах гуманістычныя ідэалы, актыўна шукала новыя выяўленчыя сродкі, найбольш эфектыўныя шляхі сумоўя з чытачом.

ПІМЕН ПАНЧАНКА

1917—1995

Змест лекцыі:

1. Пачатак творчага шляху
2. Фарміраванне творчай індывідуальнасці П. Панчанкі падчас Другой сусветнай вайны
3. Верш “Прыстасаванцы” і яго роля ў літаратурным працэсе перыяду “адлігі”
4. Паэзія “ сораму і гневу” – творы П. Панчанкі 80-90-ых гг. XX ст.

Пімен Емельянавіч Панчанка нарадзіўся ў Таліне, куды ў пошуках працы прыехалі яго бацькі (Емельян Арцёмавіч і Дар’я Факееўна) – сяляне з вёскі Гедэйкі Ашмянскага павету. Пасля рэвалюцыі сям’я Панчанкаў вяртаецца на Беларусь, і ў пошуках заробкаў пераязджае з месца на месца пераважна па Віцебшчыне. У 1932 годзе Панчанка закончыў Бягомльскую сямігодку, а потым гадавія педагогічныя курсы і пачаў працаваць настаўнікам пачатковых школ Кіраўскага раёна, адначасова вучыўся на завочным аддзяленні філалагічнага факультэта Мінскага настаўніцкага інстытута. У верасні 1939 г. яго прызвалі на вайсковую службу, і ён да 1946 года ўключна праходзіў цяжкую шматгадовую школу салдацкага жыцця. На пачатку прымаў удзел у паходзе Чырвонай Арміі на заходнебеларускія землі, пазней у часы II сусветнай вайны працаваў спецыяльным карэспандэнтам у розных вайсковых выданнях. Яго вершы, фельетоны змяшчаліся як у малавядомых сёння армейскіх газетах, так і ў славутым газеце-плакаце “Рздавім фашыскую гадзіну”, “Партызанская дубінка” і інш. У 1944-1945гг. Панчанка разам з часцямі Чырвонай Арміі знаходзіўся ў Іране.

З 1946 года ён, ужо вядомы паэт, вяртаецца на радзіму і пачынае працаваць у Мінску ў рэдакцыі часопіса “Вожык”. З гэтага часу яго творчае жыццё і лёс непарыўна звязаны з літаратурай, з дзейнасцю розных літаратурных выданняў: штотыднёвіка “ЛіМ” і часопіса “Маладосць”, рускамоўнага

альманаха “Советская Отчизна”, а таксама дзейнасцю праўлення СП Беларусі і інш. творчай працай.

У Панчанкі было шмат дзяржаўных узнагод—ордэны Леніна і Айчыннай вайны 2-й ступені, Кастрычніцкай рэвалюцыі і Працоўнага Чырвонага Сцяга, шмат медалёў і ганаровых граматаў. Ён быў адзначаны высокім званнем народнага паэта. Аднак яго адносіны з афіцыйнымі ўладамі складваліся няпроста. Пра гэта ён напіша сам напрыканцы жыцця ў сваёй славуце “Паэме сораму і гневу”.

Я рос бяздумным дурнем, як і ўсе,
І славіў росквіт,
Светлы век машынны,
Глядзеў з пагардай на каня ў аўсе,
На воз бацькоўскі свежай канюшыны.
А ў выніку:
Гнеў і сорам мне душу пякуць,
І гне маё сумленне вінаватасць.

Першыя вершы Панчанкі былі надрукаваныя ў 1934 годзе ў альманаху “Ударнік”. Да вайны выйшлі два зборнікі яго паэзіі “Упэўненасць” і “Вераснёвыя сцягі”. Асноўныя матывы даваеннай творчасці – тыповае для тагачаснай літаратуры ўслаўленне паслякастрычніцкай рэчаіснасці, працоўных будняў, выказванне патрыятычных пачуццяў. Аднак і тады праз дэкларатыўнасць, зададзеную пафаснасць, характэрную амаль для ўсіх тагачасных творцаў, прабіваліся шчырыя радкі сапраўднай паэзіі:

Цяпер бы паблукаць за лосем,
Што прагна сок крынічны п’е,
Рыкае зычна і ля сосен
Галіны гордых рог праносіць
Ды глуха капытамі б’е

Ужо тут заўважаецца характэрнае для пазнейшага Панчанкі тонкае адчуванне і веданне жывой прыроды, памкненне жыць у суладнасці з яе напісанымі, спрадвечнымі законамі.

Была адчувальная ў яго тагачасных вершах і прага філасофскага асэнсавання жыцця, тонкі лірызм:

Чуваць як дыша вераснем зара
Па ўсёй зямлі, што ў вечаровым дыме,
І добра нам маўчаць і пазіраць
На родны край вачыма маладымі.

Талент Панчанкі гартаваўся ў цяжкіх выпрабаваннях вайны. Ва ўзросце дваццаці двух гадоў ён робіцца салдатам і амаль штодзённа сутыкаецца з людскімі трагедыямі, з разбуральным уплывам вайны не толькі на матэрыяльны свет, створаны чалавекам, але і на свет яго душы. Аднак менавіта ў гэты час пад пяром паэта нараджаюцца светлыя, шчырыя радкі, прасякнутыя гуманізмам і чалавечнасцю:

Не прыпомню цяпер, што ў адказ я шаптаў—
Ці зямлю суцяшаў, ці пра маці пытаў.
Слоў вуголле злятала з патрэсканых губ,
І растоптаны кут быў да болю мне люб.

У час вайны Панчанка вымушаны быў шмат працаваць на сацыяльна заказ, аператыўна адгукацца фельетонамі, вершамі-агіткамі на баявыя падзеі, але і ў гэты час ён здолеў напісаць шмат твораў, якія сёння сталі хрэстаматыйнымі. Так сталася таму, што пачуцці і перажыванні, выказаныя ў вершах “Сінія касачы”, “Краіна мая”, “Кожны з нас прыпасе Радзімы куток...”, “Будуць вечна сады расцвітаць...”, “Толькі лісцем рабін шалахні...” і інш, адлюстроўвалі светаадчуванне не толькі аднаго чалавека, у дадзеным выпадку паэта—самога Панчанкі, а супадалі з пачуццямі іншых людзей, усяго народа.

І паклікала родная хата мяне.
Я падпоўз да сяла, калі гаснулі зоркі.
Расхінуў асцярожна кусты і знямеў—
Каміны... каміны... Дух пажарышча горкі.

Развіднела... А певень людзей не будзіў.

Цішыня. Мёртвы попел. Ні стуку, ні груку.
Толькі клён, што мой бацька калісь пасадзіў,
Грэў на сонцы свае абгарэлыя рукі.
(Кожны з нас прыпасае Радзімы куток”.

Менавіта глыбіня душэўных перажыванняў робіць запамінальным гэты верш, як і іншыя вершы падобнага плана, напісаныя падчас вайны, дзе гаворка ідзе не столькі пра патрыятызм, колькі пра гуманізм, пра любоў да чалавека і да ўсяго жывога, якое вайна бязлітасна знішчае. Характэрны ў гэтым плане верш “Коні”, дзе расказваецца пра франтавы эпізод гібелі коней, “чыё грывы густыя пясок засыпае”, чытач як быццам на ўласныя вочы бачыць смяротны бег буланага каня, што “з крываваю ранай ... бегаў між куляў і сініх туманаў з трывожным іржаннем”.

Падчас вайны паэзія Панчанкі пачынае глыбей асвойваць законы пераўтварэння асабістага перажывання ў роздум, яна робіцца ўсё больш спавядальнай.

Каб я ведаў што буду
Так доўга у горкім выгнанні,
Можа, быў бы храбрэйшым
У першае горкае ранне
І каб лёг я касцямі
Па той бок белавежскага бору
Мо чужынец пракляты
Перайсці пабаяўся б мой труп
Мо зямля б на мяне
Не паказвала з горкім дакорам
Абгарэлымі пальцамі
Мінскіх і гомельскіх труб.

І таму паступова разгортваецца перад чытачом адзін суцэльны маналог чалавека шчырага ў сваіх перажываннях, псіхалагічна непаўторнага. Гэтая новая манера выказвання натуральна прыводзіла да таго, што галоўным лірычным

героем паэзіі П. Панчанкі рабіўся жывы чалавек, з рэальнай біяграфіяй і нявыдуманым жыццёвым лёсам. Такім паэтамі, лірыкамі, якія выказвалі ў творах саміх сябе, былі Т.Шаўчэнка, а таксама Янка Купала, а ў сучаснай прозе – Я.Брыль. Менавіта гэтая нявыдуманасць перажыванняў робіць творчасць гэтых пісьменнікаў такой прыцягальнай.

Метафарычная і пачуццёвая экспрэсіўнасць мяжуюць у вершах Панчанкі з аскетычнай прастатой радка, пафаснае перажыванне і эмацыянальны ўскрык з цішынёй і супакоем душы.

І адна ў мяне —пра Радзіму —

Сягоння трывога

І адна ў мяне —на Радзіму—

Сягоння дарога, —(Ноч перад святам).

У жніўні 1943 г. Максім Танк пісаў на фронт свайму сябру Пімену Панчанку: “Людзі, нас траіх, (Танка, Панчанку і Куляшова—Г.Т.) уважаюць зав паэтаў “определившихся”, а мне здаецца, знаходзімся ў стадыі пошукаў новых дарог мастацтва, мы больш упартыя, як нашы сучаснікі, якія паспяхлілі “определиться”. Рана шукаць прыстані, пакуль мачты цэлыя і днішча не працякае”.. (ліст ад 16.УШ.1943) З Масквы. (Полымя, 2000 №:?!/. Аднак у адрозненне ад Танка, які на працягу ўсяго свайго жыцця цікавіўся тэарэтычнымі праблемамі развіцця літаратуры, паэзіі новага часу, Панчанка быў толькі практыкам. Зрэшты, займацца тэорыяй ў яго і не быломагчымасці, бо ў адрозненне ад тых, што “жылі ў маскоўскіх нумарах”, ды “пісалі ў цеплыні пра кроў народа”, ён знаходзіўся ўсю вайну на фронце. У 1944 годзе Панчанка ў складзе 34 арміі трапляе ў Іран. Экзатычная зямля, чужыя звычаі, побыт – не засланыюць у душы паэта галоўнага: ён імкнецца вярнуцца на радзіму і да радзімы. Тут у Іране з асаблівым сумам паэт згадвае ўсё, што было і ёсць такім дарагім у родным краі.

Ляцяць журавы на Казбек і Эльбрус

І сэрца сціскае туга.

Сустрэне іх хутка мая Беларусь

На цёпрых зялёных лугах.

Я зайздрасці к птушкам ніколі не меў –

Без крылляў мне нават лягчэй

А зараз ад крыўды глухой анямеў

І з неба не зводжу вачэй.

Сумаваць паэту было чаго. Мінск на гэты час быў ужо вызвалены, і туды вярнуліся ягоняя сябры пісьменнікі: Максім Танк і Аркадзь Куляшоў, з якімі Панчанка перапісваўся падчас вайны. Яны жылі творчымі клопатамі, у адным літаратурным асяроддзі, у той час як Панчанка быў не толькі сярод чужых людзей, але і займаўся працай, што мела няшмат агульнага з літаратурай.

Але ў “Іранскім дзённіку” адлюстравалася не толькі туга па бацькаўшчыне, Ёсць тут і цікавыя замалёўкі жыцця чужога краю, асабліва ў ўсходніх краявідаў і звычайў. І таму “Іранскі дзённік” стаў пэўнай мяжой на творчым шляху П.Панчанкі, за якой пачынаўся новы віток яго паэтычных пошукаў і здабыткаў.

Для П.Панчанкі, таксама як і для В.Быкава і іншых франтавікоў, хто зведаў цяжар вайны на ўласным лёсе, вайна стала той школай сумленнасці і высокіх маральных норм, якая дыктавала паводзіны ў пасляваенны час. Там на фронце, у многіх франтавікоў выпявала адчуванне неабходнасці і непазбежнасці змен у жыцці грамадства. Яны верылі, што перажыўшы трагедыю вайны, людзі стануць лепшымі, больш сумленнымі і будуць жыць “па-праўдзе”, тое ж самае адбудзецца і з дзяржаўнай палітыкай. Эмацыянальны настрой, веру свайго пакалення Панчанка выказаў у вершы “Трэснула, грукнула...” (1956 г.). Твор гэты, дарэчы, паклаў адлік новым тэндэнцыям ва ўсёй беларускай пасляваеннай паэзіі:

Трэснула, грукнула, грымнула з покатам,

Хлынула цёплае неба на дол

(Вось і сімфонію слухаем покуль там

Творцы сядзяць над музычнай нудой).

І бліскавіцы без нудных лічыльнікаў
Суткі ўсхвалёвана паляць сябе.
(Прыстасаванцы хаваюцца ў шчыліны,
Слон кабінетны трывожна сапе.)

Травы ачысцяцца, дрэвы памыюцца,
Лівень не зломіць іх – стануць дужэй.
(Кажуць, што крытыкі больш не памыляцца,
Бог беражонага не зберажэ.)

Я навальніцы люблю ачышчальныя,
Што працінаюць да донца душы.
(Кажуць не прымуць больш касы ашчадныя
Ў сейфы свае махляроў барышы.)

З гэтым адчуваннем перамен Панчанка, як і іншыя яго равеснікі, уступіў ў пасляваеннае дзесяцігоддзе. Аднак яго чакала вялікае расчараванне. У той час як многія сучасныя яму паэты былі захоплены “пакарэннем космасу”, шпаркімі крокамі навукова-тэхнічнай рэвалюцыі, П.Панчанка не мог не звяртаць увагі на штодзённыя, зямныя справы. Ужо тады, як выглядае з ягоных твораў, паэт зразумеў, што палітычная тыранія, таталітарызм, жорсткая эксплуатацыя, вайна—як сродак дасгнення сваіх мэтаў—заганы не толькі капіталістычнага ладу, а ў роўнай, ці можа, нават у большай ступені—і “самага перадавога”, сацыялістычнага.

Гэтае разуменне яскрава адлюстравалася выходзіць ў славутым вершы П.Панчанкі “Прыстасаванцы”, упершыню надрукаваным ў “Ліме” 27 кастрычніка 1956 г. Актуальнасць гэты твор, дарэчы, не страціў да сённяшняга дня:

Станкоў не знаюць, араць не ўмеюць,
Да воза з гноем не йдуць і блізка.

Разумнае, вечнае,
добрае сеюць
Між мас працоўных амаль з калыскі.

Закончаць нешта з тугой нацяжкай,
Запас прыдбаюць цытатаў розных.
Дзяцей у школе вучыць ім цяжка.
Лягчэй, выгодней вучыць дарослых. (..)

Ідуць насустрач грашовай справе,
На пафас голы яны не клюнуць.
Маліцца будуць, калі ты ў славе,
Калі ты ў горы – з насмешкай плюнуць.

Смелай і вострай была канцоўка верша, дзе сканцэнтаваўся ўвесь яго выкрывальніцкі пафас. Аднак чыноўнікам ад літаратуры верш надта ж не спадабаўся, і яны змусілі паэта ў пазнейшых публікацыях скараціць дзве заключныя страфы твора, якія ў лімаўскай публікацыі гучалі так:

А хто памкнецца іх быт парушыць,
Адразу трапіць у іх засаду –
Яны аблаюць, яны заглушаць,
Яны задушаць салідным задам.

Я знаў на фронце, што вораг—вораг.

А як жа стукнуць па гэтых мордах:?

Між нас прыжыўся, зашыўся ў норы

Прыстасаванцаў агідны ордэн.

Больш таго аўтар вымушаны быў пайсці на кампраміс з уладамі і дапісаць новую канцоўку верша, якая здымала публіцыстычны запал і рабіла “ідэйна” правільнай скіраванасць твора:

Сярод народа такіх не многа,

Ды вельмі ж хітра яны нам шкодзяць.

Нам замінае вось гэта погань,

Як пыл дарожны ў цяжкім паходзе.

У такім прымуова знявечаным выглядзе верш мог публікавацца і неаднойчы друкаваўся ў панчанкаўскіх паэтычных зборніках.

Боль і расчараванне грамадскай неўладкаванасцю жыцця, несправядлівасцю, якая ахапіла ўсе яго пласты, пераносяць думкі паэта ў іншае рэчышча, у рэчышча пошуку агульначалавечых гуманістычных ідэалаў. Маральную і матэрыяльную каштоўнасць набываюць звычайныя натуральныя праявы чалавечага жыцця, сфера асабістых адчуванняў і узаемаадносін, якую не ў стане запаланіць сацыяльная дэмагогія. Менавіта ў 60-ыя г. пішучца славуця лірычныя вершы П.Панчанкі “Белыя яблыні”, “Сэрца маё”, “Незакапаная дамавіны” і інш. Адзін з тагачасных вершаў паэта так і называецца “Чалавечнасць” і гаворка ў ім якраз і ідзе пра занябаная сацыялістычным ладам гуманістычныя ідэалы:

Стаў дабрэй, і даўня наіўнасць

Варухнула крыллем над табой.

Лечыцца трава ад спёкі ліўнем,

Людзі ласкай лечыцца людскай.

Абапрыся на зямлю сырую,

Сэрцам чула ўсіх перабяры:

Хто жыруе сёння, хто гаруе,

Хто цвіце, хто вяне без пары.

Мо бяда каму здушыла горла,

Можа, хтось не можа ўжо дыхнуць?

Не забудзь туды раней за гора

Хоць на дзве хвіліны заглянуць (1963).

50-60-ыя гады сталі плённымі для творчасці Панчанкі. У гэты час выходзяць такія яго кнігі, як “Кніга вандраванняў і любові” (1959), “Нью-Йоркскія маланкі” (1960), “Тысячы небасхілаў”! (1962), “Пры святле маланак” (1966) і інш. Зборнікі паэзіі Панчанкі ўваходзілі ў грамадскае жыццё з вялікім рэханансам, бо ягоная паэзія выносіла прысуд хапугам, хамам і двурушнікам, прыстасаванцам, альбо “канцылярскім арлам”, як называў іх Панчанка.

З іх кожны грозна б’е
Старое грозна розгамі,
А сам дабро грабе
Схаваўшыся за лозунгі.

Не мог Панчанка раўнадушна глядзець і на тое, што ў 60-ыя гады пад шыльдай ”дружбы народаў” пачаліся працэсы актыўнай дэнацыяналізацыі, дэбеларусізацыі грамадства. Устаноўка на “зліццё моў і народаў”, на стварэнне новага савецкага чалавека была закамуфляванай палітыкай гвалтоўнай русіфікацыі ўсіх нярускіх нацый СССР. Верш П.Панчанкі “Родная мова” (1964) гучаў як пратэст супраць гэтых тэндэнцый.

Кажуць мова мая аджывае
Век свой ціхі: ёй знікнуць пара.
Для мяне яна ж вечна жывая,
Як раса, як сляза, як зара.
.....
Калі ж хто загадае: “Не трэба!”—
Адрачэцца ад мовы народ,—
Папрашу я і сонца, і неба:
Мне не трэба ні славы, ні хлеба,
Асудзіце на безліч нягод.

Трэба аднак, заўважыць, што ў вершах грамадзянскай і публіцыстычнай тэматыкі знаходзіць адбітак і вера паэта ў ленінскую палітыку, камуністычную ідэалогію. Можа, і не была гэтая вера шчырай, як лічылі ранейшыя даследчыкі (Р.Бярозкін) і як лічаць сучасныя (У.Гніламедаў). Можа быць, фразы тыпу “Я

веру Леніну з дзіцячае пары” (1986), ці верш “З імем Леніна, якім у 1986 г. адкрываўся балючы, выкрывальніцка-палымяны зборнік “І вера, і вернасць, і вечнасць..” былі толькі традыцыйнай, змушанай данінай пашаноты ідэалагічнай машыне, без якой паэтавы творы не маглі б пабачыць свет. Гэта пацвярджае змест зборніка, у вершах якога адлюстравана страшная праўда перажытых гадоў, вобразна расказваецца як насамрэч вялі з імем Леніна нас рэвалюцыя, грамадзянская і Айчынная наша вайна. (“Паэма сораму і гневу”, “Ціхія”, “Кабінеты”, “Чым жа мы апраўдаемся” і інш.

У 70-ыя-90-ыя гады выходзіць шмат новых кніг П. Панчанкі “Снежань” (1972), “Крык сойкі”(1976), “Вячэрні цягнік”(1977), “Лясныя воблакі” (1985), ужо згаданая “І вера, і вернасць, і вечнасць (1986), “Торкі жолуд” (1988), “Высокі бераг” (1993) і інш., кожная з якіх варта асобнай гаворкі. Так напрыклад, з кнігі “ Маўклівая малітва” цензура і аддзел прапаганды ЦК КПБ знялі сем вершаў, перад гэтым на такую ж экзекуцыю быў асуджаны і зборнік “Крык сойкі”(1976). На той час П.Панчанка быў чалавекам вядомым, усяляк, здавалася б, ушанаваным уладай: ён народны паэт, член Прэзідыума Вярхоўнага савета БССР, у дадатак франтавік і камуніст, да якіх сістэма, на словах, адносілася з асаблівай пашанотай. Аднак цензура не магла дараваць знакамітаму паэту яго бескампраміснае імкненне да праўды. Пад цензарскі нож трапілі наступныя радкі:

Мы штодня сабе ўлусім,

Ну, а ісціна дзе ж?

Нібы конь той па крузе

Усё ідзеш і ідзеш.

П.Панчанка быў надзвычай адметны, унікальны паэт, ён выдатна спалучаў ў сваёй творчасці вострую публіцыстычнасць, з’едлівы сарказм і тонкую, душэўную лірыку. Тэматычны абсяг яго паэзіі надзвычай шырокі, яго хвалююць як глабальныя праблемы жыцця чалавецтва, так і дробязныя, на першы погляд, праявы штодзённага чалавечага існавання. Паэт надзвычай устрывожаны, што на схіле ХХ ст. чалавецтву пагражае самаразбурэнне, своеасаблівы духоўны

Чарнобыль. Думкі пра адраджэнне чалавека ў чалавеку, пра будучыню, пазбаўленую маны і пакут – складаюць асноўны змест гэтых кніг. Да канца свайго жыцця П.Панчанка заставаўся безааглядна мужным і смелым. У зборніку “Горкі жолуд” (1988) знясілены хваробамі паэт адкрыта выказвае сваю сацыяльную і палітычную пазіцыю:

Я спяваў пра жыта і пра жаўранкаў,

Ненавідзеў акупантаў і прыгнёт,

А сягоння—ввялікадзяржаўнікаў,

Што разбэсцілі вялікі мой народ.

Навучылі не рабіць—

Хлусіць і красці.

Дзеці ў школы з іншай моваю бягуць.

Я хацеў, нашчадкі, вас праклясці,

Ды люблю сваю зямлю.. і немагу.

У адным з апошніх запісаў у сваім дзённіку Панчанка пісаў: “Зноў (пасля шматмесячнай балбатні і падману) перамаглі чарнасоценцы.

Мой беларускі народ заўсёды быў працавітым і цярдлівым, а ў вайну адным з самых гераічных!. Дамарошчаныя халуі Масквы, усе чыноўнікі – паразіты адкінулі нас ў чорнае сярэднявякоўе, у бескультуре, хамства, абывацельства. Пасляваеннае племя беларусаў выхавана ў несправядлівасці, у халопстве і рабстве. Закон цяпер: крадзі, хлусі, не парцуй, выбівайся ў халуі!

Ён варты праклёну –сённашні беларус. А сілы змагацца няма”.

У гэтым кантэксце больш зразумелым робіцца для нашчадкаў і сэнс славутага верша “Развітанне”:

Гэта ўжо не світанне,

Гэта наша настала змярканне,

Гэта з мовай маёй,

Гэта з песняй маёй

Развітанне.

ЯНКА БРЫЛЬ

1917—2006

І ЗАЎТРА БУДЗЕ ДЗЕНЬ: ЛІРЫЧНЫЯ ЗАПІСЫ ЭСЭ ЯНКІ БРЫЛЯ ПАВОДЛЕ КНІГ “БЛАКІТНЫ ЗНІЧ” І “ПАРАСТАК”

Змест лекцыі:

1. Асаблівасці творчай манеры Янкі Брыля
2. Суб’ектыўны лірызм кнігі “Блакiтны зніч”: прыватнае і агульначалавечае
3. Апошняя прыжыццёвая кніга Янкі Брыля “Парастак”: арыгінальнасць мастацкай задумы
4. Творчасць Янкі Брыля ў кантэксце сучаснай літаратуры

Навошта жыве чалавек? Хто з нас не задумваўся над сэнсам жыцця і смерці чалавека? Каго не ўразіць да глыбіні душы сваёй відавочнасцю і няўмольнасцю выказванне вядомага свяціцеля Ігнація Бранчанінава:

“Што гэта за вялікі падман –чалавечае жыццё? –дзе кожны, з’явіўшыся на імгненне на зямлі, адчувае і ўяўляе сябе вечным, незвычайным і непаўторным, аднак, не паспеўшы нічога да канца зразумець і зрабіць, няўмольнай і заўсёды “заўчаснай” смерцю выкрэсліваецца з жыцця, а потым і з памяці тых, хто застаецца жыць”.

Гэтыя словы прыгадаліся над старонкамі новай кнігі Янкі Брыля. Кожная кніга гэтага пісьменніка –з’ява непаўторная, але лірычныя запісы “Блакiтны зніч” усе ж і на гэтым фоне –самы незвычайны, самы балючы твор нашага знакамітага мастака слова. Найперш таму, што звязаны з перажытай ім нядаўна трагедыяй – смерцю жонкі Ніны Міхайлаўны, з якою больш чым паўвеку ён дзяліў свае радасці і няшчасці, свае творчыя і жыццёвыя поспехі і турботы. Быў і дагэтуль вярэдлівы боль успамінаў пра расстралянага НКВД брата Валодзі, пра іншых загубленых сталінскай сістэмай людзей у аповесці “Муштук і папка”. Але гэты боль быў крыху прытуплены часавай адлегласцю, даўняй перажытасцю, растанне ж з Нінай Міхайлаўнай –свежая незагойная рана...

Кампазіцыйна кніга “Блакiтны зніч” складаецца з трох частак, кожная з якіх мае сваю назву: “Цішыня”, “Ляцела зязюдя” і “Нашы разлукі”. Два першыя раздзелы (лірычны роздум над вечнымі пытаннямі, на якія ніхто яшчэ не знайшоў адказу) –нібыта прадмова, асцярожнае набліжэнне да заключнага і галоўнага трэцяга раздзела – “Нашы разлукі”, у які ўвайшло ліставанне Івана Антонавіча з Нінай Міхайлаўнай і шчымліва балючае апісанне іх апошняй разлукі.

У кнізе адчувальна прысутнічае асабіста выпакутаваны роздум над таямніцаю смерці:

“Няўжо мы ўсе панараджаліся, жывём дзеля таго, каб паміраць?

Наіўна простае, глыбока страшнае і крыўднае пытанне.

А вечарэе ў зялёным навокал спакойна і светла”.

Задзейнічаны, і па-свойму, па-брылёўску арыгінальна пераасэнсаваны спрадвечна вядомы хрысціянскі вопыт:

“Цяжка чытаю “Розу Мира” Данііла Андрэева.

Над награвашчваннем прамудрых разваг і тлумачэнняў, скрозь іх і за імі раптам убачыліся першыя хрысціяне ў рымскім цырку, перад тым найстрашнейшым момантам, калі на арэну, дзе застылі ў жаху ахвяры, вырвуцца галодныя ільвы.

Сярод ахвяраў –дзеці. Як жа ім іхнія бацькі, маці, дзяды і бабулі, у душах, у свядомасці якіх ёсць **тое**, за што звяры будуць іх разрываць, як усе тыя блізкадарослыя скажуць дзецям, святым у сваім няведанні, за што ім гэты жах звышпакутнай смерці?

А потым я вельмі проста сігануў з той старадаўняй далечы ў свой час, у гады фашысцкай акупацыі, у апавяданні тых, што ўвайшлі ў кнігу памяці “Я з вогненнай вёскі...”, у жахі дарослых і дзяцей, у моманты перад расстрэлам, у тую самую немагчымасць сказаць, растлумачыць свята-нявінным: **што гэта?**.. “

І побач з гэтай “немагчымасцю сказаць”, як яшчэ адна грань непадуладнай чалавечаму разуменню, неадназначнай праблемы –беларуская, народная, выпрацаваная стагоддзямі спакойна-разважлівая філасофія:

“Ну і памрэш, і свету гэтым не абновіш!..

Раптам успомнілася і такая народная мудрасць, згода з тым, што было і будзе”.

Але гэтая згода, не выключае ні болю, ні адчування крыўды ці віны перад тымі, каго ўжо няма побач. У лірычных запісах “Блакiтнага знічу” неаднойчы згадваюцца вядомыя і мала вядомыя асобы, тыя, хто адыйшоў у нябыт, і пра каго Янка Брыль з горыччу зазначае:

“Наколькі лепш было б ведаць пра чалавека, пакуль ён жывы, усе тое, што раскрываецца пасля, калі ўжо яго няма, а засталіся толькі запісы, успаміны...”.

На жаль, менавіта па лістах і ўспамінах толькі і можа чытач узнавіць светлы воблік вернай жыццёвай спадарожніцы пісьменніка Ніны Міхайлаўны Брыль. Лісты з сямейнага архіву Брылёў (раздзел “Нашы разлукі”), якія пісалі Ніна Міхайлаўна і Іван Антонавіч падчас сваіх расстанняў, арганічна завяршаюць папярэдні роздум.

“...Хутараначка, польская гімназістка-выдатніца, потым савецкая студэнтка з найвышэйшымі адзнакамі, універсітэцкая выкладчыца з пяццю еўрапейскімі мовамі –лацінскай, анлійскай, нямецкай, польскай і рускай, не лічачы шостай, сваёй, –яна нармальна ведала свой ўзровень. Аднак зусім не задаваўся, любіла здаровы смех, магла ўздывацца да самаіроніі” Такой была Ніна Міхайлаўна вачыма сваіх блізкіх, вачыма мужа Івана Антонавіча Брыля.

Чытаючы яе лісты, першы з якіх пазначаны 1944 годам, жыва ўяўляеш яе няпросты лёс –лёс адоранай, мудрай і светлай жанчыны, а ў дадатак жонкі знакамітага пісьменніка. Не толькі з гэтых лістоў, але і са згадак, а то і з прамых выказванняў Янкі Брыля на штат гэтага: “з удзячнасцю думаў раней, а тым больш думаю цяпер пра Нінін сяброўскі ўдзел у маёй пажыццёвай працы”, – бачна якую вялікую ролю мела яе падтрымка і дапамога ў творчай працы пражыцця.

Думаецца, што тут можна гаварыць не толькі пра захаванне біблейскага завету сужэнскай адданасці жонкі свайму мужу, але і пра шчаслівы сямейны звяз творчага чалавека, пра зямную жаночую самадданасць і вернасць,

прыкладаў якой, на жаль, не так і шмат у гісторыі нашай літаратуры. Прыгадваюцца хіба што шчымліва-светлае каханне Максіма Гарэцкага да Леанілы Чарняўскай, ды самааданная праца Уладзіслава Францаўны Луцэвіч па ўшанаванню памяці вялікага Купалы.

“Пішы пра ўсё, над чым працуеш, якія планы ў Цябе і якія поспехі. Чакаю –бо гэта ж і маё жыццё” –прызналася Ніна Міхайлаўна мужу ў лістападзе далёкага 1944 года. З тых ваенных гадоў і цягам усяго сумеснага жыцця яна заўсёды была побач з Янкам Брылём, гадала яго дзяцей, вычитвала яго творы, выконвала безліч хатняй жаночай працы, без якой няма ўтульнага дому, дружнай сям’і. У яе таксама быў свой талент, яна была адорана той найвышэйшай жаночай мудрасцю, якая дазваляла ёй падначаліць свае інтарэсы, свае жаночыя і чалавечыя амбіцыі ролі вернай паплечніцы таленавітага мужа. Такой яна заставалася ўсё жыццё. Пакуль не прыйшла хвіліна апошняй разлукі.

“Апошнія месца на роднай зямлі я аплаціў на дваіх рублямі, загадзя сабранымі з дзвюх ветэранскіх пенсіяў, ды з маіх, жабрацкіх сёння, літаратурных заробкаў, так увайшоўшы ў незалежна-свабодны спакой на душы ад таго, што вось і ведаю, куды і да каго пайду. А ўжо **калі** ды **як** –нікому таго ж ведаць не дадзена...”.

“Блакiтны зніч” –сапраўды вельмі балючая кніга. Але ж гэта брылёўская кніга. І побач з тугою і болем тут, як і заўсёды ў Янкі Брыля, прысутнічае святло, глыбіннае адчуванне і разуменне шматстайнасці і зменлівай вечнасці жыцця.

“Буйным цветам мяне сустрэла каля зялёнай брамкі алыча. На чарэшнях і вішнях цвет толькі намеціўся. Ноччу быў доўгачаканы дождж. І сліва да рання багата расцвіла. Хоць не на сонцы, а ў мокрым цяпле. Учора адразу, толькі выбраўшыся з машыны, пачуў зязюлю, а сёння, выйшаўшы на ганак, прывітаў салаўя. Нават і божая кароўка ўчора, сонечным адвячоркам, шнуравала трухцікам па прыступцы ганку, на якім мы ўтраіх сядзелі”.

І ў гэтым жыццясвярджальным кантэксце, якім, нягледзячы на журбу, прасякнута ўся кніга, узвышана і шматзначна прачытваецца невялікі абразок –згадка з ягонага далёкага маленства:

“...Яна за вечнай прасніцай, а я, малы, над кнігай.
— Позна, сынок. Лажыся. І заўтра ж будзе дзень!...”

Янка Брыль. Парастак. Запісы і эсэ.—Мінск, “Про Хрысто”, 2006.

Гэты дарагі падарунак я знайшла ў сваёй паштовай скрынцы 24 ліпеня, вярнуўшыся з адпачынку. З аўтарскім аўтографам: “Мілая Галя, а вось і яшчэ адна мая кніжка. 10.07. 06. Я.Брыль”. “Ну вось, і ёсць што чытаць на сённяшні вечар, — падумалася,—а заўтра пазваню і падзякую аўтару”.

Ды атрымалася так, што назаўтра, 25 ліпеня, званіць ужо было позна — Івана Антонавіча не стала.

Паводле волі лёсу кніга “Парастак”—ужо не проста “яшчэ адна”, а апошняя, развітальная кніга любімага аўтара, нашага вялікага сучасніка. Можа, таму і чытаецца яна з асаблівым, незвычайным пачуццём. Можа, таму і чытаеш некаторыя яе радкі, як тужліва-самотныя ноткі расстання:, як падказку, як урокi, як запавет. Па-іншаму, у кантэксце вечнасці, чытаюцца і добрыя словы пра нябожчыцу-жонку, дзяцей, сваякоў, сяброў-літаратараў і проста знаёмых. Прыветныя, шчырыя і роздумныя словы, на якія Іван Антонавіч ніколі не скупіўся, якія заўсёды ўмеў сказаць у час і да месца.

Творчасць, творчая спадчына Янкі Брыля —унікальная з’ява. І не толькі ў нацыянальнай літаратуры. Пра што сведчаць і гэтыя старонкі апошняй кнігі вялікага мастака “Парастак”. Уражвае нас, яго сучаснікаў, і будзе ўражваць і дзівіць нашчадкаў незвычайная здольнасць пісьменніка: пішучы пра сябе—пра свой вонкавы і ўнутраны свет, пра свае пачуцці, адчуванні і думкі, пра тых, хто з ім побач —ад сваякоў і калег да выпадковых знаёмых —уздымацца да найвышэйшых маральных і філасофскіх абагульненняў, да з’яваў і праблем агульначалавечага маштабу, а тым самым —да вяршынь сусветнага мастацтва.

“У сваіх найбліжэйшых —у даўнавата сталых дзяцей і ўжо дарослых унукаў —у кожнага паасобку ёсць сваё патаемнае, куды мне, бацьку і дзеду, няма і ніколі не будзе доступу. А ў мяне для іх —таксама ж ёсць толькі маё, і з тым маім і мне бывае цяжка, і іншага выйсця няма, як толькі цярпець.

Павяло на грэшнае, непамерна высокае параўнанне. Калі табе і пашчасціць на Сымона Кірынеяніна, які панясе твой крыж, дык жа твая маленькая галгофа — ўсё роўна толькі твая. З выпрабаваннем развітальнай самотнасцю, з горыччу паасобных успамінаў.... “

Так, у апошняй кнізе, зрэшты, як і ва ўсёй творчасці Янкі Брыля, шмат надвычай асабістага. З рознай нагоды і ў розных абставінах прыгадваюцца тут светлай памяці Ніна Міхайлаўна, верная спадарожніца Янкі Брыля, брат Міша, якога мы памятаем як Толю Руневіча у “Птушках і гнёздах”, брат Валодзя, трагічны лёс якога ўвасоблены ў брылёўскай аповесці “Муштук і папка”, бацькі, дзяды і прадзеды, дзеці, унучкі і ўнукі, праўнучкі і праўнукі, для кожнага з якіх знайшлося месца на старонках кнігі “Парастак”.

“ Дзеці. Унукі. Сям’я. Незаменнае значэнне гэтых слоў я разумеў, здаецца, заўсёды. Аднак, застаўшыся ў адзіноце ды ў старэчых немачах, я разумею іх, чым далей, тым лепш.”.

Гісторыя брылёўскага роду, раскіданая асобнымі згадкамі і запісамі ў ранейшых творах знакамітага пісьменніка, у апошняй кнізе знайшла сваё арганічнае, завершанае –цэласнае адлюстраванне. Напісаная ў свой час па просьбе часопіса “Роднае слова”, яна ўвасобілася на старонках “Майго радаводу”, які завяршаецца такім чалавечным, і адначасова такім аптымістычна-брылёўскім “вясёлым пастскрыптумам”.

“10 красавіка, калі ўжо гэты нарыс быў здадзены ў рэдакцыю “Роднага слова” і прыняты да выхаду ў чэрвені, я на шарай гадзіне, не ўключаючы святла, у адзіноце спяваў сам сабе, у нейкія моманты нават і ў слёзнай асалодзе ад музыкі і слоў –родных, рускіх, украінскіх, польскіх. І тут нечаканы і доўгачаканы званок ад Галі, што вось і яна ўжо бабуля, а я –такім чынам, прадзед!.. У Мішы з Машай –дачушка, імя якой падрыхтавана бацькамі загадзя – Даша, Дар’я, а ў нас па-загорску —Адарка, Адара. Зноў жа высокае хваляванне, святочная навіна, пра якую мне захацелася дапісаць, бо яна ж і да месца ў размове пра мой, пра наш радавод”

Такім вось запісам завяршаецца кніга “Парастак”, апошняя, развітальная кніга Янкі Брыля, якая, пэўна, і ў назве сваёй сакральна ўтойвае думку пра гэтую маленькую Адарку, свежы парастак на дрэве вялікага, моцнага і шматпакутнага брылёўскага роду.

Літаратура

1. Янка Брыль. Блакітны зніч: Лірычнае. – Мінск: “Про Хрысто”, 2004.

ВАСІЛЬ БЫКАЎ

1924---2004

ЛІТАРАТУРА І РЭЧАІСНАСЦЬ:

“ВАЎЧЫНАЯ ЯМА” ВАСІЛЯ БЫКАВА

Беларусы –мабыць, адна з самых няшчасных нацый Еўропы. Не зважаючы на ўсе нашы зусім неблагія, Богам дадзеныя чалавечыя якасці, мы дагэтуль не маем таго, чаго варта мець кожнай нацыі свету, для чаго, па-сутнасці, яна і існуе пад небам. І ўсё таму, што з нейкага капрызу гісторыі, мы ўпусцілі свой нацыянальны цягнік і апынуліся ў ролі вечных паязджан, пазбаўленых прыстойнага лёсу, здатнага прытулку дзяржаўнасці

В. Быкаў

*(З выступлення на Кангрэсе
беларусістаў у маі 1991 года)*

Змест лекцыі

1. Звесткі з біяграфіі
2. Характарыстыка творчасці В. Быкава апошніх гадоў жыцця
3. Сімвалічны змест аповесці “Ваўчыная яма”
4. Аналіз праблематыкі аповесці і характарыстыка вобразаў

Памятаю тое, пяцігадовай даўнасці, пачуццё, з якім дачытвала аповесць Васіля Быкава “Ваўчыная яма”. “Салдат застаўся зусім адзін у гэтым прыгожым і страшным лесе. Стала чамусьці цёмна, Можа, настала ноч? Значыць, ён так і не дапаў да выратоўчага броду, не выбраўся з гібельнай ямы. Цемра навалілася на лес, на салдата, і ён ужо не разумеў, у які бок ісці. І ці ісці наогул? Сілы ў яго не было нават устаць...” [1, с. 65].

Дачытала (а ўсё чытанне было, можна сказаць, суцэльным стрэсам) і жыва ўявіла гэты страшэнны, інфернальны малюнак, гэтыя жудасныя апошнія хвіліны жыцця адрынутага светам безыменнага дзевятнаццацігадовага салдаціка і –ў стане амаль фізічнага адчування гэтай самай гібельнай, ваўчынай ямы – зазначыла пра сябе: вось які ён, і вось што значыць ён, сапраўдны мастакоўскі боль, боль за прыніжаных і абражаных, за свой пакрыўджаны край, за свой шматпакутны народ.

І тады ж, пры першай спробе асэнсавання зместу і жанравай адметнасці аповесці з яе знакавым вобразам ваўчынай ямы, згадаліся словы, важныя для адпаведнага ўспрыняцця і разумення твора. Словы, прамоўленыя самім яго

аўтарам. “Беларусы –мабыць, адна з самых няшчасных нацый Еўропы,—так пачаў свой выступ Васіль Быкаў на Кангрэсе беларусістаў у маі 1991 года.—Не зважаючы на ўсе нашы зусім неблагія, Богам дадзеныя чалавечыя якасці, мы дагэтуль не маем таго, чаго варта мець кожнай нацыі свету, для чаго, па сутнасці, яна і існуе пад небам. І ўсё таму, што з нейкага капрызу гісторыі, мы ўпусцілі свой нацыянальны цягнік і апынуліся ў ролі вечных паязджан, пазбаўленых прыстойнага лёсу, здатнага прытулку дзяржаўнасці”.

І далей, гаворачы пра такія рысы беларуса, як “высакароднасць нашага сэрца, наш бясхітрасны розум і наш неспатольны боль”, пісьменнік падкрэсліў: “Так, боль. Менавіта боль –гэта наш гістарычны спадарожнік, які ні на год не пакінуў нас у мінулым, не пакідае і зараз. У нашай імперыі даўно ўжо няма шчаслівых народаў, але беларусы, як ужо сказана, можа, самыя нешчаслівыя сярод іх”. [2, с. 233 –234].

У такіх вось словах Васіль Быкаў як бы прадказаў (можа, ужо інтуітыўна прадчуваў) з’яўленне сваёй аповесці “Ваўчыная яма”. Так, былі ўжо напісаны і надрукаваны “Знак бяды” (1982), “Аблава” (1988) і “Сцюжа” (1969—1991). Творы, у якіх выразна адбіваліся балявыя кропкі гістарычнага шляху народа, знайшлі яркае ўвасабленне народныя характары. Але, падобна, у душы мастака жыло адчуванне, што ён яшчэ недастаткова, не ў поўнай меры паказаў “неспатольны боль”—гэты неад’емны спадарожнік народа, ці, інакш кажучы, свой, глыбока вынашаны, выпакутаваны мастакоўскі боль за сваіх суайчыннікаў. І вось напрыканцы 90-ых гадоў мінулага стагоддзя ён задумаў і стварыў аповесць “Ваўчыная яма”.

Несумненна, што ў якасці каталізатара і своеасаблівага стрэс-фактара тут з’явіўся Чарнобыль з яго зонай адчужэння, з яго смертаноснай радыяцыяй. Пра што сведчаць і некаторыя выказванні Васіля Быкава. Так ужо ў працытаваным вышэй выступленні зазначалася: “Перспектыва выжывання нацыі, густа засыпанай радыёнуклідамі, абсалютна няпэўная, калі не зусім змрочная”. Трыма гадамі пазней, гаворачы зноў-такі пра гаротны лёс народа, “атручанага камуністычнай ідэалогіяй, з абрабаванай культурай, амаль без роднай мовы, з ампутаванай нацыянальнай свядомасцю”, пісьменнік дадаець: “...Да таго ж густа пасыпаным радыяцыйным чарнобыльскім попелам”. [3, с. 248].

Увогуле, трэба сказаць, Васіль Быкаў не спяшаўся дакранацца непасрэдна да балючай (ці не занадта балючай, трывожнай для яго!) чарнобыльскай тэмы, не спяшаўся “прайсці праз зону”. (Так называецца зборнік прозы паэзіі і публіцыстыкі, што пабачыў свет у 2001 годзе і прысвечаны наступствам

чарнобыльскай катастрофы). Ён высока ацэньваў адпаведную грамадска-палітычную і публіцыстычную дзейнасць Алеся Адамовіча, у прыватнасці яго публікацыі “Чарнобыль і ўлада”, “Курапаты, Хатынь, Чарнобыль”, “Беларуская бяда”, “Ці радыёфобія” і інш., якія склалі кнігу “Апакаліпсіс па графіку” (1992). Ён заўважаў і гэтак жа станоўча ацэньваў “Чарнобыльскую малітву” Святланы Алексіевіч, апаবাদанне “Львы” Івана Пташнікава, паэмы “Чорная быль “ і “Зязюля” Сяргея Законнікава. Менавіта Васіль Быкаў бярэцца пісаць у тым жа 1991 годзе прадмову да беларускага выдання дакументальнай аповесці “Апошнія папярэджанне. Спадчына Чарнобыля” вядомага амерыканскага ўрача-радыёлага Роберта Пітэра Гейла, які адным з першых замежных спецыялістаў адгукнуўся на чарнобыльскую бяду і пра якога –мабыць, варта згадаць –наш пісьменнік скажа: ”Ягоны прыклад –сведчанне таго, што ў наш час нішто не можа раздзяляць людзей, калі ў іх сапраўды гарыць агонь чалавечнасці і спачування. Рознасць ідэалогій, рэлігій, сацыяльнага стану бяссільны перад любоўю, яе двухтысячагадовай хрысціянскай духоўнасцю”. [4, с. 3]. Але сам В. Быкаў, як мастак, паўтараю, не спяшаўся, вытрымліваў, так бы мовіць, часавую дыстанцыю. Пакуль маральнае пачуццё, усведамленне грамадзянскага абавязку і мастакоўская інтуіцыя, разам узятыя, не падказалі яму: “Пара!”, не вызначылі свой падыход, сваё рашэнне тэмы. Пакуль не знайшоўся агульны ідэйна-эстэтычны назоўнік у выглядзе апакаліптычнага вобраза ваўчынай ямы.

Па-свойму паказальны, характарыстычны шрых. Працытаваны вышэй (датаваны 1994 годам), выступ пісьменніка заканчваецца словамі: “Ці да дэмакратыі тут? Тут хоць бы як-небудзь выжыць...” [3, с. 248]. А горкі роздум пра свае жыццёвыя нягоды адзін з персанажаў аповесці –збеглы салдат заключае высновай: “Што ўжо тут клапаціцца пра гонар, калі знікае магчымасць жыць. Во трапіў у ваўчыную яму: як ні скачы –не выскачыш” [1, с. 41].

Натуральна, што ў такім глыбокім і неадназначным па змесце творы, як аповесць “Ваўчыная яма”, побач з лейтматывам значацца і матывы, паралельна з асноўным тонам гучаць обер і унтэртоны. Скажам, матыў агню (вогнішча, цяпельца). У размове герояў твора ля вогнішча нават згадваецца калісьці папулярная кніга для дзяцей “Барацьба за агонь” [1, с. 11]. Матыў свабоды, свабоды выбару (гаркотны аповяд чарнобыльца хутараніна Карпа). Пранізлівымі обертонамі гучыць туга па людскасці, чалавечай еднасці і ўзаемаспагадзе. Бо “нават воўк адзін не жыве”. У філасофскім ключы прарываецца ў тэксце развага аднаго з персанажаў наконт сілы і права: «Калі сілы бракуе, тады над табой

будуць знушчацца іншыя, а табе толькі і спадзявацца на іхнюю літасць і абстрактную справядлівасць». [1, с. 13].

Застаецца толькі дзівіцца, колькі «праклятых пытанняў» закранута, як шмат сказана на шасцідзiesiąці сціпрых малафарматных старонках часопіса (Аповесць, як вядома, была надрукавана ўпершыню ў першым нумары часопіса «Полымя» за 1999 год).

Нельга не спыніцца асобна на жанравай адметнасці твора. Адметнасці пасвойму, я б сказала, загадкавай, нават магічнай. Пры чытанні часам узнікала жаданне паглядзець некаторыя абзацы на святло, як разглядаюць грашовыя купюры, каб убачыць таямнічыя вадзяныя знакі. Кампазіцыйная структура «Ваўчынай ямы» ўжо з першага погляду ўражвае двухпланавасцю, арганічным паяднаннем двух пачаткаў –рэальнага і ўмоўнага. Апошні закадзіраваны ў знакі-сімвалы. Беларуская рэчаіснасць канца ХХ стагоддзя з яе соцыумам і яе прыродай (людзі і прырода паказваюцца ў аповесці як адзінае цэлае) зашыфраваная ў абагуленыя метафарычныя адбіткі-матрыцы. Уражвае сімвалічная абстрагаванасць вобразаў: героі аповесці не толькі не маюць месца пад сонцам («Свет вялікі, а месца нідзе няма»), але нават пазбаўлены ўласных імёнаў. Гэта проста *с а л д а т, б о м ж, ж а н ч ы н а*. Толькі адзін стары хутаранін, які спадзяецца хоць тут, у зоне, цаной жыцця здзейсніць спрадвечную мару беларуса –пажыць гаспадаром на сваёй зямельцы, толькі ён мае ўласнае імя –Карп. Словам, рэалістычна-зямны план пераплятаецца ў аповесці магічным чынам з планам абстрагавана-сімвалічным.

Цягам апошніх гадоў Васіль Быкаў паспяхова засвойваў такія новы для сябе жанр як прыпавесць. Падобна, што гэты досвед крыху адбіўся і на стылістыцы «Ваўчынай ямы». Ды, здаецца, я не памылюся, калі скажу, што ў дадзеным выпадку мы маем хутчэй за ўсё справу з антыутопіяй. На карысць такога меркавання прыведу наступны доказ. У свой час Васіль Быкаў, гаворачы пра А. Адамовіча, «як пражэктна шырокага жанравага дыяпазону», у прыватнасці пра яго «Апошнюю пастараль», зазначыў: «Гэта здзіўляючы літаратурны вопыт сучаснага апакаліпсіса, які можа здасца пачварнай фантастыкай, пост-ядзернай антыутопіяй. Але Адамовічу можна паверыць» [2, с. 39]. Гэта было сказана ў 1987 годзе, недзе праз год пасля чарнобыльскай катастрофы. А ў згаданым вышэй артыкуле «Курапаты, Хатынь, Чарнобыль» (1990), сам Алесь Адамовіч будзе сцвярджаць: «Уся наглядная карціна Вялікай Хлусні і ўсе нашы малавыніковыя спробы праламаць або абысці сцяну (аж да канца 1988 г.) –усё гэта так і прасілася ў раман-антыутопію. Але як цяпер часцей бывае, энергія

ішла, трацілася на ўсё новыя і новыя спробы прамога, непасрэднага дзеяння, не да раманаў было. Але фабула выбудоўвалася вось такая» [5, с.41].

Васіль Быкаў знайшоў энергію для творчай працы. І фабула выбудалася ў выглядзе антыутопіі «Ваўчыная яма».

Вядомы сучасны амерыканскі літэратуразнаўца Гарольд Блум піша: Кожная эпоха мае свой адносна невялікі рэпертуар жанраў, на якія крытыка і чытачы рэагуюць з энтузіязмам. У той жа час рэпертуар жанраў, лёгка даступных для пісьменнікаў – яшчэ меншы: гэты часавы канон абавязковы для ўсіх, за выключэннем найвялікшых, самых моцных ці самых таямнічых пісьменнікаў» [6, с.172]. За выключэннем, дададзім, і выдатнага беларускага майстра слова Васіля Быкава, аўтара аповесці «Ваўчыная яма», вызначэнне жанру якой не падлягае баналізацыі.

ЛІТАРАТУРА

1. В. Быкаў. Ваўчыная яма —Полымя // 1999.—№ 1.
2. В. Быкаў. На крыжах.—Мінск, “Беларусь”, 1989.
3. В. Быкаў. Крыжовы шлях.—Мінск, “Гронка”, 1998.
4. Роберт-Рітэр Гейл. Апошняе папярэджанне. Спадчына Чарнобыля.—Мінск, “Мастацкая літаратура”, 1991.
5. А. Адамовіч. Апакаліпсіс па графіку.—Мінск, “Беларусь”, 1992.
6. Harold Bloom. Podzwonne dla kanonu. – Literatura na świecie.// 2003 –№ 9 –10.–S. 164–201.
7. Адамовіч А. На бестэрміновай перадавой // Адамовіч А. Здалёк і зблізку. Мн., 1976.
8. Адамовіч А. Заглядывая в день грядущий // Литература о войне и проблемы века. Мн., 1986.
9. Айтматов Ч. Белорусский брат // Айтматов Ч. Статьи, выступления, диалоги, интервью. М., 1988.
10. Андраюк С. Служыць праўдзе і чалавеку // Андраюк С. Пісьменнікі. Кнігі. Мн., 1997.
11. Афанасьев И. Кто восходит на Голгофу? Антивоенная идея в творчестве Василя Быкова. Мн., 1993.
12. Афанас'еў І. Апостальскі час. В. Быкаў у еўрапейскім кантэксте // Полымя. 1995, № 2.

13. Бакланов Г. Жизнь в ее естественном движении // Бакланов Г. Время собирать камни. М., 1989.
14. Барадулін Р. Трыпціх (пра Быкава) // Барадулін Р. Аратай, які пасвіць аблокi. Мн., 1995.
15. Бечык В. Таварыш, народ, Радзіма // Бечык В. Выбранае: Літаратурнакрытычныя артыкулы. Мн., 1989.
16. Бондарев Ю. Предельные ситуации. // Бондарев Ю. Хранители ценностей. М., 1987.
17. Бугаёў Д. Аповесць "Пайсці і не вярнуцца" ў кантэксте быкаўскай эстэтычнай сістэмы; Што пішуць пра Васіля Быкава // Бугаёў Д. Арганічнасць таленту. Мн., 1989.
18. Бугаёў Д. Праўда і мужнасць таленту: Кніга пра Васіля Быкава. Мн., 1995.
19. Бугаёў Д. Трагічная праўда часу (Васіль Быкаў); Аблава на селяніна; Трагедыя на зыходзе вайны, Аповесць "Пакахай мяне, салдацік"; Несуцяшальны дыягназ; Зноў новы Быкаў // Бугаёў Д. Спавядальнае слова. Мн., 2001.
20. Бугаёў Д. Беларуская прытча (Якуб Колас і Васіль Быкаў) // Янка Купала і Якуб Колас у кантэксте славянскіх літаратур. Мн., 2002.
21. Бугаёў Д. Праўда Васіля Быкава // Роднае слова. 2004. № 1.
22. Бугаёў Д. Чалавечнасць Васіля Быкава // Роднае слова. 2005. № 1.
23. Бугаёў Д. Я., Верціхоўская М. І., Верціхоўская В. У. Вывучэнне творчасці Васіля Быкава ў школе. Дапаможнік для настаўнікаў. Мн., 2005.
24. Буран В. Васіль Быкаў: Нарыс творчасці. Мн., 1976.
25. Ваншенкин К. Сердце Василя Быкова // Ваншенкин К. Поиски себя: Воспоминания, заметки, записи. М., 1985.
26. Васіль Быкаў (фотаальбом) // Скл. А. Адамовіч. Мн., 1986.
27. Вярцінскі А. "Нельга будаваць будучыню без памяці аб мінулым..."; Сцюжа суровай праўды // Вярцінскі А. Трывожны досвітак. Мн., 1994.
28. Дедков И. Василь Быков: Повесть о человеке, который выстоял. М., 1990.
29. Дедков И. Момент правды –определяющий // Дедков И. Живое лицо времени. М., 1986.
30. Дедков И. Долгий путь правды // Дедков И. Обновленное зрение. М., 1988.

31. Каваленка В. Новая тэма ці новыя рубяжы; Маладосць і мудрасць – сёстры // Каваленка В. Веліч праўды. Мн., 1989.
32. Каваленка В. Вернасць вернасці // ЛіМ, 1994, 17 чэрвеня.
33. Каверин В. Василь Быков // Каверин В. Літэратар. М., 1988.
34. Корань Л. Дынаміка жанравых структур у беларускай прозе ХХ ст. (раздзел "Васіль Быкаў"); Яшчэ раз пра "Сотнікава" // Корань Л. Цукровы пеўнік. Мн., 1996.
35. Крыніца. 1996. № 3. [Артыкулы пра В. Быкава]. С. 2–25.
36. Кудравец А. Распятый на кресте времени // Неман. 1994, № 8.
37. Лазарев Л. Василь Быков: Очерк творчества. М., 1979.
38. Лепешаў І. Першая сутычка на парозе міру // Лепешаў І. Дазнанні. Гродна, 2000.
39. Лецка Я. Выхаваўчая роля літаратуры. Мн., 1980. С. 114–138.
40. Локун В. Быкаўская праўда вайны // Локун В. Да новых вышынь. Мн., 1991.
41. Локун В. Літаратура і свабода выбару // Польша. 1998. № 5.
42. Марціновіч А. Памятаць, каб жыць // Марціновіч А. Сувязь. Мн., 1994.
43. Матуковский Н. Эта жестокая память // Матуковский Н. Чужая беда. М., 1987.
44. Наш Быкаў. Кніга ўспамінаў / Укладальнік Геннадзь Бураўкін. Мн., 2004.
45. Панчанка П. Подзвіг Васіля Быкава // Панчанка П. Высокі ідэал. Мн., 1993.
46. Рагуля А. Сабраць з дарог каменні тыя... // Рагуля А. Пафас станаўлення. Мн., 1991.
47. Овчаренко А. Пафос и главный герой творчества В. Быкова // Овчаренко А. Большая литература. М., 1985.
48. Тычына М. Адна праўда застанеца // Быкаў В. Збор твораў. У 6 т. Т. 1. Мн., 1992.
49. Тычына М. Васіль Быкаў і мы // Польша. 1994. № 6.
50. Тычына М. Пад знакам Быкава // Быкаў В. Балота. Знак бяды. Аповесці // Мн., 2001.
51. Чалавецтва ўратаецца подзвігам духу: Гутарка Алеся Адамовіча з народным пісьменнікам Беларусі Васілём Быкавым // Польша. 2001. № 5, 6.
52. Шагалов А. Василь Быков: Повести о войне. М., 1989.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА ДРУГОЙ ПАЛОВЫ 50-х–ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ 80-ых гг.

Агульная характарыстыка

ДРАМАТУРГІЯ

Змест лекцыі

1. Прычыны заняпаду драматургіі ў 60-ыя гады
2. Андрэй Макаёнак—тэматыка і праблематыка творчасці
3. Гістарычная і сацыяльна-бытавая тэматыка ў беларускай драматургіі (творчасць М. Матукоўскага, К. Крапівы, А. Дударова і інш)
4. Здабыткі і страты маладой беларускай драматургіі 60-80-ых гг XX ст.

Метад сацыялістычнага рэалізму, тэорыя бесканфліктнасці найбольшую шкоду наносілі драматургіі. Нізкі мастацкі ўзровень схематычных стандартызаваных п'ес быў настолькі відавочны, што яшчэ да "адлігі" 17 красавіка 1952 года галоўная большавіцкая газета "Правда" вымушана была выказаць занепакоенасць яе станам і апублікаваць артыкул "Пераадолець адставанне драматургіі". Вынікі "партыйнага ўмяшання" не прымусілі сябе доўга чакаць. Ужо ў 1953 годзе з'яўляецца вострая сатырычная камедыя "Выбачайце, калі ласка" А.Макаёнка, з якой справядліва звязваецца пачатак новых тэндэнцый у беларускай драматургіі. Некаторыя бакі тагачаснай рэчаіснасці яшчэ больш рэзка высмейваюцца ў палемічнай камедыі К.Губарэвіча "На крутым павароце" (1954). На жаль, аўтар не змог вытрымаць да канца рэалістычны тон і зрабіў фінал фальшыва аптымістычным.

У сярэдзіне 50-ых гадоў на Беларусі (дарэчы, як і ў іншых савецкіх рэспубліках) актывізуецца гістарычная драма. На жаль, драматургі ў тых умовах маглі звяртацца пераважна да блізкай гісторыі: да падзей кастрычніцкай рэвалюцыі і мінулай вайны. Павевы новага часу найбольш выразна адлюстраваліся ў гісторыка-рэвалюцыйнай драме І.Мележа "Дні нараджэння"(1957), у п'есе П.Васілеўскага "Год дзевяцьсот семнаццаты"(1967).З сярэдзіны 60-ых гадоў заўважна тэндэнцыя большай псіхалагізацыі вобразаў, больш шматграннага даследавання прыроды патрыятызму. Лепшымі творамі гэтага накірунку сталі "Людзі і д'яблы" (1958) Кандрата Крапівы, "Брэсцкая крэпасць" другая назва "Людзі і каменне" (1968) К.Губарэвіча. З'явай у тагачаснай драматургіі стала трагікамедыя А.Макаёнка "Зацюканы апостал" (1969), якая спалучала ў сабе адначасова трагічны, філасофскі і сатырычны

змест. Гэта “самы арыгінальны Макаёнкаў твор, які вызначаецца вялікай філасофскай насычанасцю, прытчавай шматзначнасцю і гранічнай абагульненасцю кожнага з персанажаў”, --так характарызаваў трагікамедыю Дз.Бугаёў. У “Зацюканым апостале” найбольшы плён далі эксперыментальныя пошукі драматурга, яго імкненне пашырыць правы тэатральнай умоўнасці. Ён сапраўды здолеў адшукаць нязвыклы свежы спосаб асвятлення рэчаіснасці. Падзеі ў п’есе адбываюцца нібыта ў далёкай капіталістычнай дзяржаве, але яны лёгка накладваюцца на рэальны савецкі побыт. Іншым спосабам, зрэшты, пісьменнік і не змог бы сказаць пра заняўбанне маральных нормаў сужыцця і правоў чалавека ў роднай краіне. Вялікай папулярнасцю карысталася і трагікамедыя А.Макаёнкі “Трыбунал”(1970), якая была своеасаблівым прыкладам драматургічнага наватарства. З пазіцыі сённяшняга дня выразна бачны галоўны недахоп гэтай п’есы –ігнараванне натуральных гуманістычных нормаў чалавечага існавання. Героі твора, падазраючы ў супрацоўніцтве з фашыстамі свайго мужа і бацьку, вырашаюць яго забіць. (На шчасце, неўзабаве выяўляецца памылка: бацька ніякі не вораг, а падпольшчык, які выконвае заданне партызан).

У 70-ыя гады пачынаецца зварот драматургіі да больш далёкага нашага мінулага. Найбольшая заслуга ў стварэнні гістарычнай драмы належыць У.Караткевічу. Першая яго гістарычная п’еса “Званы Віцебска” (1974) была прысвечана паўстанню 1623 года ў Віцебску, у 1978 годзе ён піша драму “Кастусь Каліноўскі”, а ў 1982 ---“Маці ўрагану”. Апошні твор, дзе ўзнаўляюцца падзеі Крыжаўскага паўстання 1743-1744 гадоў, лічыцца вяршыняй драматургічнай спадчыны пісьменніка. Да ліку гістарычных п’ес адносіцца і драма А.Петрашкевіча “Напісанае застаецца” (1978), дзе ўзнаўляецца вобраз першадрукара, асветніка і гуманіста Францішка Скарыны.

Значных поспехаў дасягнула беларуская драматургія ў галіне сацыяльна-бытавой праблематыкі. Асабліва заўважна гэта было на пачатку 70-ых гадоў. Вялікім поспехам у глядачоў карысталася сатырычная камедыя Кандрата Крапівы “Брама неўміручасці”(1972), дзе ўздымаліся спрадвечныя пытанні жыцця і смерці, здзекліва высмейваліся негатыўныя рысы характару, якім сацыялістычная сістэма стварыла спрыяльную глебу: хабарніцтва, паклёп, прыстасаванства.

Актыўным непрыняццем сацыяльнай інертнасці, паказухі прасякнута і сатырычная камедыя М.Матукоўскага “Амністыя”(1971) (паводле яе знята кінастужка “Траянскі конь”), а таксама трагікамедыя А.Макаёнкі

“Пагарэльцы”.(1980). А вось у яго камедыі “Дыхайце эканомна”(1982) на поўны голас гучыць пратэст супраць гонкі ўзбраенняў, перасцярога перад катастрофай новай сусветнай вайны. Тут сатырычнае вастрыве скіравана на адрас рознага роду дыктатараў, якія, кожны на свой лад, усталёваюць таталітарныя рэжымы.

Драматургія 70-ых гадоў вызначалася не толькі сацыяльна выкрывальніцкім пафасам, але імкнулася заглыбіцца ў псіхалогію герояў. Менавіта ў такім духу паказваюцца праблемы сям’і Малахавых у драме М.Матукоўскага “Апошняя інстанцыя”, у п’есах “Экзамен на восень”(1975), “І змоўклі птушкі”(1978) І.Шамякіна.

На пачатку 80-ых гадоў у беларускую драматургію прыходзіць А.Дудараў. Яго п’еса “Парог” (1981) стала яўнай удачай пісьменніка. Аўтар псіхалагічна пераканальна паказвае трагедыю вясковага хлопца Андрэя Буслая, які ператварыўся ў бамжа і алкаголіка. У творы гучыць горкая праўда пра маральную і духоўную гібель такіх, як Буслай. Творчасць А.Дударова вызначаецца чуйнасцю да актуальных праблем сучаснасці. Так у аснове п’есы “Вечар” (1983) – праблема жыцця людзей у так званых неперспектыўных, выміраючых вёсках. Драма “Радавыя” (1984) уваскрашае падзеі Вялікай Айчыннай вайны, аднак пісьменнік адлюстроўвае не проста вайну, а той маральны ўплыў, тое ўздзеянне, якое яна аказвае на душы “радавых”.

Такім чынам, з сярэдзіны 50-ых да першай паловы 80-ых гадоў беларуская драматургія прайшла складаны шлях, на якім былі як творчыя ўзлёты, так і пралікі. Яна дасягнула значных поспехаў у жанрава- стылёвым абнаўленні, у мастацкім асэнсаванні маральных і сацыяльных канфліктаў жыцця. Пра што сведчыць, акрамя іншага, той досыць вялікі розгалас, які яна атрымала па-за межамі Беларусі: п’есы К.Крапівы, А.Макаёнка, А.Петрашкевіча, М.Матукоўскага, А.Дзялендзіка, А.Дударова з поспехам ставіліся на сцэнах многіх краін. Разам з тым для развіцця беларускай драматургіі існавала шмат перашкод, на беларускай сцэне перавага аддавалася творам замежных аўтараў. Узніклі цяжкасці з друкаваннем беларускамоўных п’ес, асабліва ў маладых драматургаў. Таму многія творы напісаныя ў 70-80-ыя (А.Асташонка У.Сауліча, М.Арахоўскага, С.Кавалёва) пабачылі свет толькі ў 90-ыя гады.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская літаратура: Дзень сённяшні. Мн., 1980.
2. Беларуская літаратура і праблемы сучаснасці. Мн., 1978.
3. Адомович А. Горизонты белорусской прозы. М., 1974.

4. Адамовіч Я.К. Гармонія абставін –гармонія душы: Беларускае апавяданне 50-60-х гг. Мн., 1998.
5. Бугаёў Дз. Чалавечнасць: Літаратурная крытыка. Мн, 1985.
6. Бугаёў Дз. Спавядальнае слова: Літаратурная крытыка. Успаміны. Мн., 2001.
7. Грамадчанка Т. Перад праўдай высокай і вечнай: беларуская проза сёння. Мн., 1991.
8. Дзюбайла П.К., Жураўлёў В.П., Луфераў М.П. Праблемы сучаснай беларускай прозы. Мн., 1967.
9. Дзюбайла П. Гістарычны выбар пісьменнікаў Беларусі: Сучасны этап. 1955-1995 // Польша. 1996. № 6.
10. Калеснік У. Зорны спеў. Літаратурныя партрэты, нарысы, эцюды. Мн., 1975.
11. Локун В. Маральна-філасофскія пошукі беларускай ваеннай і гістарычнай прозы: 1950-60-я гады. Мн., 1995.
12. Макмілін А. Беларуска літаратура ў 50-60-ыя гады ХХ стагоддзя. Мн., 2001.
13. Тычына М. Час прозы. Мн., 1988.
14. ***
15. .Арочка М. Вершаліна паэзіі. Беларуска паэзія 1955-1965 //Польша, 1995.№ 11.
16. Бечык В. Выбранае. Літаратурна-крытычныя артыкулы. Мн, 1989.
17. Бугаёў Дз. Летуценніца на скразняках эпохі.// Польша, 1998, № 11.
18. Гніламёдаў У. Сучасная беларуская паэзія: Творчая індывідуальнасць і літаратурны працэс. Мн., 1983.
19. Конан У. На прасветлым алтары Радзімы. Літаратуразнаўчае эсэ пра творчасць Н. Гілевіча// Польша, 2001, № 9
20. Русецкі А. Ісці да чалавека. Літаратурныя партрэты (В.Быкаў, Ул. Караткевіч, А.Вялюгін, Р.Барадулін, Г.Бураўкін. Я.Сіпакоў, А.Вярцінскі, С.Законнікаў). Мн.,1987.
21. Сёмуха А. “Адзінока пляцецца мая лыжня...” Творчы лёс А.Наўроцкага // Роднае слова, 1990, № 3.
22. Сучасная беларуская паэзія. Мн., 1970.
23. Ярац В. Эсэ пра творчасць А.Вярцінскага // Польша, 2001, № 11.
24. ***
25. Каваленка В.А. Праблемы сучаснай беларускай крытыкі. Мн., 1977.
26. Мушынскі М.І. Беларуска крытыка і літаратуразнаўства: 40-я – першая палова 60-х гадоў. Мн., 1985.
27. ***
28. Васючэнка П.В. Драматургія і час. Мн., 1991.
29. Лаўшук С.С. На драматургічных скрыжаваннях. Мн., 1989
30. Шаўлоўская М.Ф. Беларуска драматургія. Мн., 1981.
31. Бугаёў Дз. Дасягнутае і страчанае. Творчы партрэт А.Макаёнка. // Польша. 1999, № 1.

Зло павінна быць пераможана ў нас саміх...

Змест лекцыі:

1. Звесткі з біяграфіі
2. Агульная характарыстыка творчых здабыткаў
3. Праблематыка і мастацка-выяўленчыя сродкі ў аповесці “Пабакі”

Гігевіч Васіль Сямёнавіч (н. 3.01.1947, в. Жыцькава Барысаўскага р-на Мінскай вобл.), празаік. Закончыў фізічны факультэт Харкаўскага універсітэта і паралельна факультэт грамадскіх прафесій па спецыяльнасці журналістыка пры Харкаўскім універсітэце (1969), Вышэйшыя літаратурныя курсы ў Маскве (1979). Першае апавяданне было змешчана ў 1972 г. у часопісе “Полымя”. Аўтар кніг “Спелыя яблыкі” (1976), “Калі ласка, скажы” (1978), “Жыцтва” (1980), “Астравы на далёкіх азёрах” (1984), “Доказ ад процілеглага”(1985), “Мелодыі забытых песень” (1988), “Карабель” (1989), “Марсіянскае падарожжа” (1990).

Адным з першых у беларускай літаратуры пачаў распрацоўваць тэму горада, уплыву НТР на традыцыйную мараль і псіхалогію. У аповесці “Марсіянскае падарожжа”, рамане “Кентаўры” адыходзіць ад традыцыйнай рэалістычнай манеры пісьма і набліжаецца да мадэрністычнага дыскурсу. Спрабуе працаваць у жанры сацыяльнай антыутопіі (аповесцях “Карабель”, “Пабакі”(1990). Творам уласцівы глыбокі роздум над праблемамі сучаснага жыцця.

Аповесць В. Гігевіча “Пабакі” была напісана ў 1990 годзе. Твор гэты адносіцца да жанру сацыяльнай антыутопіі, які звязваецца найперш з гісторыяй сусветнай мастацкай літаратуры ХХ стагоддзя. Паняцце “утопія” было ўведзена ва ўжытак англійскім гуманістам Томасам Морам, які ў 1516 напісаў працу пад такой назвай, дзе прадставіў нерэальны план стварэння ідэальнага грамадства. “Антыутопія” —у перакладзе з грэчаскай мовы *месца, якога няма* — тэрмін, які выкарыстоўваецца найперш у мастацкай літаратуры і азначае

праекцыю песімістычных поглядаў творцаў на сацыяльны працэс і на ўяўляемую будучыню чалавецтва.

Ля вытокаў сацыяльнай антыутопіі знаходзіцца раман славутага французскага пісьменніка Анатоля Франса “Востраў пінгвінаў” (1908). У гэтым творы пісьменнік адлюстравваў гісторыю цывілізацыі ў гратэска-іранічных вобразах. Створаная аўтарскай фантазіяй “краіна Пінгвінія”, –гэта змрочная ацэнка вынікаў развіцця чалавецтва на пачатку новага (XX) стагоддзя. Умоўныя фантастычныя спосабы асэнсавання рэальнасці спатрэбіліся А. Франсу дзеля таго, каб паказаць гістарычны тупік, у якім, паводле яго меркавання, апынулася чалавецтва на пачатку новага веку. Пісьменнік узіраецца ў псіхалагічныя і палітычныя партрэты грамадскіх дзеячаў, буржуа і рэвалюцыянераў, якія няздольныя зірнуць на сябе крытычна, і ператвараюцца ці ў атупелых пінгвінаў (буржуа) ці ў “асатанелых” анёлаў (рэвалюцыянеры).

Такое ж змрочнае песімістычнае бачанне будучыні ўласціва і славутаму раману “Вайна з саламандрамі” чэшскага пісьменніка Карэла Чапека, створанага напярэдадні Другой сусветнай вайны, дзе ў гратэска-фантастычных вобразах выяўлена зараджэнне і распаўсюджванне фашыстоўскай ідэалогіі ў еўрапейскім грамадстве.

Славуты раман “1984” англійскага пісьменніка Джорджа Оруэла, напісаны неўзабаве пасля перамогі над нацысцкай Германіяй, выяўляючы тупіковую безвыходнасць таталітарнага сацыялізму, прароча прадвешчаў крах сацыялістычнай сістэмы напрыканцы XX стагоддзя.

З прыгаданымі вышэй творамі сусветнай класікі, твор В. Гігевіча збліжае як сама форма гратэска-песімістычнага адлюстравання рэчаіснасці, так і галоўны пафас мастацкага абагульнення. Гэты пафас арганічна ўключаецца ў афарыстычнае выказванне А. Франса: “У нас і толькі ў нас саміх павінна быць пераможана зло”.

Як і творы вялікіх папярэднікаў, аповесць “Пабакі” пісалася ў няпросты, пераломны і крызісны для развіцця грамадства час, які пазначаны падзеннем Берлінскай сцяны (1989), разбурэннем сусветнай сацыялістычнай сістэмы, распадам СССР. Натуральна, што гэтыя працэсы, якім папярэднічала катастрофа на Чарнобыльскай АЭС (1986), з масавым адсяленнем людзей з забруджаных тэрыторый, з непрадказальнымі вынікамі для будучыні беларускай нацыі,

выклікалі разгубленасць і песімістычныя настроі ў грамадстве, што яскрава выявілася ў творы.

Дзеянне ў аповесці В. Гігевіча разгортваецца ў недалёкай будучыні і займае невялікі, дакладна акрэслены прамежак часу: з 10 студзеня 1999 па 16 верасня 2002 года. Час гэты, як і “1984” год Дж. Оруэла, сёння стаў для нас ужо мінулым, але праблемы, закранутыя ў адным і ў другім творы засталіся. Галоўная з іх – відавочная перавага свету матэрыяльных інтарэсаў і адносін над сферай духоўнасці, што паступова, але няўхільна вядзе чалавецтва да дэградацыі, у безвыходнасць.

Кампазіцыйная структура твора В. Гігевіча адлюстроўвае спецыфіку грамадска-палітычнай атмасферы канца ХХ стагоддзя, з яе непрадказальнай хаатычнасцю, і разам з тым уключае ў сябе некаторыя элементы постмадэрністычнага мастацкага пісьма. Да ліку іх адносяцца фрагментарнасць, спалучэнне неаднародных у жанрава-стылёвых адносінах тэкстаў, імітацыя дакументаў і дзелавага пісьма, а ў дадатак іранічная аўтарская дыстанцыя ў адносінах да падзей, здарэнняў і персанажаў, адлюстраваных у творы.

Змест аповесці “Пабакі”, яе галоўная ідэя пазнаецца праз службовыя запіскі і выразкі з газетных артыкулаў, сакрэтныя дакументы для службовага карыстання, фрагменты навуковых артыкулаў і аўтарэфератаў дысертацый і іншыя так званыя афіцыйна-дзелавыя паперы, безумоўна, удала зімітаваныя самім пісьменнікам і прадумана скампанаваныя ў арганічную цэласнасць. Галоўныя героі ў творы адсутнічаюць, час ад часу аўтар уводзіць у тэкст другарадных персанажаў, якія тым ці іншым чынам на прыкладзе сваіх прыватных жыццяў і лёсаў дапамагаюць данесці галоўную аўтарскую думку – шлях, па якім рухаецца сучасная цывілізацыя, тупіковы.

Асуджанасць і бяссэнсоўнасць гэтай дарогі ў тэксце твора выяўляе вобраз Горада, які ўспрымаецца сімвалам сучаснай тэхнакратычнай цывілізацыі. “Гэтак жа, як і ўсякая жывая істота, Горад штосекундна патрабуе энергіі, і людзі дастаўляюць яе Гораду – па тоўстых сталёвых трубах, у якіх днём і ноччу струменіць газ і нафта; па дратах, дзе электраэнергія магутная прыхавана; у цягніках, вугаллем і рудою загрузаных; па заасфальтаваных шырокіх вуліцах хуткімі машынамі імгненна развозіцца пясок, цэмент, блокі будаўнічыя – усе тое, з чаго Горад расце, пашыраецца, -- і гэтыя вуліцы, бы нервовыя валокны, даюць

Гораду гаючыя токі жыцця; з ракі, з падземных нетраў Горад смокча чыстую ваду, фабрыкамі і заводамі смокча ён чыстае паветра і тут жа атручвае лясы і палі навакольныя, гараджан сваіх...” , –разважае безыменны Пацыент псіхіятрычнай лячэбніцы, (с.158).

Раздзелы пад аднолькавым загаловам “З запісной кніжкі пацыента гарадской псіхіятрычнай бальніцы” распачынаюць і заканчваюць аповесць, падкрэсліваючы абсурднасць рэальнасці, створанай аўтарскай фантазіяй, у якой менавіта гэты безымянны пацыент вар’ятні насамрэч аказваецца ці не адзіным разумова дзеяздольным чалавекам.

Сімвалічным вынікам разбурэння чалавечай духоўнасці ў творы В. Гігевіча выступаюць пачварныя істоты – пабакі, штучна выведзены шляхам сакрэтных эксперыментаў від надзеленага розумам пацука, які знешне нагадвае гібрыд пацука і сабакі. (Адсюль і адпаведная назва—пабакі). Трагедыя Горада пачынаецца, як, звычайна, і ўсе іншыя вялікія тэхнагенныя катастрофы: на нейкім этапе спрацоўвае так званы чалавечы фактар, за якім ідзе ланцуг непрадбачаных і неадольных з’яў. У аповесці “Пабакі” ўсё пачалася з таго, што Тамара Іванаўна Марачкова – шараговая супрацоўніца звышсакрэтнага навукова-даследчага інстытута – памылкова выліла ў каналізацыю доследны матэрыял з жывымі эмбрыёнамі падвопытных пацукоў. У выніку Горад запаланілі пачварныя істоты, якія пачалі імкліва размнажацца ў падземных сутарэннях, і людзям не засталася нічога іншага, як прыстасоўваць сваё жыццё да іх звычак і нораваў, працаваць на задавальненне іх фізіялагічных патрэб.

Працэс адаптацыі жыхароў Горада да нязваных прышэльцаў праходзіць, на дзіва, хутка, што выклікае ў свядомасці чытача пэўныя асацыяцыі з гістарычнымі рэаліямі краю, з беларускай класікай. Напрыклад, з “Тутэйшымі” Янкі Купалы, ці з апавяданнем “Мой сусед” К.Крапівы, з вершам “Прыстасаванцы” П. Панчанкі. Аднак фантазмагарычную сітуацыю твора В. Гігевіча нельга ўспрымаць выключна як праекцыю на хібы беларускага менталітэту. Звыродлівыя пабакі і здольнасць людзей прызвычайвацца да іх паводле аўтарскай канцэпцыі –гэта найперш выкрыццё зла ў душы самога чалавека, чалавека ўвогуле, незалежна ад яго нацыянальнасці, краіны і часу, у якіх ён існуе.

ЮРЫ СТАНКЕВІЧ

Нар. ў 1945

ШЛЯХ ПЕРААДОЛЕННЯ СТРАХУ: РАМАН «ЛЮБІЦЬ НОЧ—ПРАВА ПАЦУКОЎ»

Змест лекцыі:

1. Асаблівасці творчай манеры Ю.Станкевіча
2. Праблематыка рамана «Любіць ноч—права пацукоў»
3. Характарыстыка вобразаў рамана
4. Сімволіка і яе значэнне ў творы Ю.Станкевіча

З'яўленне Юрыя Станкевіча ў беларускай літаратуры было наколькі нечаканым, настолькі і заканамерным. Нават сёння, калі яго імя і ягоныя творы на слыху: друкуюцца, і што найважней, чытаюцца, -- адносіны да пісьменніка і яго творчай практыкі – неадназначныя. Адны захапляюцца ледзьве не кожным новым радком, што выходзіць з-пад пяра Ю. Станкевіча, іншыя ж наадварот – не хаваюць іранічна-скептычнай усмешкі. Гэта назіраецца нават у адносінах да найбольш значнага на сёння твора пісьменніка—рамана «Любіць ноч—права пацукоў».

У чым карані такіх супроцьлеглых падыходаў? Можна быць, у сферы нармальнага творчага суперніцтва, а ,можна,-- у кансерватыўнасці нашай мастацкай свядомасці, фармаванай на працягу дзесяцігоддзяў на аснове традыцыйных эстэтычных стэрэатыпаў.

Паводле сваіх творчых памкненняў, Ю.Станкевіч належыць да мала распаўсюджанага ў нашай айчыннай літаратуры тыпу мастакоў, якія дзеля самабытнага мастацкага выяўлення выбіраюць цяжкі і няўдзячны шлях пошуку, пракладвання новых нязведаных яшчэ накірункаў эстэтычнага засваення навакольнага свету. У гэтым разе заўсёды існуе пагроза памылак і паражэнняў. І нават настойлівая праца на працягу дзесяцігоддзяў не заўсёды здольная прывесці да пажаданых вынікаў. У рэчышчы засвоенай мастацкай традыцыі працаваць заўсёды прасцей. Пры пэўных прыродных здольнасцях, не так ужо і складана абнаўляць на адпаведным прафесійным узроўні распрацаваныя жанры, застаючыся ў межах асягнутых папярэднікамі светапоглядных арыенціраў.

Юры Станкевіч выбраў іншы шлях. І яго першым, можа быць, і не цалкам свядомым крокам сталася разбурэнне дакладна вызначанай у літаратуразнаўстве, і адпаведна ў мастацкай свядомасці чытача, мяжы паміж рознымі відавымі формамі літаратуры. Калі нават размыванне межаў паміж паэзіяй і прозай, паэзіяй і драматургіяй, размыванне, амаль афіцыйна замацаванае ў літаратуры нашага часу, успрымаецца ўсё ж скоса, то што казаць пра паяднанне рэалістычнай прозы з фантастыкай і містыкай, псіхалагічнай аповесці з жанрам масавай поп-культуры – дэтэктыву? Тым не менш Ю. Станкевіч рызыкнуў зрабіць спалучэнне такіх розных элементаў. І што адразу зазначаеш -- гэта не пайшло на шкоду яго светапогляднай канцэпцыі даследавання беларускай самасвядомасці.

Як вядома, вялізная папулярнасць рознага кшталту бульварных раманаў дасягаецца коштам займальнага сюжэту, нетрадыцыйных драматычна-трагічных абставін і такога ж нетрадыцыйнага містычна-казачнага, праўда, палегчанага вырашэння праблем.

А што мы маем у дадзеным выпадку?

Канешне, Ю.Станкевіч далёка не першы пісьменнік у сусветнай і нават у беларускай літаратуры, хто імкнецца ў імя высакароднай мэты выкарыстаць згаданыя якасці займальнай літаратуры. Гісторыя сусветнага мастацтва ведае псіхалагічныя дэтэктывы Ф. Дастаеўскага, містычныя навелы Э. По, нашыя ж чытачы добра памятаюць “Лабірынты” В. Ластоўскага, “Дзве душы” М. Гарэцкага, яго містычныя апавяданні “Роднае карэнне”, “Што яно?”, подступы да незвычайнай нетрадыцыйнай прозы ў рамане “Млечны шлях” Кузьмы Чорнага.

Нават форма ўнутранага маналогу з поўнай адсутнасцю знакаў прыпынку ў канцы сказаў, што так раздражняе прыхільнікаў традыцыйнага мастацтва, у рамане “Любіць ноч – права пацукоў” зусім не адкрыццё самога Ю.Станкевіча. Усё гэта ўжо было, так альбо інакш, у сусветнай ці айчыннай мастацкай практыцы.

Але затое там не было і не магло быць іншага. Той адметнай канцэпцыі беларускай нацыянальнай ідэі, беларускага шляху ў тым выяўленні, якія яны набылі напрыканцы II напачатку III тысячагоддзяў, і ў той інтэрпрэтацыі, што прапануецца пісьменнікам..

Займальнасць сюжэту, нязвыкласць тэматыкі, стылёвыя эксперыменты паслядоўна і арганічна скіраваныя менавіта ў гэтым філасофска-канцэптуальным накірунку— на выяўленне жыццёва важных, быццёвых праблем беларускага грамадства, беларускага этнасу. Пастаноўка філасофска- адцягненых, “вечных” пытанняў у даступнай для масавай свядомасці форме якраз і дае свой эстэтычны плён.

Большасць твораў, якія склалі новую кнігу пісьменніка, за выключэннем аповесці “Бесапатам”(1999), – напісаны на працягу апошняга дзесяцігоддзя і з’яўляюцца своеасаблівымі подступамі да рамана “Любіць ноч – права пацукоў”.(1998), дзе найбольш выразна і арганічна выявілася аўтарская канцэпцыя “беларускага шляху”..

Возьмем, напрыклад, аповесць “Прузі”. Сюжэт твора, як гэта звычайна бывае ў Станкевіча, насычаны таямнічымі загадкавымі здарэннямі, непрадказальнымі сітуацыямі. Героі тут нават нетыповыя, аднак яны жывуць і дзейнічаюць у цалкам рэальнай будзённай атмасферы беларускай правінцы. Фабула твора разгортваецца імкліва. Непадалёк ад звычайнай беларускай вёскі плыў па рацэ кацер і перавярнуўся, са сталіцы прысылаюць экалага-вадалаза Германа Ліневіча, які павінен адшукаць ў рацэ сумку, што згінула ў выніку аварыі. Што знаходзіцца ў гэтай сумцы да пары да часу не ведаюць ні герой, ні чытачы. Таямніцы, аднак, з гэтым толькі пачынаюцца. У вёсцы герой знаёміцца з мясцовым настаўнікам Мазурам—былым сталічным інжынерам, які, баючыся старасці і хвароб, хоча, каб хтосьці дапамог яму пакінуць гэты свет, бо як веруючы чалавек не можа ўчыніць самагубства. Атмасфера невядомасці і небяспекі запаноўвае ў творы з першых старонак. Рэальныя і іррэальныя сілы задзейнічаны ў яе нагнятанні. Гэта і нашэсце саранчы, што прадвешчае экалагічную катастрофу, і таямнічая смерць Мазура, і шпігаванне за пошукамі

Ліневіча, якое вядуць нібыта канкрэтныя зямныя асобы, але за імі тым не менш “стаіць Ён”, той хто “з яўляецца пад заслону” і супроцьстаіць вышэйшай Боскай сіле.

Постаць настаўніка Мазура выразна сімвалічная. У яго вусны ўкладвае аўтар свой роздум над праблемамі сучаснага жыцця, вытлумачэнне іх і мажлівых варыянтаў вырашэння. Мазур перакананы, што ў свеце існуюць сілы, якія накіраваны на тое, каб перасекчы нашы сувязі з Небам”, праяваю гэтых сіл ён лічыць “паморкі, нашэсці, паводкі, пажары, землятрусы і смерчы”, далучаючы сюды і Чарнобыльскую трагедыю. Лёс Беларусі і яе народа, паводле канцэпцыі героя, прадвызначаны, яна асуджана на выміранне, “бо на зямлі, дзе нават мовай сваёй пагарджаюць” свядомы, нармальны чалавек не можа жыць. Для сябе асабіста герой выбірае смерць, але тым, хто застаецца,---- перш за ўсё Ліневічу і ўласнай дачцы з сімвалічным імем Надзея, наказвае, каб яны “не адхіляліся ад Шляху”.

“Не абмяжоўвайце шлях сабе не ведайце ні схільнасці ні шчасця ні пагарды.”--гэтая перадсмяротная запіска героя, як і ягоныя развагі пра “Боскую ідэю разумнага жыцця ў Суствеце”, пра “папярэджанне, якое пасылае Ён у выглядзе шкоднікаў, катастроф, хвароб і землятрусаў” даволі цямняныя паводле свайго сэнсу, але разам з тым і шматзначныя. Яны могуць тлумачыцца як заўгодна, выклікаючы і узвышана-абстрагаваныя алузіі адносна лёсу чалавека і Чалавецтва, беларуса і Беларусі, і з’едліва-іранічную недаверлівую ўсмешку.

Праўда, скептыкаў можна адаслаць да сенсацыйнай публікацыі расійскай газеты “Труд”, надрукаванай ў 2001 годзе, на некалькі гадоў пазней з’яўлення твору Ю. Станкевіча. “Тверда ли твердь планеты” – пад такім загалоўкам выданне змясціла інтэрв’ю кіраўніка Цэнтра інструментальных назіранняў за навакольным асяроддзем і прагноза геафізічных працэсаў, кандыдата геалага-мінэралагічных навук Ігара Яніцкага. Нагодай для публікацыі стаў дакумент пад інтрыгуючым падзаголоўкам “Метадалогія сумоўя з Богам”, накіраваны

Цэнтрам вышэйшаму кіраўніцтву расійскай дзяржавы. Сутнасць дакумента заключаецца ў тым, што “фізікі прыйшлі да доказаў існавання Бога, гэта значыць Абсалютнага розуму, паводле задумы якога ўладкаваны свет”. Галоўны высока-духоўны аспект апошніх адкрыццяў фізікаў ў тым, што “калі ў двухтысячагадовую “мінусовую” фазу быцця, якая зараз заканчваецца, чалавек мог так-сяк жыць з якасцямі, што супярэчылі гармоніі Космаса, то да апагею перыяду, што надыйдзе, дойдучь толькі індывіды і грамадствы, якія “ачысціліся”. Выснова, якую робяць вучоныя, дзіўным чынам супадае з канцэпцыяй беларускага пісьменніка :” Цывілізацыя, што заснавана на заганным антрапацэнтрызме (які пакуль пераважае) не можа супроцьстаяць комплексу “фактараў помсты (возмездия)”. Актыўным спосабам абароны можа служыць толькі змяненне, “акulturванне” светапогляду з антрапацэнтрычнага на зыходнае – касмічнае”. Да “фактараў помсты” адносяцца між іншым і тыя прыродныя і надпрыродныя сілы зла, якія так ці інакш прыгаданы ў аповесці Ю. Станкевіча.

Характэрна, што пісьменнік свае гіпотэзы будзе не на абстрактным, а на рэальным матэрыяле беларускай рэчаіснасці, актыўна выкарыстоўваючы замацаваныя ў нацыянальнай самасвядомасці архетыпы. Такім спрадвечна-традыцыйным для беларускай ментальнасці выступае архетып шляху (згадаем ідэю “беларускага шляху”, культываваную беларускімі адраджэнцамі). Гэты архетып пісьменнікам заакцэнтваны ў згаданым творы (і ў пазнейшых таксама) вельмі дакладна. Канешне ж, гаворка ў “Прузі” ідзе найперш пра беларускі шлях, пра далейшы лёс беларусаў як этнасу ў гістарычна часовай прасторы XXI стагоддзя.

Вобраз настаўніка Мазура з яго філасофіяй прадвызначанай асуджанасці беларускага этнасу—свядомая аўтарская палеміка з традыцыйным тыпам нацыянальнага беларускага героя, як пасіўнай ахвяры вышэйшых непадуладных яму сілаў зла. Прымусліўшы свайго настаўніка Мазура, беларуса старэйшага пакалення, сыйсці са Шляху, памерці паводле як сваёй, так і нейчай іншай волі—аўтар падкрэслівае гэтым, што такая дарога, дарога філасофскіх рэфлексій

і пасіўнага чакання ---тупіковая. Герой павінен вызваліць Шлях для іншых, якія менш рэфлексуюць, а больш дзейнічаюць, не баючыся, шукаюць выйсця з самых складаных сітуацый. Такім чалавекам выступае ў аповесці Герман Ліневіч, і акурат яму Мазур перад смерцю наказвае трымацца Шляху.

Гісторыкі і філосафы, даследуючы вытокі беларускіх этналагічных праблем, падкрэсліваюць негатыўны вынік рэпрэсій, якія абрынуліся на нашую нескансалідаваную нацыю ў XX стагоддзі, выклікаўшы пачуццё страху, якое ўкаранілася ў свядомасці людзей ледзьве ні на генетычным узроўні. Ды і ў мастацкай літаратуры апошніх гадоў выявіўся матыў прадвызначанай ахвярнасці, бессэнсоўнай і бясплаўнай гібелі герояў. (“Чырвоныя пятліцы” і “Ваўчыная яма” В. Быкава, “Смерць на парозе” В. Адамчыка, “Бацька” А. Кудраўца і інш).

Зрэшты, пісьменнікі ў дадзеным выпадку толькі адлюстроўваюць аб’ектыўную рэальнасць, а яна дае больш чым дастаткова прыкладаў пасіўнага прыняцця зла..

Юры Станкевіч ідзе іншым шляхам, ён стварае сваю рэальнасць, адрозную ад сапраўднай толькі тым, што тут пераадольваюцца спрадвечныя беларускія пакорлівасць і страх, “Беларусі мужыцкай адвечнае гора” (М. Гарэцкі). Ён, са сваімі героямі, перакананы, што “людзі, якія не ўмеюць не баяцца, не здольныя ні на што вартае”. Характэрнай у гэтым плане з’яўляецца яго аповесць пад вымоўнаю назвай “Збіральнік страху”(1996). Галоўны герой твора навуковец Марка Валынец, як і шмат хто ў наш час, мяркуе, што “народ, які дазволіў вынішчыць цэлае пакаленне,(...) дасюль не можа пазбавіцца страху”. А каб дамагчыся незалежнасці, страх павінен быць пераадолены, таму Валынец праводзіць свае эксперыменты са страхам, якія ў святле апошніх дасягненняў навукі, рызыкаўна называць псеўданавуковымі. Сутнасць іх заключаецца ў тым, каб навучыцца кіраваць пачуццём страху, падпарадкоўваць яго інтэлекту і пераводзіць у іншыя якасці. Напісаная на аснове крымінальнага сюжэту, з адступленнямі ў галіну парапсіхалогіі, аповесць цікавая менавіта пастаноўкай праблемы страху.

Выразная схільнасць пісьменніка да нетрадыцыйных, неспазнаных і невытлумачальных ці мала вытлумачальных для сучаснай навукі з'яў светайладкавання дае падставы меркаваць пра свядомую звышзадачу пісьменніка – пра яго паслядоўнае і мэтанакіраванае стварэнне вобраза новага дзейснага нацыянальнага героя, тыпу бясстрашнага героя змагара і пераможцы. Гэтыя намаганні зусім не выглядаюць абсурднымі ў святле навуковых даследаванняў уздзеяння мастацкага слова на фармаванне грамадскай псіхалогіі.

Якраз такога героя-змагара, героя-пераможцу і выводзіць Ю.Станкевіч у рамане “Любіць ноч – права пацукоў”. Гэта сталічны інтэлігент, канструктар-будаўнік Даніла Прусак, у прозвішчы якога аўтар, здаецца, свядома падкрэслівае балцкія карані этнагенезу беларусаў. Рашучы і смелы, як і колішнія далёкія продкі, Даніла Прусак прыязджае ў родны правінцыйны гарадок Янаўск, устрывожаны пісьмом сястры-настаўніцы Любы. У родным доме ён знаходзіць запалоханага і недагледжанага пляменніка, “што нарадзіўся з хваробай Даўна па той простае прычыне, што быў зачаты там, дзе дазіметры паказвалі больш як пятнаццаць кюры”, а ў хлёпчыку на мяжы ўласнай сядзібы і суседскага двара, дзе зараз жывуць чужыя наезджыя людзі,-- забітую сястру. Падкупленая міліцыя не хоча шукаць забойцу і Даніла Прусак адзін (бо тутэйшыя людзі, за выключэннем былога палітэка Кнігі, баяцца яму дапамагаць) уступае ў няроўнае змаганне з чужынцамі, вінаватымі не толькі ў гібелі яго сястры, але і ў свядомым і мэтанакіраваным вынішчэнні мясцовых жыхароў шляхам маральнага разбэшчвання і наркаманіі.

Такім чынам, цёмныя містычныя сілы набываюць у творы зусім рэальнае аблічча – чужых, наезджых людзей, галоўная мэта якіх захапіць мясцовую тэрыторыю. Супроцьстаянне сваіх і чужынцаў, тутэйшых і прышлых, якія, выкарыстоўваючы раз'яднанасць, пасіўнасць і страх аўтахтонаў перад нахабствам і сілай, фізічна, духоўна і генетычна вынішчаюць іх – галоўны змест твора. (Зазначу ў дужках: праблема гэтая ў беларускай літаратуры на пачатку мінулага стагоддзя, ў трагікамедыі Янкі Купалы “Тутэйшыя”.(1922). Тут, згадаю, на сцэну выходзяць –прышлыя, чужынцы. Гэта заакцэнтавана ў самой

назве твора--“Тутэйшыя”, якая сама па сабе выклікае алюзію нетутэйшых— прыхадняў, чужых. Вылучэнне гэтай праблемы адпавядала рэальнасці, бо якраз на пачатку 20-х гадоў мінулага стагоддзя на Беларусь пачынаецца актыўнае, думаю не памылюся, калі скажу,-- нашэсце чужынцаў, якое дасягае потым свайго апагею ў нашыя часы.

Раз’яднанасць, фрагментацыя, пасіўнасць нацыі, абьякавасць да свайго лёсу, якія так трывожылі ў свой час вялікіх беларускіх адраджэнцаў, знайшлі адлюстраванне ў рамане Ю. Станкевіча. Аднак, што характэрна, галоўную сваю ўвагу ён імкнецца скіраваць не на выкрыццё агульнавядомых заганаў нацыянальнага характару, а на тыя, хай сабе і нешматлікія стваральныя сілы, што яшчэ захаваліся ў здэградаваным грамадстве. Ён выводзіць галоўным героем ужо згадванага Данілу Прусака, які, рэалізуючы на практыцы біблейскую заповедзь:” Стукайце і вам адчыняць”, змагаецца і перамагае. Істотна, што ў гэтым змаганні ў героя з’явіўся саюзнік, “стары з дзіўнаватым прозвішчам Кніга, які жыў у доме адзін,(..) ён быў жоўты і нездаровы з твару, не меў ніводнай валасіны на шышкаватым чэрапе,але ў вачах яго раз-пораз бліскала іскра паразумення, калі ён патлумачыў мужчыну, што сеў адразу пасля вайны і цягнуў поўны “чырвонец”, бо ў вайну пайшоў маладым яшчэ хлопцам у атрад самааховы, за што з прыходам большавікоў “атрымаў па рагах”, але гаварыў Антон Кніга непахісна

...я гэтую савецкую ўладу тэлеграфным слупом
праз памыйную яму”.

Думаецца, што не толькі мастакоўская інтуіцыя, але яшчэ і добрая абазнанасць у сапраўднай несфальсіфікаванай гісторыі Беларусі паспрыялі з’яўленню на старонках кнігі гэтага тыпова-нетыповага героя. Той, хто збольшага цікавіцца мінулым роднага краю і лёсам свайго народу, добра ведае гэты тып беларускіх людзей: удзельнікаў самааховы, сяброў СБМ і іншых падпольных саюзаў, што змагаліся за вольную Беларусь. Іх не скарыў і духоўна не знішчыў ні ГУЛАГ, ні жорсткая сістэма пасляваенных пераследаў. Многія з іх эмігравалі за мяжу і ўтварылі там аснову беларускай нацыянальна-сведамай

дыяспары, тыя ж, што засталіся, падзяляючы лёс няскоранай Ларысы Геніюш, дажываюць самотна свой век ў маленькіх правінцыйных гарадках і мястэчках. Аднак ні пакалечаны лёс, ні няўдзячнасць нашчадкаў не здолелі вытравіць з іх душы тую ідэю, за якую яны змагаліся, пра што сведчыць між іншым і публікацыя ўспамінаў сяброў СБМ у кнізе “Гарт”. І, пэўна, ні адзін з іх, падобна як станкевічаўскі Кніга, паўтарае пра сябе ледзь не афарыстычнае выслоўе: “ Я гэтых самаедаў тэлеграфным слупом праз памыйную яму”.

Мастакоўская інтуіцыя не падвяла Станкевіча нават у выбары прозвішча. Кніга –з аднаго боку, тыпова беларускае і досыць распаўсюджанае прозвішча, а з другога,– яно падкрэслівае характэрную асаблівасць падобнага тыпу людзей, іхнюю адданасць кніжнай культуры, іхнюю глыбокую і непаказную эрудыцыю, якая ў правінцыйнай глушы робіцца для іх ледзьве не адзінай духоўнай ратавальніцай.

Зрэшты, сімволіка ў рамане Ю.Станкевіча (як і ў іншых яго творах), хоць і празрыстая, але зусім ненавязлівая, натуральная. Яна нібыта падказана самім жыццём, і надзвычай паспяхова працуе на рэалізацыю пісьменніцкай задумы. Да ліку творчай удачы аўтара адносіцца, безумоўна, вобраз хворага дзіцяці – даўнёнка Улі, рахманага, ціхага хлопчыка, які “размаўляе з птушкамі, пчоламі, восамі, шмялямі, трусом ў клетцы...” Даўнёнак Уля—гэта сімвал хворай спакутаванай паслячарнобыльскай Беларусі, што здолела захаваць для будучыні найлепшыя рысы сваёй духоўнай самасці адно ў такім, набліжаным да першапрыроднага выглядзе.

Празрыстым і натуральным сімвалам выглядае і звыклы плот, што аддзяляе былую фралоўскую сядзібу ад саду Данілавай сястры. Чужынцы, невыпадкава атабарыўшыся ў доме былога расійскага вайскоўца, які таксама не мае каранёў на гэтай зямлі, пачынаюць сваё уварванне ў чужое жыццё менавіта з разбурэння плоту. І датуль, пакуль яны застаюцца суседзямі, усе намаганні Любы і яе брата Данілы аднавіць гэты плот, адгарадзіцца ім ад іхняга жыцця і іх саміх застаюцца марнымі.

Сімвалічнае значэнне ў сучаснай беларускай літаратуры набыло і слова “сцяна”—як знак непераадольнай перашкоды. (Згадаем быкаўскую “Сцяну” ці “Сцяну” С. Яновіча). Ю. Станкевіч таксама выкарыстоўвае ў сваім рамане гэты сімвал, але трактуе яго інакш. Яго Даніла Прусак, трапіўшы ў зняволенне, каб уратавацца, пачынае разбіраць турэмную сцяну, “часам не даючы сабе веры, што яго намер можа мець поспех, але ж у гэтым свеце, у гэтым краі ўсё можа быць, думаў ён, як можа адбыцца здзек, гвалт, здрада, нечаканае ўзвышэнне адных і падзенне іншых, беззаконне і напад тых, каго залічваюць у служкі д’ябла, а іх трэба асцерагацца найбольш і не пасаваць перад сцяной, якая б яна ні была (..), а сцяну трэба ці ўзмацняць, ці разгойдваць, бо сказана: пастукай – і табе не адкажуць, зноў пастукай – і табе не адчыняць, тады ўзламай перашкоду, і ты пабачыш, што за ёй пустата, а шлях свабодны...” Нацыянальная самасвядомасць звывклася з думкаю, што за сцяною будзе яшчэ адна сцяна, і таму свабодны шлях за сцяной – гэта цалкам новая для беларускай ментальнасці ўстаноўка, якая таксама, паводле аўтарскай задумкі, можа даць свой добры плён.

Герой Ю. Станкевіча пераадольвае сваю сцяну, ён адваёўвае свой дом, сваю сядзібу, але не перамагае зло. Чужынцы проста перамяшчаюцца на іншую тэрыторыю, у сталіцу, дзе “зоймуць спачатку дом, які ўжо раней быў імі прыгледжаны, а потым і куплены, і як пацукі да раніцы ўладкуюцца ў ім, і ўсё пойдзе ў іх там, як і тут да сённяшняй ночы – толькі з большым імпэтам: пацягнуцца да іх у цемру таксі за “дур’ю” і “шмалем”, пойдучь на вуліцы іх дзеці, але ўжо не дзеля таго, каб прыкідвацца жабракамі, а з пакецікамі парашку, які будуць у іх купляць на тых жа вуліцах напаўапантаных недаяркі, зрушаныя на дурной модзе, шматлікія расчараваныя ў жыцці, розныя няўдачнікі і проста апушчэнцы ды хворыя на замаскіраваны суіцыд, а да лаўкі перад брамай іх кубла пацягнуцца мясцовыя дзяўчаты і стануць манерна адстаўляць пальцы і хіхікаць юрліва

хехехехе

а потым зацяжараць і народзяць мяшанцаў, і гэта будзе працягвацца ва ўсё большых і большых памерах...”

І ўсё ж аўтарская канцэпцыя беларускага шляху і беларускае будучыні далёкая ад безвыходнага песімізму. Паняцце Радзімы, Бацькаўшчыны ў Ю. Станкевіча класічна канкрэтнае: гэта-- твой дом, твая сядзіба, твая сям’я. Пераадолей страх, здолей уратаваць свой дом, сваю жанчыну, сваіх дзяцей—і тым уратуеш сваю нацыянальную самасць, уратуеш свой край.

ХРЫСЦІНА ЛЯЛЬКО: “НЕПАРУШНЫ ЗАКОН ІСНАСЦІ”

Нар. у 1956

Змест лекцыі:

1. Асаблівасці творчай манеры Хрысціны Лялько
2. Праблематыка ранняй прозы
3. Апавяданне “Касцы”: ідэйны змест і мастацка-выяўленчыя сродкі.

Прыгадваюцца па памяці радкі з яе верша, надрукаванага яшчэ ў студэнцкія гады ў часопісе “Полымя”:

Трухлеюць пні на могілках старых,
Тужлівы напамінак аб бярозах,
Аб дрэвах тых, старых і маладых,
Што тут палеглі ад рукі цвярозай.

Зараз, з часовай перспектывы, добра ўсведамляеш і глыбіню, гэтых, здавалася б, простых вершаваных радкоў і іх цесную суаднесенасць з духоўным светам аўтаркі –Хрысціны Лялько, вядомай пісьменніцы і перакладчыцы, рэдактара цэлага грона часопісаў –“Наша вера”, “Аве, аказваецца, была яна ўжо і тады –у сваёй студэнцкай маладосці. Магія”, “Маленькі рыцар Безаганнай”. Засяроджаная, разважлівая і мудрая

Хрысціна Лялько нарадзілася 30 сакавіка 1956 года ў вёсцы Хадзюкі на Лідчыне. Пасля заканчэння школы год працавала бухгалтарам у Радзівонішкаўскім сельсавеце, а з 1974 года вучылася на філалагічным факультэце БДУ. Друкавацца пачала яшчэ ў школьным узросце, але асабліва заглыбілася ў літаратурнае жыццё ў студэнцкія гады, стаўшы сябрам знакамітага на тыя часы літ’аб’яднання “Узлёт”. У вучэбных аўдыторыях і ў інтэрнацкіх пакоях часта збіраліся тады аматары прыгожага пісьменства, сярод якіх было шмат будучых паэтаў і празаікаў: Алесь Пісьмянкоў і Уладзімір Марук, Мікола Мятліцкі і Анатоль Шушко, Жэня Мальчэўская і Уладзімір Ягоўдзік, Віктар Стрыжак і Франц Сіўко і многія іншыя. Чыталі свае творы, дыскутавалі над перспектывамі развіцця роднай літаратуры.

Хрысціна вылучалася сярод іншых спакойнай памяркоўнасцю, непахіснай стойкасцю ў дачыненні да захавання традыцыйных каштоўнасцяў мастацтва. Яе першыя апавяданні, змешчаныя ў кнізе “Дарога пад гару” (1985) уражваюць анталагічнай заглыбленасцю і імкненнем сінтэзаваць, здавалася б, неспалучальныя з’явы —традыцыйны рэалізм і рамантычную ўзнёсласць, у значнай ступені падсычаную містыцызмам. А якая была мова гэтых твораў! Па-сапраўднаму народная, сакавітая, праз якую, кажучы словамі В. Ластоўскага, “прамаўляла душа народа”. Невыпадкова адным з першых водгукаў на прозу Хрысціны Лялько стаў артыкул аднаго з галоўных захавальнікаў нашых моўных скарбаў Яна Скрыгана пад назвай “Шчаслівай дарогі”, надрукаваны ў 1982 годзе часопісам “Беларусь”, № 9. Грамадскасць таксама належным чынам ацаніла талент маладой пісьменніцы, у 1986 годзе за кнігу прозы “Дарога пад гару” Хрысціна Лялько стала лаўрэатам прэміі Ленінскага камсамола Беларусі.

У 1989 годзе пабачыла свет другая кніга пісьменніцы “Світанак над бярозамі”, куды ўвайшлі апавесць “Лес” — адзін з самых буйных пражаных твораў Х.Лялько і апавяданні, сярод якіх былі і “Касцы” — твор уключаны ў школьную праграму.

“Востра запах валер’янік. Сонца разам з расою ўзнімала, цадзіла над лугам церпкі, аж кружыла галаву, водар. З высокай травы, з-пад самых Яськавых ног, шэрымі камячкамі пырхала, разляталася ў бакі дробнае птаства.

Асцярожна, як баючыся парушыць цнатлівае хараства наваколля, апускаў Яська касу. Пакорліва паддаваліся, падалі ў пракос духмяны, у зялёных, што маладыя гуркі, стручках аер, купчаста клалася густая, як сцягнуць касою, балаціна, пахла свежаю рыбаю, рачным глеем, водарасцямі” (162).

Трое мужчын Павал, Вінцусь і Яська косяць балотную лугавіну. Кожны з іх — адметны чалавечы тып, выпісаны пісьменніцай ў рэалістычнай манеры і псіхалагічна пераканальна. Павал — працавіты і памяркоўны чалавек, не пазбаўлена, аднак, утылітарна-спажывецкага падыходу да жыцця. Вінцусь — “круглы, таўставаты”, з “малымі круглымі вочкамі” — увасабленне гультайства, прагавітасці, зайздрасці. І трэці з іх — Мамонаў Яська, па-сутнасці, галоўны

герой апавядання, —найбольш блізкі па светаадчуванню самой пісьменніцы, рамантык, для якога важней за матэрыяльныя даброты святло духоўнасці. Навакольны свет ён бачыць па-асабліваму ярка і шматгранна, якраз таму характэрна прыроды і супярэчлівасць жыцця і перадаецца ў творы менавіта праз яго ўспрыманне.

“Нечакана прыйшло і працяло ўсю істоту вострае адчуванне імгненнасці гэтае прыгажосці. Ён неяк бездапаможна азірнуўся, бы хочучы знайсці абвяржэнне гэтаму адчуванню, убачыў доўгія роўныя стужкі пракосаў. Трава там была яшчэ свежая, але сонца ўзнімалася ўсё вышай, промнямі цягнулася да пракосаў, пачынала сушыць. Тут жа ўсцешна падумалася, што ўсё так і павінна быць: выспелыя травы гінуць, каб даць месца новым, так на Зямлі ад веку, такі непарушны закон існасці ўсяго жывога на свеце. І ўсё ж здзіўлена заўважыў, што, зусім не супакоеная гэтай развагай, пачынае аціхаць, блякнуць у ім тая, амаль дзіцячая радасць, якая так урачыста гучала ў душы цэлы ранак”. (163).

Побытавая гісторыя аб тым, як двое мужчын сквапны зайздроснік Вінцусь і прыземлены матэрыяліст Павал у паляўнічым азарце лавілі на балацявіне качыны вывадак, а трэці з іх – Мамонаў Яська адчуваў у гэты час у сваёй душы “дзіўную спустошанасць”, здранцвенне і гідкасць, –адлюстраваная ў творы маладой пісьменніцы, па-сутнасці, выяўляла спрадвечную біблейскую парадыгму змагання добра і зла. Апалагетычна сцвярджаючы тэзу, што характэрна (духоўнасць) само па сабе і ёсць спажыткам для душы твор Х.Лялько асацыятыўна судакранаўся са славутам “Апокрыфам “Максіма Багдановіча.

Увага да праблем маралі, духоўнага вобліку сучаснікаў выразна выявіліся і ў новай кнізе пісьменніцы “Канваліі” (1990). Жыццё інтэлігенцыі, супроцьстаянне гуманістычных ідэалаў і тэхнакратычнага прагматызму, народнай сялянскай маралі і этычных выдаткаў урбанізацыі Х.Лялько спазнавала не толькі з кніг. Працуючы навуковым супрацоўнікам Літаратурнага музея Янкі Купалы (1979), карэспандэнтам штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва” (1983), рэдактарам аддзела літаратуры часопіса “Беларусь” (1984), яна плённа вучылася жыццёвай мудрасці і пісьменніцкаму майстэрству.

Апрацоўваючы казкі са збораў М.Федароўскага для зборніка “Хітрэй свету не будзеш”, пісьменніца як быццам рыхтавала сябе да актыўнай перакладчыцкай дзейнасці, якую яна распачала неўзабаве пасля 1990 года, адначасова ўзначаліўшы беларускія каталіцкія выданні. Менавіта Хрысціна Лялько пераклала на беларускую мову сем кніг, бадай, самага вялікага чалавека XX стагоддзя—папы Рымскага Яна Паўла II, сярод якіх “Пераступіць парог надзеі” (1997), “Дар і Таямніца” (1998) і інш. З 2004 года і па сённяшні час у часопісе “Наша вера” друкуецца яшчэ адна праца Яна Паўла II “Устаньце, хадзем!”, а з 2005 – яго апошняя кніга “Памяць і самасвядомасць” таксама ў перакладзе Хрысціны Лялько.

Распачыўшы свой творчы шлях паэтычным словам, пісьменніца вяртаецца да яго зноў:

Несучы крыж, не падай.

Ёсць рукі, якія дапамогуць.

Ёсць воцат і надзея,

ёсць хуста Веранікі.

Плывуць, як і раней крыніцы,

адраджаецца зямля,

гэтымі радкамі з верша “Табе” вядомага польскага паэта Рамана Таболы ў перакладзе Х.Лялько адкрываўся першы нумар часопіса “Наша вера” за 2001 год. Аднак яна не толькі перакладчыца твораў знакамітых польскіх паэтаў – Тадэвуша Ружэвіча, Яна Твардоўскага і інш., але і сама аўтар арыгінальных вершаў.

Адметна, што ва ўсім – і ў сваёй праявічай, і ў паэтычнай, і ў перакладчыцкай, і ў рэдактарскай дзейнасці гэты чалавек заўсёды застаецца арганічным і верным сабе, верным тым высокім маральным каштоўнасцям, духоўным ідэалам, якія пераняла ад сваёй маці, ад свайго народа, роднай зямлі.

ІРЫНА ЖАРНАСЕК

(Нар. у 1953)

ПАКЛІКАННЕ

Змест лекцыі:

1. Асаблівасці творчай манеры І. Жарнасек
2. Кніга “Будзь воля твая...”: гісторыя стварэння і праблематыка
3. Гістарычныя асобы, факты і дакументы ў рамане “Будзь воля твая...”
4. Новы віток праўды пра вайну ў кнізе І. Жарнасек і яе значэнне для беларускай літаратуры.

Ёсць людзі і кнігі, сустрэчы з якімі нібыта прадвызначаныя лёсам. Іх нельга не заўважыць, з імі немагчыма размінуцца. Яны становяцца своеасаблівымі знакавымі сімваламі на тваім жыццёвым шляху. Такім чалавекам для мяне стала пісьменніца Ірына Жарнасек. А такой асаблівай, знакавай кнігай і для мяне, і для іншых чытачоў, і, відаць, для самой пісьменніцы стаў яе гістарычны раман “Будзь воля Твая”, што быў апублікаваны выдавецтвам “Про Хрысто” ў 2004 годзе.

Ірына Жарнасек сталы і вядомы на Беларусі аўтар. Яе кнігі прозы “Ліст да сына”, “Гульні над студняй”, “Гадара” даўно знайшлі сваіх прыхільнікаў сярод чытачоў і прафесійных літаратараў, а кніга “Спрэчка анёлаў” проста зачаравала дзяцей і падлеткаў, дзеля якіх яна была і задумана.

Але ўсё ж новы твор пісьменніцы не проста ўзрадаваў, а ўразіў, усхваляваў да глыбіні душы. Не будзе перабольшаннем сказаць, што гэтую кнігу многія людзі чакалі ўсё сваё жыццё. І не толькі тыя, хто сам стаў ахвярай таталітарных рэжымаў. Але і тыя, хто з паўзабытых дзён ранняга маленства, памятае як бабуля шэптам расказвала сваім унукам піянерам ды камсамольцам забароненую гісторыю пра трагічную гібель людзей у Росіцы і пра пакутніцкую смерць разам з імі ксяндзоў Антонія Ляшчэвіча і Юрыя Кашыры. Чакалі і тыя, хто вывучаючы гісторыю Бацькаўшчыны на прыкладах псеўдагераізму, псеўдапамяці, інтуітыўна адчуваў, што былі на Беларусі і сапраўдныя героі і глыбінны патрыятызм.

Шмат дзесяцігоддзяў народ з ваколіц Ідолта, Друі, Браслава, Верхнядзвінаска нёс ў сваіх сэрцах балючую памяць пра тыя страшэнныя часіны і стараўся зберагачы яе, пераказваючы з вуснаў у вусны сваім дзецям ды ўнукам. Буялі былёнэг і крапіва, там дзе ляжалі косці і попел спаленых жывымі людзей, а помнікі безымянным героям вайны ўзвышаліся каля кожнага сельсавета, каля кожнай мясцовай школы. Стандартныя шэрыя абеліскі з пяцікутнаю зоркай і кволымі кветкамі ля падножжа ўзносіліся на скрыжаваннях дарог, на цэнтральных плошчах вялікіх вёсак, мястэчкаў і гарадоў дзеля таго, каб гэтай бязлікай, безадраснай памяццю заглушыць, сцерці з людскіх душ жывую скруху, схаваць гістарычную праўду. З тае прычыны, што гэтая праўда, гэты боль выяўлялі сапраўдную сутнасць не толькі фашызму, але і таталітарнай сістэмы ўвогуле, ўключаючы і тую, якая панавала тады і пазней ў беларускім краі.

Толькі пасля 1989 года, калі пацярпела поўны крах бальшавіцкая ідэалогія, стала магчымым правесці першую імшу на брацкіх магілах пакутнікаў Расіцы. Прысутнічалі на ёй усяго тры чалавекі: марыянін, святар Ідолтаўскага касцёла а. Антоні Лось, які толькі напрыканцы жыцця змог вярнуцца на сваю гістарычную радзіму, законная сястра Ядвіга, адна з нямногіх, хто ацалеў у 1943 годзе ў Росіцы, і шафёр, які прывёз іх туды.

Сёння пра Росіцкую трагедыю мы можам гаварыць услых. Сёння на месцы гібелі людзей стаіць помнік ахвярам, а айцы марыяне Антоні Ляшчэвіч і Юры Кашыры залічаны да ліку святых. Раман “Будзь воля Твая” І.Жарнасек, які пастацку ўзнаўляе тыя страшэнныя падзеі лютага 1943 года, з постацямі рэальных людзей у цэнтры –ксяндзоў Ляшчэвіча і Кашыры, таксама стаў своеасаблівым помнікам бязвінным ахвярам, сімвалічным увасабленнем панавання Боскай праўды і справядлівасці не толькі ў небе, але і тут на грэшнай зямлі.

Кніга “Будзь воля Твая” –адметны твор. Па-першае таму, што яго аўтарка і прафесійная пісьменніца і шчырая верніца ў адной асобе. Па-другое – яна і сама самаахвярная маці, якая ўласнага сына выправіла на няпросты святарскі шлях. А ў дадатак аўтарка здолела асэнсаваць Росіцкую трагедыю ў кантэксце не толькі другой сусветнай вайны, але ў рэчышчы ўсёй беларускай гісторыі мінулага стагоддзя.

Калі б ў рамане І.Жарнасек проста адлюстроўваліся рэальныя падзеі нядаўняга трагічнага мінулага нашага краю—гэта таксама мела б свой сэнс. Але Вялікая айчынная вайна, у полымі якой сярод шмталікіх крываваых ахвяр была і вёска Росіца разам са сваімі жыхарамі і святарамі –айцамі марыянамі –Антоні Ляшчэвічам і Юрым Кашырам--- толькі адзін з аспектаў шматпакутнай беларускай рэчаіснасці, узноўленых у гэтым творы. У рамане, як і ў тагачасным рэальным жыцці, выявіліся складаныя перапляценні нашай айчыннай гісторыі, адбіўся пакутлівы лёс беларускага народа на скразняках гісторыі і на скрыжаваннях інтарэсаў магутных таталітарных сістэма XX стагоддзя – фашызму і камунізму, адзінасутных ў сваёй антыгуманнасці, у нянавісці да ўсяго духоўнага.

“Найстрашнейшы валадар нашых дзён гаспадарыць цяпер на нашай зямлі. Ён мае д’ябальскую сілу, шалёныя намеры і поўную бесчалавечнасць. Вось яна схватка цемры са святлом, зла з добром, –разважае ў рамане адзін з галоўных яго герояў Антоні Ляшчэвіч, молячыся за душы памерлых і паміраючых на яго вачах, ведаючы і пра сваю немінучую смерць.–Мы—у цэнтры гэтай схваткі. Але дзеі гэтага свету вырашаюцца не тут, не ў агні вайны, яны вырашаюцца Тваёю воляй.

...дык няхай жа будзе сёння наша ахвяра прад Табою,
і няхай яна табе спадабаецца!

Прымі ж Пане ахвяру Расіцы, і няхай яна адплоціць за грахі многіх на гэтай зняверанай, змучанай, скалечанай зямлі, якую калечылі не толькі прыхадні, але й гаспадары”,–прамаўляе ў думках святар.

На сустрэчы з чытачамі ў Чырвоным касцэле імя св. Сымона і Алены І. Жарнасек расказвала як доўга, на працягу многіх гадоў, яна выношвала мару пра напісанне гэтага твора, як паступова і са складанасцю назапашвала матэрыял, з якога потым узнікла кніга. Расказвала пра свае сустрэчы з нешматлікімі жывымі сведкамі росіцкай трагедыі. Пра тое, як была ўражана і ўзрушана, калі на аснове фактаў, жывых аповядаў людзей –убачыла ўвачавідкі адзінства дзвюх, здавалася б, антаганістычных сістэм –фашызму і камунізму, якія, змагаючыся паміж сабой, аднолькава бязлітасна і жорстка нішчылі чалавечыя жыцці, лёсы. Сапраўдная д’ябальская сутнасць таталітарызму, якому неўласцівая была шкодаба ні да сваіх ні да чужых, раскрываецца ў рамане І. Жарнасек у непрыдуманым і, на жаль,

тыповым для Беларусі, лёсе Ганкі, бацьку якой рэпрэсіравалі бальшавікі, маці – расстралялі фашысты, а самую дзяўчынку вывезлі ў Германію, дзе яна цудам vyrатавалася ад смерці ў газавай камеры.

Гісторыя чалавецтва, гісторыя цывілізацыі ад першых дзён свайго сатварэння ўтрымлівае ў сабе своеасаблівы зародак, парадыгму далейшага развіцця. У кожным часе, у кожным народзе адбываецца на пэўным этапе паўтарэнне тых ці іншых знакавых сітуацый, якія становяцца сімваламі на шляху станаўлення духоўнасці. Гэтая сімволіка, калі непасрэдна сутыкаешся з ёй, уражвае сваёй лаканічнай прастатой і недасяжнай велічнасцю.

Езус ішоў узбярэжжам, за Сабою ён клікаў у дарогу,
каб чулі людзі слоў Божых Праўду.

О Езу, клічаш Ты за Сабою, сёння імя маё ціха прамовіў,
я пакіну свой на беразе човен і з Табою распачну новы лоў.

Хто з нас не адчуў магічнай сілы гэтага старажытнага тэксту?! Але само пакліканне – лёс нямногіх, выбраных, і патрабуе “нязломнай веры”, “адвагі”. Не кожнаму дадзены такая адвага і вера. Айцам-марыянам Антонію Ляшчэвічу і Юры Кашыру былі дадзены.

Здаецца, яны былі зусім розныя людзі. Антоні Ляшчэвіч – старэйшы па ўзросту, высокаадукаваны чалавек, які цудоўна валодаў некалькімі замежнымі мовамі, у тым ліку і нямецкай, больш вопытны і спрактыкаваны ў жыцці, бо шмат, дзе быў, і шмат чаго бачыў. Юры Кашыра – сын беднай удавы, а потым і зусім сірата з недалёкай ад Друі вёскі, сціплы і сарамяжлівы, які дзякуючы друйскім айцам марыянам трапіў на вучобу ў далёкі Рым.

Але было і тое, што іх яднала. Абодва яны былі спалучаны лёсам з друйскімі айцамі-марыянамі, дзейнасць якіх у гісторыі беларускага Адраджэння стала легендай. Ляшчэвічу і Кашыру было ў каго вучыцца мужнасці, веры і патрыятызму. Бо сярод іх настаўнікаў былі славуць а. Андрэй Цікота і а. Фабіян Абрантовіч, і многія іншыя, якія ахвяралі сваім лёсам і жыццём дзеля свайго народу, сваёй Радзімы. Зерне, кінутае на лобрую глебу прынесла свой плён. Выгнаныя польскімі ўладамі з роднага краю за сваю патрыятычную дзейнасць польскімі ўладамі беларускія айцы-марыяне, як толькі надарылася першая магчымасць, вярнуліся ў родны край.

Антоні Ляшчэвіч пакінуў далёкі кітайскі Харбін, Юры Кашыра–еўрапейскі Рым, славетную каталіцкую сталіцу свету. Яны вярнуліся на Беларусь у самы цяжкі, самы складаны час, калі бурыліся дзяржаўныя межы, калі вайна нішчыла жыцці, руйнавала святыні, калечыла людскія лёсы. Яны вярнуліся сюды “несці слоў Божых праўду”, бо былі годнымі вучнямі сваіх настаўнікаў: мелі адвагу і веру, любілі свой край і свой народ, адчувалі сябе беларусамі.

“Калі выйду на поле –вось мячом забітыя. Калі пайду ў горад –вось пакуты голаду. Нават прарок і святар, нічога не разумеючы, блукаюць па краі...” Прарок Ерамія... Гэтыя словы ён казаў хіба што і пра гэтую зямлю, якая ў дваццатым стагоддзі прагрэсу ператварэцца ў выпаленую пустэлю. Выйду ў поле –вось мячом забітыя, пайду ў горад –вось пакуты галодных. Нават прарок і святар, нічога не разумеючы...”, —рэфлексуе, згадваючы Святое Пісанне айцец Ляшчэвіч, благаслаўляючы на пакутлівую смерць сваіх суайчыннікаў.

Такая яна была ў тыя гады беларуская рэчаіснасць. І няпроста было тады, калі паўсюль панавала здрада, калі ў сусветным маштабе паўтаралася спрадвечная парадыгма Каіна і Авея, калі дзяржава ішла на дзяржаву, народ на народ, калі сусед забіваў суседа, дзеля таго, каб забраць няхітры яго спажытак, — няпроста было захаваць чалавечнасць, не зняверыцца.

У рамане І. Жарнасек нямецкі штурмбанфюрэр, у душы якога за час вайны, здаецца, не засталася нічога святога і які, відаць, не ўпершыню ўзначальвае пацыфікацыю, назіраючы за тым, што адбываецца на яго вачах у Росіцы, думае пра Хрыста: ”І ўсё ж ён быў... Не мог не быць хоць бы таму, што во гэтыя самыя пастары праз дзве тысячы гадоў гатовыя памерці за яго. За прывід не паміраюць. І прывід не дае сілы на пакутніцкую смерць...”

Так, гэта праўда. Хрыстос дае сілы. І не толькі на мужнюю смерць. Ён дае сілы жыць, тварыць, абвясчаць Яго праўду. Ва ўсе часы і на ўсёй зямлі, у тым ліку і на нашай шматпакутнай беларускай. У сярэдзіне ХХ стагоддзя Ён паклікаў айцоў-марыянаў Антонія Ляшчэвіча і Юры Кашыру на падзвіжніцкую смерць разам са сваімі прыхаджанамі, а праз паўстагоддзя пісьменніца Ірына Жарнасек адчула Боскае пакліканне ўвасобіць гэты подзвіг мастацкім словам.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

Мы ступілі на цяжкую дарогу дэмакратычнага пераўтварэння жыцця, і на гэтай дарозе нас, мусіць, чакае рознае. Але мы маем упэўненасць: зорка нашага лёсу свеціць нам спераду. Ззаду галеча, змрок, сталінскі таталітарызм. Таму з вялікім клопатам і не з меншай надзеяй адгорнем новую старонку нашай шматпакутнай гісторыі

Васіль Быкаў

Змест лекцыі:

- 1. Агульная характарыстыка развіцця грамадства пасля падзення Берлінскай сцяны**
- 2. Беларуская публіцыстыка: кнігі А. Адамовіча, В. Быкава, А. Вярцінскага і інш.**
- 3. Абнаўленне беларускай прозы**
- 4. Новыя жанры і формы ў сучаснай паэзіі**
- 5. Асаблівасці сучаснага літаратурнага працэсу**

У апошняй прыжыццёвай кнізе Васіля Быкава “Доўгая дарога дадому” (Мн., 2002) знайшлі адбітак падзеі, звязаныя ў пэўным сэнсе з падзеннем Берлінскай сцяны. Згадваецца, у прыватнасці, дзейнасць групы заходне-берлінскіх святароў-евангелістаў і прадстаўнікоў інтэлігенцыі ў рамках Акцыі збавення. Для ўдзелу ў мерапрыемствах гэтай пацыфісцкай арганізацыі запрашаўся і аўтар кнігі. І ён распавядае пра тое, як два беларускіх пісьменнікі, Васіль Быкаў і Анатоль Кудравец, і іх нямецкі калега, паэт, і адначасова адміністратар Акцыі Крыстаф Хойбнер цішком напісалі на той сумна-вядомай сцяне: “Тут былі два беларусы і адзін немец”. Утраіх распісаліся, паставілі дату... (1. С. 446).

Таму салідарнаму надпісу суджана было стаць прарочым. Бо адначасова з падзеннем берлінскай сцяны, гулам “аксамітных рэвалюцый” – паваротных момантаў новай сусветнай гісторыі – набірала якраз сілу на Беларусі тады яшчэ частцы Савецкага Саюза, так званая гарбачоўская перабудова. Разбуралася жалезабетонная сцяна таталітарызму з яго партыйна-дзяржаўным дыктатам, ідэалагічным уціскам, беспрэцэдэнтнай фальсіфікацыяй грамадскай свядомасці.

Гэтыя перамены раней і вострэй за іншых –у сілу спецыфікі сваёй дзейнасці і адпаведнай настроенасці ў адносінах да аджылай сістэмы –адчулі дзеячы культуры, прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі краіны і найперш – літаратары, публіцысты, журналісты. Самім новым гістарычным часам былі запатрабаваныя іх слова, іх творчы і інтэлектуальны патэнцыял, іх маральны, духоўны аўтарытэт. Не выпадковы ж той факт, што шырока вядомая публікацыя “Курапаты –дарога смерці” З. Пазняка і Я. Шмыгалёва (своеасаблівы абвінаваўчы акт супраць злачынстваў сталіншчыны), якую гісторыкі разглядаюць як пачатак палітычнага пералому на Беларусі, –з’явілася на старонках менавіта пісьменніцкай газеты “Літаратура і мастацтва”, якую рэдагаваў тады паэт Анатоль Вярцінскі. Публікацыя гэтая, дарэчы, суправаджалася прадмовай ужо згаданага Васіля Быкава (2. С. 7—9).

Натхнёныя надзеяй на дэмакратычныя пераўтварэнні і нацыянальна-культурнае і палітычнае адраджэнне, беларускія літаратары прымаюць непасрэдны ўдзел у масавых маніфестацыях, мітынгх і шэсцях, у першых адносна свабодных выбарах, у калектыўных заявах і зваротах (у тым ліку ў падтрымку галоснасці і свабоды слова), у такіх прадыктаваных новым часам акцыях, як стварэнне грамадскіх аб’яднанняў і партый, новых перыядычных выданняў.

Па-свойму сімвалічна, што менавіта ў знакавым 1989-м годзе –годзе падзення Берлінскай сцяны –з’яўляюцца на палітычнай сцэне, пры актыўным удзеле творчай інтэлігенцыі, Беларускі народны фронт “Адраджэнне” і “Таварыства беларускай мовы”. Паказальна і тое, што менавіта на гэты, 1989-ы, год прыпадае і шэраг надзвычай актуальных публічных выступаў нашага знанага пісьменніка і грамадскага дзеяча, слаўнага сына Беларусі Васіля Быкава (на вялікі жаль, ён пайшоў ад нас летам 2003 года). У тыя ж напружаныя часы сваю прамову на чарговым пісьменніцкім з’ездзе ён пачаў наступнымі словамі: “Вядома сёння хацелася б гаварыць найперш пра чыста літаратурныя справы, пра нашыя тэмы, стыль, ступені нашага літаратурнага майстэрства. Пра нашых герояў сучаснікаў. Так, як мы гэта рабілі 5 –10 і 20 гадоў таму, калі шчыравалі з трыбун, каб павярнуць літаратуру тварам да здзяйсненняў сучаснасці, да нашых герояў-працаўнікоў, да несумненых заслуг мудрага кіраўніцтва і, вядома ж, “авангарднае ролі партыі”, якая так паспяхова вяла нас “ад перамогі да перамогі”. Але во настала абуджэнне, хваравітае працверажэнне пасля шматгадовай эйфарыі, і свет убачыў, што нашы героі –не болей, як пухіры, надзьмутыя нашай фантазіяй, рай наш –не што іншае, як галеча на 57-ым месцы

ў свеце, а наша “ум, честь и совесть” вяла нас туды, куды і сама не ведала” (3. С. 104–105).

Прадказваючы, што барацьба “за хлеб, за гонар, за праўду” будзе нялёгкай, “зацятай”, В. Быкаў у гэтым і ў наступных, прамоўленых з іншых трыбун, выступак будзе яшчэ гаварыць пра неабходнасць быць з тымі, хто адважваецца адкрыта пратэставаць супраць “несправядлівасці, уціску ці занябання”... а то і выйсці на плошчу”, спрыяць абуджэнню палітычнай і нацыянальнай свядомасці народа. Будзе не ў зусім уласцівым яму стылі аптымістычна зазначаць: “Мы ступілі на цяжкую дарогу дэмакратычнага пераўтварэння жыцця, і на гэтай дарозе нас, мусіць, чакае рознае. Але мы маем упэўненасць: зорка нашага лёсу свеціць нам спераду. Ззаду галеча, змрок, сталінскі таталітарызм. Таму з вялікім клопатам і не з меншай надзеяй адгорнем новую старонку нашай шматпакутнай гісторыі” (3. С. 114–117).

Пазней, у адказ на пытанне, ці не рашыў пісьменнік змяніць свой рабочы стол на публіцыстычную трыбуну, ці не наспеў момант, калі яго “палітычная і грамадская дзейнасць стаецца як бы працягам яго мастацкай, эстэтычнай творчасці”, Васіль Быкаў скажа: “Я ніколі не быў палітыкам і не імкнуўся ні ў якую палітыку. І калі я цяпер час ад часу наважваюся нешта сказаць, дык толькі з той прычыны, што цяжка змаўчаць” (4. С. 183).

І далей, адчуваючы патрэбу выкласці сваю пазіцыю больш поўна, пісьменнік прадаўжае ўжо ў экзістэнцыяльным ключы: “Мабыць, гэта ўжо недахоп майго характару –нязручнага, няздатнага, невыгоднага для сябе характару. Зайздросчу некаторым таленавітым старэйшымі, якія ўмеюць мудра маўчаць. Але што зробіш –сябе не пераробіш. Усё жыццё я імкнуўся да свабоды –у тым ліку і да свабоды асабістай, свабоды распараджацца ўласным лёсам, чаго, зрэшты, мне ніколі і не ўдавалася. Ды і ці магло ўдацца? Ці можна ажыццявіць якое з элементарных чалавечых памкненняў ў несвабодным і бяспраўным грамадстве” (4. С. 184).

Слова і дзеянне. Свабода і адказнасць. Асабісты ўдзел у грамадскіх акцыях і спробы неадкладнага, аператыўнага, па гарачых слядах, асэнсавання падзей і фактаў у сродках масавай інфармацыі і ў вусных выступак. І як вынік, як адпаведны творчы плён –прасякнутая жывым дыханнем рэчаіснасці публіцыстыка, альбо, кажучы словамі Алеся Адамовіча з яго заклікам ствараць “звышлітаратуру”, “пісьмо дакументальнае, эсэістычнае, публіцыстычнае” (5. С. 279–293).

Тэндэнцыя знаходзіць рэальнае ўвасабленне і ў тагачаснай выдавецкай справе. Да прыкладу, Мінскае кніжнае выдавецтва “Беларусь” засноўвае ў 1991

годзе серыю пад характэрным назовам “Плошча Свабоды”, у якой выходзяць, адзін за адным, зборнікі публіцыстыкі (артыкулаў, выступаў, эсэ, інтэрв’ю) “Апакаліпсіс па графіку” А. Адамовіча, “На крыжах” В. Быкава, “Трывожны досвітак” А. Вярцінскага, “Выбар” Н. Гілевіча і інш.

Праблема ролі і месца літаратара ва ўмовах пераходнага перыяду, інтэнсіўнай, звязанай з цяжкімі маральна-палітычнымі і духоўнымі выдаткамі трансфармацыі грамадства востра паўставала ў дыскусіях, якія праводзіў у сярэдзіне 90-х гадоў нацыянальны ПЭН-цэнтр сумесна з творчымі саюзамі краіны. Пра што красамоўна сведчаць ужо хаця б загалюкі тэмы асобных выступаў. Вось яны: “Набліжэнне да свабоды слова” (В. Каваленка), “Культура і посттаталітарнае грамадства” (В. Быкаў), “Залог незалежнасці – сумленнасць і прынцыповасць” (А. Вярцінскі), “Літаратура і таталітарызм” (Дз. Бугаёў), “Працэс нацыянальнай дзяржаватворчасці і сацыяльная актыўнасць мастака” (В. Рагойша), “Акт творчасці і беларускае адраджэнне” (М. Тычына), “Ці абавязаны паэт быць грамадзянінам?” (А. Лойка), “Гістарычная культура і адказнасць літаратара” (А. Грыцкевіч) і інш.

Тут асэнсоўваліся балючыя кропкі гісторыі і сучаснасці, удакладняліся ідэйна-эстэтычныя арыенціры. І ў якасці адной з ідэйных дамінантаў узнікала, зноў – такі, пытанне: паэт на Беларусі – больш, чым паэт, пісьменнік? Адказ напрошваўся станоўчы. Але, з другога боку, згадвалася і даўня спрэчка наконт ангажаванасці творцы, наконт антыноміі, выказанай класікам у пазамінулым стагоддзі: “Поэтом можешь ты не быть, а гражданином быть обязан” (Н. Некрасов). Да спрэчкі гэтай вяртаў нас паэт і літаратуразнаўца Алег Лойка ў сваім палемічным выступе на тэму “Ці абавязаны паэт быць грамадзянінам? (Паэт і грамада)”. Ён даволі пераканаўча сфармуляваў вырашэнне, здавалася б, на першы погляд, невырашальнай антыноміі. “У наш посттаталітарны час, – разважаў ён, – як не ўспываць зноў пытанню, звязанаму з тым, кім быць, кім не быць паэту? (...) Вядома ж, грамадзянінам быць. Але гэта не значыць, што паэтам ён можа не быць, бо яму, каб быць грамадзянінам трэба быць найперш паэтам. Паэт вышэй грамадзяніна! (...) Элітарнасць паэта, яна ад спецыфікі паэзіі, ад яе грамадзянскага народна-дэмакратычнага прызначэння”. І далей: “патрабаванне да літаратуры былой кіруючай кампартыі быць у яе ў слугах асабліва паказвае сваю антынародную, антымастацкую сутнасць у час постаталітарны, калі на палітычнай арэне ўжо не адна, а шмат партый: плюралізм палітычнай думкі. Дык, каб быць паэту цяпер грамадзянінам, выразнікам ідэалогіі якой з мноства партый ён павінен быць. (...) Інтрыга, такім чынам, апошнім пытаннем проста здымаецца: палітычны плюралізм па-свойму

разумніць паэта, абавязваючы яго рабіць паэтаву справу, а не якую-небудзь іншую” (6. С.178 –179).

Цікавае меркаванне адносна таго, кім быць і кім не быць сёння паэту (мастаку слова) выказаў адзін са старэйшынаў беларускай літаратуры, славыты майстар слова Янка Брыль. Выступаючы ў дыскусіі на тэму “Посталітарнае грамадства: асоба і нацыя”, ён гаварыў: “Тое, што мне апошнім часам –нашым няпростым, нялёгкім часам –удалася зрабіць, гэта дзве кнігі дзённікавага характару. Мала гэта ці многа –не мне гаварыць. Я магу сказаць толькі адно: у гарадской ды палітычнай гамонцы, а то часцей крыклівай мітусні я не зрабіў бы і гэтага. Не асуджаю нікога з тых, хто можа, умее добрасумленна і плённа спалучаць у сабе мастака слова і відушчага палітыка, –я проста ведаю, што сам на гэта няздольны, і не лічу, што лёс мяне такім чынам пакрыўдзіў. Згадаем англійскую прыказку, што кожная бочка павінна стаяць на сваім уласным дне, дбайна падумаем пра сапраўдны прафесіяналізм, якога цяпер нестae асабліва нам, беларусам”. Але вось што характэрна. Думку сваю Янка Брыль завяршыў усё ж у духу наступнай пэўнай інтэнцыі: “Нас абавязвае вялікая, нялёгкая праца адраджэння нацыянальнай свядомасці, пабудовы дэмакратычнага грамадства” (7. С. 159).

Стан рэчаў, такім чынам, вымагаў адпаведнага слова і дзеяння, а апошнія, у сваю чаргу, былі закліканыя ўплываць на стан рэчаў.

Працэсы трансфармацыі беларускага грамадства пасля 1989 года, як бачым, спалучаны найперш з дзейнасцю пісьменнікаў старэйшага пакалення. Магчыма, гэта звязана з тым, што духоўны воблік гэтых творцаў сфармавала грамадска-палітычная атмасфера канца 50-пачатку 60-ых гадоў. Менавіта той час, які называюць яшчэ “адлігай”, і які супаў з іх маладосцю, якраз і стаў тым падмуркам, што ў застойныя гады і пазней мацаваў іх мастакоўскую і грамадзянска-патрыятычную пазіцыю. “Зерне, кінутае ў глебу” (Янка Купала) ў тых дні дало свой плён і напрыканцы 80-ых пачатку 90-ых гадоў, калі пачаўся чарговы віток беларускага Адраджэння. Менавіта пакаленне “шасцідзсятнікаў” стала своеасаблівым прыцягальным і адначасова адштурхоўваючым арыенцірам для дэкларацый і маніфестаў новага літаратурнага аб’яднання “Тутэйшыя”, куды ўвайшлі маладыя творцы, якія пракламавалі пост-мадэрнісцкія тэндэнцыі ў літаратуры. Аднак пакуль “Тутэйшыя” выносілі свае безапеляцыйныя прысуды папярэднікам, шасцідзсятнікі рабілі канкрэтную справу.

У першую чаргу гэта была дзейнасць паэта Анаталя Вярцінскага — галоўнага рэдактара штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва”. Менавіта на старонках гэтага выдання ў 1987—1990 гадах была распачата дыскусія пра стан

беларускай мовы і быў апублікаваны артыкул З. Пазняка і Я. Шмыгалёва пра злачынствы сталінізму ў Курапатах. Гэтыя публікацыі ўскалыхнулі ўсё беларускае грамадства і далі магутнейшы штуршок уздыму нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Адначасова, дзякуючы дзейнасці У. Казберука, У. Калесніка, Б. Сачанкі і інш. прыадчыняецца свет літаратуры і грамадска-палітычнай дзейнасці беларускай эміграцыі, пра што дагэтуль на Беларусі альбо не згадвалася зусім альбо гаварылася выключна ў негатыўным плане. У пазітыўных зменах, якія адбываліся ў беларускім грамадстве, значную ролю адыгрывала публіцыстыка Н. Гілевіча на адну і тую ж балючую тэму – тэму роднай мовы, як першаасновы нацыі. З гэтай нагоды варта зрабіць невялікае адступленне і патлумачыць, чаму праблема беларускай мовы мае такое вялікае значэнне для нашай нацыі.

Англііскі паэт, які наведаў у ліпені 2000 года з так званым Літэкспрэсам «Еўропа –2000» Беларусь, шчыра здзіўляўся не столькі з нашай моўнай сітуацыі наогул і нашых літаратурна- моўных праблем у прыватнасці, колькі з таго, чаму яны, гэтыя праблемы, маюць такое вялікае значэнне для пісьменнікаў. «Моўныя праблемы – гэта толькі праблемы моўныя, але калі ты сапраўдны творца, то што перашкаджае табе ствараць шэдэўры на сваёй роднай мове, нават у варунках яе заняпаду?» – запальчыва пытаўся ён. І даволі катэгарычна сцвярджаў: «А калі цябе не чытаюць па-беларуску, то пішы на рускай мове».

Што тут скажаш?! Сапраўды, комплекс праблем і чыннікаў выяўленчага плану, з якімі сутыкаўся (і сутыкаецца сёння) беларускі пісьменнік, мала зразумелы, відаць, прадстаўнікам цывілізаваных народаў, тым, што не перажылі, а калі перажылі, то паспелі забыцца на часы каланізацыі. Беларусы, і праўда, могуць зразумець толькі тыя, хто мусіў на працягу стагоддзяў змагацца за сваю самастойнасць, за сваё этнічнае выжыванне.

Духоўны вопыт гэтых народаў, адлюстраваны ў мастацкай літаратуры, сведчыць адно: пакуль застаецца нявырашанай праблема нацыянальнае вольнасці і этнічнай тоеснасці, датуль пісьменнік, хоча таго ці не, з'яўляецца вязнем гэтай праблемы, закладнікам і нявольнікам адной-адзінай думкі пра далейшы лёс свайго краю і свайго народу. А лёс Бацькаўшчыны, пэўна ж, –і аб'ектыўна і, трэба думаць, паводле ўсведамлення творцы, –непарыўна звязаны з лёсам роднай мовы. Нездарма ж наступ на этнічную тоеснасць заўсёды, як паказвае адпаведны гістарычны досвед, пачынаецца найперш з наступу на мову. І раз так, то праблема лінгвістычная перарастае тут пэўным чынам у праблему палітычную.

Выходзіць, зусім не так проста, як гэта здалося нашаму заходняму літэкспрэсаўскаму госцю, пэўны пісьменнік у пэўнай сацыяльнай сітуацыі можа вырашыць праблему, на якой мове яму лепш пісаць, на якой мове ствараць свае шэдэўры. Зусім не проста, і зусім не вольны ён тут у сваім выбары. Выбар гэты ў дадзеным выпадку яўна дэтэрмінаваны – не без карысці для творцы

Атрымалася так, што амаль адначасова з Літэкспрэсам “Еўропа—2000” ў Мінск прыйшоў з Беластока (Польшча) і чарговы, трэці па ліку, нумар літаратурна-мастацкага і беларусазнаўчага часопіса “Тэрмапілы” (заснавальнік і рэдактар Ян Чыквін, дарэчы прадстаўнік нацыянальнай беларускай меншасці ў Польшчы). І вось, знаёмячыся з нумарам, з самымі рознымі ў тэматычных і жанравых адносінах яго матэрыяламі, нельга было не звярнуць увагу на тое, што тут таксама ледзь ні лейтматывам праходзіць гэтая самая “моўная праблема”. Паўстае раз-пораз ў той альбо іншай сувязі, у тым альбо іншым кантэксце. Цікавае сведчанне адносна так званай псіхалогіі творчасці знаходзім ў “Лірычных запісах” Янкі Брыля. Тут ужо непасрэдна закранаецца тэма полілінгвізма і даецца, па сутнасці, адказ на пытанне, ці з’яўляюцца моўныя праблемы толькі моўнымі праблемамі.

«Славутыя словы Тургенева пра родную мову ніхто, наколькі мне помніцца, ніколі нацыяналізмам не называў, –піша Янка Брыль.—Яны толькі намі, беларусамі, згадваюцца часамі іранічна, з горкім падтэкстам, з болей даўно ды глыбока пакрыўджанай меншасці, якую ў гэтым крыўдзяць і цяпер, далей...» Наступныя два запісы таксама на гэту ж балючую тэму: «Русіфікацыя пад выглядам другое дзяржаўнае мовы – па праву двухгаловасці і надалей імперскага арла»; «Белорусский писатель, пишущий на русском языке». Гэта якраз тое, чаго не толькі для нашай літаратуры, але і для ўсяго народа дамагаецца сучасная ўлада». (8. С.13).

Такая вось «завочная» палеміка адбылася ў нашага славутага майстра слова з яго брытанскім калегам.

Своеасаблівай нечаканай рэплікай у гэтай палеміцы прагучаў і адзін з надрукаваных у «Тэрмапілах» вершаў Анатоля Вярцінскага, які так і называецца «Крок за крокам або Ўрокі рускай мовы».

Пра якія ж менавіта, пра чые і для каго ўрокі, ідзе ў вершы размова?

Твор напісаны паводле ўспамінаў пра трагічны лёс рэпрэсаваных сяброў Саюза беларускіх патрыётаў і ў адметнай форме (у форме асацыятыўна-метафарычнага парафраза). Ён распавядае пра тое, як школьныя ўрокі рускай мовы (« Кто не желает заниматься на русском языке—шаг вперед!») д’ябальскім чынам трансфармуюцца ва ўрокі гулагаўскія («Пройдемьте с нами!»; «Не

останавлівацца! Не глядзіць па баках! Шаг направа, шаг налева – лічу побегам і стрэляю без папярэджання!» і г.д.).

Крок за крокам.

Урок за ўрокам.

Урокі ўсё той жа мовы.

Той мовы, якую класік назваў

«вялікай, праўдзівай і свабоднай»

і пра якую яшчэ сказаў,

што яна была для яго

«падтрымкай і апорай

у дні сумненняў і цяжкага роздуму

пра лёс радзімы».

Так, мабыць, сапраўды

была для рускага класіка

менавіта такой яна,

сапраўды вялікая, магутная і праўдзівая,

насамрэч цудоўная руская мова.

Але якім бокам паварочвалася,

Чым рабілася яна

для нас, беларусаў,

для нас сяброў

Саюза Беларускіх Патрыётаў,

для нашай Радзімы?

Яна рабілася прыладай гвалту,

мусіла быць на службе

гвалтаўнікоў і катаў.

Крок за крокам.

Урок за ўрокам... (9. С. 41).

Цяжкія крокі і такія ж цяжкія ўрокі на доўгім шляху ўзаемадачынненняў двух народаў і іхніх моваў. Такім чынам, і А. Вярцінскі паказвае на адну з прычын, чаму беларускі пісьменнік не можа, не мае маральнага права адмаўляцца ад сваёй роднай, да таго ж добра распрацаванай ў літаратурным сэнсе, мовы і пераходзіць на мову суседняга славянскага брата.

Моўная праблема так ці інакш выяўляецца і ў іншых матэрыялах згаданага часопіса “Тэрмапілы”. У прыватнасці, у дасціпнай сатырычнай камедыі Алеся Петрашкевіча “Інтэрнацыянал па-беларуску”, у фрагментах гісторыка-дакументальнага рамана Алеся Пашкевіча “Пляц Волі”, у навукова-тэарэтычным

эсе сербскага даследчыка Петара Буняка “Славістычныя літаратуразнаўчыя даследванні ў новым тысячагоддзі”.(Адна з высноў якога, дарэчы, наступная: “Нацыянальныя літаратуры будуць існаваць, пакуль будзе живою мова дадзенай нацыі”). (10. С. 133).

У згаданых артыкулах моўнае пытанне разглядаецца як праблема псіхаідэалагічная, як праблема існавання (выжывання) нацыянальнага духу, і, значыць, існавання жывой першаасновы для мастацкай творчасці беларускага пісьменніка. Аўтары “Тэрмапілаў” – кожны паасобку і ўсе разам—пераканаўча паказалі, у чым важнасць моўнага пытання для беларускага пісьменніка, і чаму, імператывам якога кшталту, закліканы ён ствараць свае шэдэўры менавіта на роднай мове. Гэта – справа яго нацыянальнага гонару і справа яго маральнага абавязку перад продкамі сваімі і сваімі нашчадкамі.

Патрыятычная заангажаванасць беларускіх творцаў не абмяжоўвае іх мастакоўскія, эстэтычныя пошукі. Пісьменніцкі шлях, як вядома, заўсёды самастойны. І не літаратурныя маніфесты ці школы вызначаюць яго, а індывідуальная творчая скіраванасць асобы. З’яўленне Юрыя Станкевіча ў беларускай літаратуры было нечаканым, але заканамерным. Паводле сваіх творчых памкненняў, ён належыць да мастакоў, якія выбіраюць цяжкі і няўдзячны шлях пошуку, пракладвання новых нязведаных яшчэ накірункаў эстэтычнага засваення навакольнага свету. Яго першым крокам стала разбурэнне дакладна вызначанай у літаратуразнаўстве, і адпаведна ў мастацкай свядомасці чытача, мяжы паміж рознымі відавымі формамі літаратуры. Ю. Станкевіч рызыкнуў паяднаць рэалістычную прозу з фантастыкай і містыкай, псіхалагічную аповесць з жанрам масавай поп-культуры – дэтэктывам. З гэтых рознародных элементаў пісьменнік стварыў адметную канцэпцыю беларускай нацыянальнай ідэі, беларускага шляху ў тым выяўленні, якія яны набылі напрыканцы II –напачатку III тысячагоддзяў. Займальнасць сюжэту, нязвыкласць тэматыкі, стылёвыя эксперыменты ў творах Ю. Станкевіча (аповесць “Прузі” (1999), раман “Любіць ноч –права пацую” (1998) паслядоўна і арганічна скіраваныя менавіта ў гэтым філасофска-канцэптуальным накірунку –на выяўленне жыццёва важных, быццёвых праблем беларускага грамадства, беларускага этнасу. Аўтар свядома ставіць філасофскія так званыя “вечныя” пытанні ў форме даступнай для масавай свядомасці. А гэта якраз і дае свой эстэтычны плён.

У нейкай ступені канцэпцыя Ю. Станкевіча ўкладваецца ў рамкі распаўсюджаных у сучасным беларускім грамадстве ідэй ўратавання чалавецтва шляхам духоўнага ўдасканалення. Сутнасць гэтай гіпотэзы ў наступным: калі ў

двухтысячагадовую “мінусовую” фазу быцця, якая зараз заканчваецца, чалавек мог так-сяк жыць з якасцямі, што супярэчылі гармоніі Космаса, то да апагею перыяду, што надыйдзе, дойдучь толькі індывіды і грамадствы, якія “ачысціліся”. Цывілізацыя, што заснавана на заганным антрапацэнтрызме не можа супроцьстаяць комплексу “фактараў помсты”. Актыўным спосабам абароны можа служыць толькі змяненне, “акультураванне” светапогляду з антрапацэнтрычнага на зыходнае – касмічнае”. Да “фактараў помсты” адносяцца прыродныя і надпрыродныя сілы зла, якія імкнецца выкрываць у сваіх творах Ю. Станкевіч.

Характэрна, што пісьменнік свае гіпотэзы апрабоўвае на рэальным матэрыяле беларускай рэчаіснасці, актыўна выкарыстоўваючы замацаваныя ў нацыянальнай самасвядомасці архетыпы. Такім спрадвечна-традыцыйным для беларускай ментальнасці выступае архетып шляху, культываваны беларускімі адраджэнцамі яшчэ на пачатку XX стагоддзя.

Гісторыкі і філосафы, даследуючы вытокі беларускіх этналагічных праблем, падкрэсліваюць негатыўны вынік рэпрэсій, якія абрынуліся на нескансалідаваную беларускую нацыю ў XX стагоддзі, выклікаўшы пачуццё страху, якое ўкаранілася ў свядомасці людзей ледзьве не на генетычным узроўні. Ды і ў мастацкай літаратуры апошніх гадоў выявіўся матыў прадвызначанай ахвярнасці, бессэнсоўнай і бясслаўнай гібелі герояў. (апавяданні “Чырвоныя пятліцы” і “Ваўчыная яма” В. Быкава, “Смерць на парозе” В. Адамчыка, “Бацька” А. Кудраўца і інш). Зрэшты, пісьменнікі ў дадзеным выпадку толькі адлюстроўваюць аб’ектыўную рэальнасць, а яна дае больш чым дастаткова прыкладаў пасіўнага прыняцця зла. Ю. Станкевіч ідзе іншым шляхам, ён стварае сваю рэальнасць, адрозную ад сапраўднай толькі тым, што тут пераадольваюцца спрадвечныя беларускія пакорлівасць і страх, “Беларусі мужыцкай адвечнае гора” (М. Гарэцкі). Ён, як і яго героі, перакананы, што “людзі, якія не ўмеюць не баяцца, не здольныя ні на што вартае” (11. С. 125).

Выразная схільнасць Ю. Станкевіча да неспазнаных і невытлумачальных ці мала вытлумачальных для сучаснай навукі з’яў светаладкавання дае падставы меркаваць пра свядомую звышзадачу пісьменніка – пра яго паслядоўнае і мэтанакіраванае стварэнне вобраза новага дзейснага нацыянальнага героя, бясстрашнага змагара і пераможцы. Якраз такога героя-змагара, героя-пераможцу і паказвае Ю. Станкевіч у рамане “Любіць ноч – права пацукоў”. Супроцьстаянне сваіх і чужынцаў, тутэйшых і прышлых, якія, выкарыстоўваючы раз’яднанасць, пасіўнасць і страх аўтахтонаў, фізічна, духоўна і генетычна вынішчаюць іх – галоўны змест твора.

Такім чынам, раз'яднанасць, фрагментацыя, пасіўнасць нацыі, абьякавасць да свайго лёсу, якія так трывожылі ў свой час вялікіх беларускіх адраджэнцаў, знайшлі адлюстраванне ў рамане Ю. Станкевіча. Аднак, што характэрна, галоўную сваю ўвагу ён імкнецца скіраваць не на выкрыццё агульнавядомых заганаў нацыянальнага характару, а на тыя, хай сабе і нешматлікія стваральныя сілы, што яшчэ захаваліся ў здэградаваным грамадстве. Думаецца, што не толькі мастакоўская інтуіцыя, але яшчэ і добрая абазнанасць у сапраўднай несфальсіфікаванай гісторыі Беларусі паспрыялі з'яўленню на старонках рамана вобраза былога палітвязня сталінскага ГУЛАГа Кнігі, зусім нетыповага героя беларускай рэчаіснасці. Ён з тых людзей – удзельнікаў самааховы, сяброў СБМ і іншых падпольных саюзаў, што змагаліся за вольную Беларусь – пра якіх на працягу многіх дзесяцігоддзяў нельга было нават згадаць. Іх не скарыў і духоўна не знішчыў ГУЛАГ і жорсткая сістэма пасляваенных пераследаў. Многія з іх эмігравалі за мяжу і ўтварылі там аснову беларускай нацыянальна-сведамай дыяспары, тыя ж, што засталіся, падзяляючы лёс няскоранай Ларысы Геніюш, дажываюць самотна свой век ў маленькіх правінцыйных гарадках і мястэчках. Аднак ні пакалечаны лёс, ні няўдзячнасць нашчадкаў не здолелі вытравіць з іх душы тую ідэю, за якую яны змагаліся, пра што сведчыць між іншым і публікацыя ўспамінаў сяброў СБМ у кнізе “Гарт” (2000).

Да ліку творчай удачы аўтара адносіцца, безумоўна, вобраз хворага дзіцяці – даўнёнка Улі, рахманага, ціхага хлопчыка, які “размаўляе з птушкамі, пчоламі, восамі, шмялямі, трусом ў клетцы...” (11. С. 7). Даўнёнак Уля – гэта сімвал хворай спакутаванай паслячарнобыльскай Беларусі, што здолела захаваць для будучыні найлепшыя рысы сваёй духоўнай самасці адно ў такім, набліжаным да першапрыроднага выглядзе. Сімвалічнае значэнне ў сучаснай беларускай літаратуры набыло і слова “сцяна” – як знак непераадольнай перашкоды. (Згадаем быкаўскую “Сцяну” ці “Сцяну” С. Яновіча). Ю. Станкевіч таксама выкарыстоўвае ў сваім рамане гэты сімвал, але трактуе яго інакш. Яго герой, трапіўшы ў зняволенне, каб уратавацца, пачынае разбіраць турэмную сцяну, “часам не даючы сабе веры, што яго намер можа мець поспех, але ж у гэтым свеце, у гэтым краі ўсё можа быць, думаў ён, як можа адбыцца здзек, гвалт, здрада, нечаканае ўзвышэнне адных і падзенне іншых, беззаконне і напад тых, каго залічваюць у служкі д’ябла, а іх трэба асцерагацца найбольш і не пасаваць перад сцяной, якая б яна ні была (..), а сцяну трэба ці ўзмацняць, ці разгойдаць, бо сказана: пастукай – і табе не адкажуць, зноў пастукай – і табе не

адчыняць, тады ўзламай перашкоду, і ты пабачыш, што за ёй пустата, а шлях свабодны...” (11. С. 68).

Беларуская нацыянальная самасвядомасць звыклася з думкаю, што за сцяною будзе яшчэ адна сцяна, і таму свабодны шлях за сцяной – гэта цалкам новая для беларускай ментальнасці ўстаноўка, якая таксама, паводле аўтарскай задумы, можа даць свой добры плён. Герой Ю. Станкевіча пераадольвае сваю сцяну, ён адваёўвае свой дом, сваю сядзібу, але не перамагае зло. Чужынцы проста перамяшчаюцца на іншую тэрыторыю. І ўсё ж аўтарская канцэпцыя беларускага шляху і беларускае будучыні далёкая ад безвыходнага песімізму. Паняцце Радзімы, Бацькаўшчыны ў Ю. Станкевіча класічна канкрэтнае: гэта – твой дом, твая сядзіба, твая сям’я. Пераадолей страх, здолей уратаваць свой дом, сваю жанчыну, сваіх дзяцей—і тым уратуеш сваю нацыянальную самасць, уратуеш свой край.

Сучаснае беларускае літаратуразнаўства спрабуе асэнсаваць і сістэматызаваць няпростыя тэндэнцыі сучаснай літаратуры. Адною з такіх спроб стала кніга А.Лойкі “Галгофа”. Выданне ўяўляе сабой зборнік розных у жанравых і тэматычных адносінах матэрыялаў, напісаных цягам апошніх дзесяці-дванаццаці гадоў. Нягледзячы на вонкавую разнароднасць матэрыялаў, якія склалі кнігу “Галгофа”, яна тым не менш вызначаецца адметнай цэласнасцю, унутраным адзінствам. Часам міжволі ўзнікае адчуванне, што чытаеш старонкі аднаго і таго ж твора. У пэўнай ступені, можа быць, гэта магія характэрнага лойкаўскага стылю – імпэтна-эмацыянальнага, экспрэсіўнага, падобнага часам на натхнёную імправізацыю. “Чалавек –гэта стыль”. І аўтар— гэта таксама стыль. Але справа, вядома ж, не толькі ў гэтым. А ў асобе аўтара як творцы і навукоўца, як грамадзяніна і патрыёта, у той маральнай і ідэйна-духоўнай дамінанце, якой прасякнута наскрозь яго кніга.

У сваім эсе “Быў ён чалавекам Адраджэння”, прысвечаным памяці вядомага беларускага крытыка Уладзіміра Калесніка, А. Лойка прызнаецца: “Мяне, мае творчыя спробы ён падтрымліваў менавіта як адраджэнец, – падтрымліваў, колькі разоў знаходзячы ў маіх пальцах здольнасць адчуваць літаратуру як прыгажосць, як жывую існасць”. І далей: “Яго адносіны да роднай літаратуры, да працы ў ёй – узор усім нам”. (12. С. 228). Сімптаматычнае прызнанне, бо кніга “Галгофа” якраз і з’яўляецца яскравым сведчаннем таго, што Алег Лойка годна ўспрыняў урокі свайго настаўніка, плённа прадаўжае і развівае, на новым гістарычным вітку, традыцыю яго, Чалавека-Адраджэнца. Кніга гаворыць не толькі пра здольнасць яе аўтара “адчуваць літаратуру як прыгажосць, як жывую існасць”, але і пра яго нязменную самааданую

гатоўнасць стаяць на варце беларускага прыгожага пісьменства, роднага мастацкага слова. Яны для А. Лойкі – усё, яны – ягоныя Вера, Надзея і Любоў (гэтая трыяда, дарэчы, вынесена ў падзагалавак адной з публікацый зборніка).

“Ды якімі трагічнымі і драматычнымі ні былі лёсы беларускіх пісьменнікаў XX стагоддзя, лёсу самой літаратуры, усе яны, як маглі, спрыялі, і таму гэта сёння, пры канцы стагоддзя, яны на перавале, можна сказаць, зайздросным. І перш за ўсё зайздросным той вышынёй, якую наша літаратура набыла і з якое так шырока і далёка бачыцца час і прастора. Ёсць у нас Мінулае, ёсць у нас Будучыня: XX стагоддзе, такім чынам, сапраўды на перавале паміж імі як гарант новага плёну ў развіцці беларускага прыгожага пісьменства” (12. С. 202).

Гэтымі словамі А. Лойкі аднаго з найбольш аўтарытэтных паэтаў і даследчыкаў беларускай літаратуры і закончым свае развагі пра пісьменніцкі ўдзел у трансфармацыі беларускага грамадства пасля 1989 года.

ЛІТАРАТУРА

1. В. Быкаў. Доўгая дарога дадому.—Мінск, ГА БТ “Кніга”, 2002.
2. З. Пазняк, Я. Шмыгалёў. Курапаты –дарога смерці.—Літаратура і мастацтва // 1988, 3 чэрвеня.
3. В. Быкаў. На крыжах.—Мінск, “Беларусь”, 1989.
4. В. Быкаў. Крыжовы шлях.—Мінск, “Гронка”, 1998.
5. А. Адамовіч. Ну так делайте сверхлитературу! //Ничего важнее.—Мінск, “Наука и техника”, 1987.—С. 279 –295.
6. А. Лойка. Ці абавязаны паэт быць грамадзянінам? (Паэт і грамада) // Міжнародны кангрэс у абарону дэмакратыі і культуры “Посттаталітарнае грамадства: асоба і нацыя”.—Мінск, “Тэхналогія”, 1994.—С. 169 –178.
7. Я. Брыль. Пункт апоры і запас спакою –на галоўнае. // Міжнародны кангрэс у абарону дэмакратыі і культуры “Посттаталітарнае грамадства: асоба і нацыя”.—Мінск, “Тэхналогія”, 1994.—С. 157–159.
8. Я. Брыль. 3 лірычных запісаў // Тэрмапілы.—2000, № 3 .—С. 7—17.
9. А. Вярцінскі. Крок за крокам, або ўрокі рускай мовы// Тэрмапілы.—2000, № 3 .—С. 39—41.
10. П. Буняк. Славiстычныя лiтаратуразнаўчыя даследаванні ў новым тысячагоддзi // Тэрмапілы.—2000, № 3 .—С. 127—135.
11. Ю. Станкевіч. Любіць ноч –права пацукоў / Раман, аповесці, апавяданні. —Мінск, “Мастацкая літаратура”, 2000.
12. А. Лойка. Галгофа: (Кніга лёсаў).—Слонiм: Слонiмская друкарня, 2001.